

GRANOVSKY

А.А. Грановскі.

М.КОВАЛЕВСЬКИЙ

УКРАЇНА

під
червоним хрестом

МИКОЛА КОВАЛЕВСЬКИЙ

У К Р А Ї Н А

ПІД ЧЕРВОНИМ ЯРМОМ

ДОКУМЕНТИ І ФАКТИ

Видавництво „Схід“.

Варшава-Львів, 1936.

Національна мозаїка СРСР.

Велика революція 1917. року зруйнувала одну з найбільш зцентралізованих держав світу — російську імперію — і на її руїнах повстав Союз Радянських Соціалістичних Республік, як еманация нової доби російського імперіялізму прикритого серпанком комуністичної фразеології про інтернаціоналізм та цілковите визволення увязнених в російській імперії неросійських народів*). Характеристичною для войовничого комунізм-

*) Справа терміну „радянський” і „совітський” нераз викликувала дискусію. Прихильники терміну „совітський” покликуються на те, що цей російський вислів увійшов до всіх мов так само, як напр. вислів „самовар”. Тому і в українській мові треба вживати „совіти”, а не ради. Ця аргументація подекуди слухна. Однак з другого боку точність висловів при аналізі політичних явищ є необхідною. Тому залишили ми скрізь термін „радянський”. При цій нагоді слід пригадати, що цей термінологічний спір — „совітський” чи „радянський” мав серед комуністів принциповий характер у 1921 р., коли окупація України російськими військами була закінчена. Василь Еланський, колишній боротьбист, персона грата у большевиків у ті часи, наказав усім редакціям комуністичних газет, що виходили українською мовою, уживати терміну „совітський”, бо, мовляв, вислів „радянський” нагадує Українську Центральну Раду — символ боротьби за самостійність. Еланському відповідали деякі укаписти, що в такому разі не слід уживати також вислову „совітський”, бо це нагадує царський „государственный совет”. Ця термінологічна дискусія закінчилася поразкою Еланського.

му рисою було те, що він мусів зробити великі уступки націоналізмові неросійських народів, що навіть найшло свій вислів у самій державній конструкції СРСР. Однацять союзних республік творить формально федерацію СРСР. Російська Соціалістична Федеративна Радянська Республіка налічує щось до 100 мільонів населення, серед нього коло 73 мільонів — російської національності. Друга по своїй величині Українська Соціалістична Радянська Республіка — має до 30 мільонів людности, в тому числі коло 23 мільонів українців. Білоруська Соціалістична Радянська Республіка налічує до 5 мільонів мешканців, серед яких коло 4 мільони білорусинів. Так звана Закавказька Соціалістична Федеративна Радянська Республіка з 6 мільонами населення, має бути поділена на підставі проекту нової конституції на три союзні республіки — Грузинську (1,600.000), Азербейджанську (1,500.000) і Вірменську (1,500.000). Пять союзних республік, а саме: Узбекська, Таджикиська, Туркменська, Казакська і Киргизька, мають до 12 мільонів населення, здебільша тюрко-татарської національності.

Вже з цього короткого перегляду національної статистики Радянського Союзу бачимо, що велетенська радянська держава це справжня мозаїка різних національностей, які різняться поміж собою і своєю історією, і мовою, і культурою, і релігією, і яких диктатура пролетаріату тримає під одним загальним державним дахом.

Офіційна радянська статистика нараховує коло 180 різних національностей, що мешкають в СРСР. Така національна структура, зрозуміло, найшла свій вислів в адміністративному розподілі держави. Крім 11 союзних, так званих договірних, республік, існують на території СРСР ще автономні республіки, автономні області і навіть національні райони, що входять до складу тої чи іншої союзної республіки. Найбільша кількість таких автономних одиниць знаходиться в російській республіці (до 50) і це вже одно доказує, що кордони цієї республіки в СРСР зовсім не тотожні з етнографічними кордонами російської національ-

ности. Українська республіка має в своєму складі автономну Молдавську Соціалістичну Радянську Республіку й декілька національних районів: польський, болгарський, грецький, жидівський — тощо.

Революція 1917. року висунула могутнє гасло визволення неросійських народів. Майже всі неросійські народи проголосили свою незалежність. Одним з них пощастило втримати її й надалі, інші стали жертвами закланного імперіялізму Москви. Але вплив ідеї національного визволення був такий міцний, що комунізм не міг його легковажити та ніхто інший, як Ленін зробив з національного аргументу демагогічну зброю, намагаючись використати міць національного сепаратизму для поширення комунізму. Цим і можна пояснити тактику радянської влади, що в теорії ніби визнає право всіх народів на визволення та водночас огнем і мечем нищить всякий „сепаратизм”.

Щоб зрозуміти справжню суть національної проблеми, не зайво навести тут висліди загального перепису населення, що його переведено в СРСР 1926. року. За цими даними загальна кількість населення цілого СРСР рівнялася тоді 146,811.563 людей.

Кількість росіян рівнялася не цілим 78 мільонам, тобто 52% всього населення СРСР. У межах російської республіки, як ми вже бачили, мешкає до 73 мільонів росіян. Яких 5 мільонів мешкає по інших союзних республіках. Кількість українців у цілому СРСР сягає до 32 мільонів, з них у межах УСРР мешкає понад 23 мільйони, решта, коло 8 мільонів, тобто коло 25% загального числа перебуває в інших республіках, головню в російській. Суцільні маси українців заселяють південні райони колишніх губерній курської та воронізької, долишнє Надволжя і Північний Кавказ. Чималі українські колонії находимо також у Середній Азії та на Далекому Сході (Зелений Клин). Кількість білорусинів коло 5 мільонів, з них 4 мільйони в межах Білоруської Республіки. На півночі в автономній Карельській Республіці мешкають фінські племена в кількості коло 300.000 населення, чимало їх є і в ленінградській області (яких 150.000). Про кількість народів Закавказької Федерації

ми вже говорили. Треба додати, що на північному Кавказі мешкає півтора мільйона різних гірських племен. Тюрко-татарські народи в кількості 25 мільйонів заселяють надволжанські округи, Крим, Азербейджан і середньо-азійські Республіки: Таджикиську, Туркменську, Казанську, Кіргізьку та Узбекську. Менш численні народи розпоршились по всьому СРСР. Не зайво зазначити ще, що донські козаки, які говорять російською мовою, ще в році 1917, кермуючись давніми козацькими традиціями, проголосили свою незалежність від Росії. Також чимала частина російської людности в Сибірі і на Далекому Сході виявляє змагання до незалежного Сибіру. Отже до 48% людности СРСР, що їх складають неросійські народи, слід додати чималий відлам російської людности, яка йде проти державного російського центру.

Наведені цифри взяті з офіційного перепису населення, переведеного 1926 року. Вміщена поруч наша мапа адміністраційного поділу радянської держави це також офіційне радянське видання. Отже бачимо, що визвольні тенденції неросійських народів примусили нових володарів Росії зробити чималі концесії й уступки при вирішуванні національної проблеми. Уступки ці, очевидно, мали на меті лише влекшити собі поведінку серед складних національних відносин і дістати більші можливості неутралізувати національно-визвольні рухи. Динаміка національних змагань в СРСР виказує чимраз то яскравіше тенденцію до визволення 48% увязнених народів зпід влади 52% росіян. Сучасна боротьба проти комуністичної диктатури це не боротьба виключно проти цієї форми громадського й комуністичного устрою. Ця боротьба має значно ширші підстави і цілі, і вона спрямована проти всякої супрематії Росії.

Об'єктивні підстави перемоги увязнених народів над російським імперіялізмом лежать не лише в національній ідеології, але й у надзвичайній етнічній і культурній відпорності увязнених народів супроти русифікації й кольонізації їхніх земель. На підставі статистичних даних кількість українського населення від ро-

ку 1897, коли переведено також загальний перепис населення, зросла на 54%, тоді, коли кількість російського населення збільшилась лише на 42%. Таким чином зменшується диспропорція поміж кількістю російського народу і другого по своїй величині в СРСР народу — українського. Також і інші народи виявляють значну відпорність і інстинкт до самооборони.

Покищо, за часів диктатури пролетаріату, яка є ніщо інше, як диктатура Росії, ув'язнені народи тримаються оборонної тактики, але нема сумніву, що з бігом подій ситуація зміниться і ці народи перейдуть від оборони до нападу. Наше завдання це бути готовими до великих подій, що дозрівають на Сході Європи.

Національно-революційні рухи серед народів СРСР.

Союз Радянських Соціалістичних Республік, що своєю територією охоплює одну шосту частину земної кулі, а кількістю населення сягає до 160 мільйонів, це держава надзвичайних експериментів в кожній ділянці життя. Захід з великим зацікавленням стежить за ходом подій у розлогій радянській державі, старанно нотуючи кожну звістку, що надходить звідти, зпоза щільного кордону, бо кордон цей відділює радянський схід від заходу не лише територіально, а й цілковитою різницею громадського устрою, психології, культури, політичних установ тощо.

Одно з найцікавіших явищ в житті велетенської радянської держави це національна політика радянського уряду і його зусилля розв'язати цю величезну й важку проблему. Радянська національна політика це цікавий експеримент, що його роблять в державі, де панівний нарід складає лише 52% всього населення і де решта 48% — непохитно прагне національно визволитись і скинути кайдани, що їх створила традиційна з давніх давен політика російського імперіалізму.

По короткому часі існування незалежних національних держав, які в році 1917 проголосили свою незалежність (Україна, Дон, Кубань, Грузія, Азарбейджан, верховинці північного Кавказу), радянська Росія вжила

всіх засобів, щоби перш за все знищити незалежність цих народів і прилучити їх до Росії. Хоч російський комунізм і проголошував устами Леніна, що всі народи мають право на „самовизначення аж до відділення” від Росії, проте, коли ці гасла почали перетворюватись в життя, він не схотів погодитись, щоб відсунути російський кордон на кілька тисяч кілометрів на схід, та не схотів втратити багатих українських і кавказьких земель. Тому то й продовжувалась боротьба на різних відтинках фронту за весь час від року 1918 до року 1922. Підбито Україну, козацькі країни, „втихомирено” Кавказ і Туркестан.

Не дивлячись на військову перемогу Росії над неросійськими країнами, радянському урядові довелося незабаром стати віч-на-віч з визвольними змаганнями України, кавказьких країн, надволжанських татарів та інших численних неросійських народностей. Оттоді то й здвигнено досить складну концепцію радянської національної політики. А саме: з одного боку — застосовувати найтяжчі репресії й терор супроти „сепаратистичних” елементів, з другого — повести й „позитивну” національну політику, яка визнає потребу мовної націоналізації радянського апарату й комуністичної партії у неросійських країнах. Процес культурного відродження окремих національностей мусить бути підпорядкований комуністичній ідеології, тобто культура кожного народу мусить бути національна щодо форми і комуністична змістом.

Теоретичні міркування комуністичних проводирів з приводу національної проблеми створили навіть своєрідну теорію про існування одної спільної для всіх народів СРСР радянської культури, якою є новітня російська культура. Москву проголошено столицею комуністичного світу й нової пролетарської культури. Ця культура, не дивлячись на мовні різниці, має грати головну роль в усіх неросійських країнах, що входять до Союзу Радянських Соціалістичних Республік.

Всякі ухили від цих засад вважають, з погляду комуністичної доктрини, за прояви контрреволюції й шовінізму. Отже українська або грузинська література

мусить відкинути свій історичний і національний романтизм, щоби впрягтись в колесницю комуністичного світогляду та нових культурних цінностей, що повстають в новім радянськім Римі, у Москві.

Разом з тою пропагандою месіянізму радянсько-російської культури, що завжди змагала до цілковитого знівелювання національних культур, посувалася вперед державна й політична уніфікація СРСР. У 1923 р. в Москві підписано федеративний договір поміж Росією та неросійськими країнами, як Україною, Кавказом, Білоруссю, і в такий спосіб повстав Радянський Союз, так званий Союз Радянських Соціалістичних Республік. Чим далі, тим ця уніфікація все більше поступає наперед, обмежуючи права союзних республік.

Поволі ліквідувалося народні комісаріати окремих республік, обмежувано політичні компетенції республіканських комуністичних партій. Наприклад Комуністичну Партію України позбавлено всяких рис самостійності, і тепер вона просто інтегральна частина Всесоюзної (російської) Комуністичної Партії*). Отже бачимо, що, при допомозі мовної націоналізації, радянський уряд запровадив найбільшу централізацію, позбавляючи так звані договірні союзні республіки навіть зовнішньої самостійності та надаючи головну роль російському народові, правда, у нових формах радянського устрою.

Політика мовної націоналізації мала на меті не лише влекшити ведення комуністичної пропаганди серед неросійських народів, але й відтягнути інтелігенцію цих народів від політичних проблем. Атракційним моментом для цієї інтелігенції мусіла стати можливість культурної праці в національних формах, правда, лише на платформі цілковитої лояльності до радянського режиму. У першій добі радянської національної політики це дало певний політичний ефект, бо втомлена

*) Так звана Всесоюзна Комуністична Партія (ВКП) складається з провінціональних відділів — КПБУ, КПББ, КПБГрузії і т. д. Нема тільки Ком. Партії Росії з тої причини, що Всесоюзна Партія саме є російською, заповнюючи російському елементові верховницьке становище.

безупинною боротьбою інтелігенція неросійських народів, бачучи деякі можливості культурної праці для свого народу, почала використовувати ці можливості.

Але водночас виявився цікавий процес культурної експансії позбавлених національно-політичних свобод неросійських народів, який переступає визначені радянською владою межі мовної націоналізації та перетворює культурне відродження цих народів в інтенсивну боротьбу проти російської культури і її гегемонії. Цей процес може найяскравіше відбився на Україні. Новітня українська література талановитим пером Хвильового висуває нове гасло — орієнтації на Західню Європу і започаткування боротьби з російською гегемонією. Це був визов на велетенський герць двох цілком різних культур і світоглядів. Такі самі тенденції виявляються і в науковому і в політичному житті. Українська Академія Наук у Києві стає, за популярним комуністичним висловом, огнищем української контрреволюції. Цілий ряд визначних комуністів, українців з походження, виступає впродовж 1925—1926 років з протестами проти ігнорування інтересів українського пролетаріату та селянства.

Занепокоєна зростом „сепаратистичного” руху радянська верхівка починає застосовувати різні репресії, щоб ліквідувати цей рух, цей небезпечний вилім на відтинку національної політики. Зайва річ наводити тут всі приклади цього. Досить тільки пригадати відомі політичні процеси, що їх заінсценізувала радянська влада в останніх кількох роках. Голосний судовий процес у Харкові 45 українських учених і діячів з віцепрезидентом Української Академії Наук, Сергієм Єфремовим на чолі, яких обвинувачено у приналежності до Спілки Визволення України з завданням відірвати Україну від СРСР. Неменш сенсаційні були недавні арешти серед білоруської інтелігенції в Мінську в наслідок обвинувачення їх у боротьбі за визволення Білорусі. Над Волгою радянська влада викрила в Казані татарську організацію, яка мала за завдання об'єднати в єдину незалежну татарську державу всі мусулманські народи в СРСР. На чолі цієї організації стояв визнач-

ний татарський діяч Султан Галієв. Сепаратистичний рух значно розвинувся також серед кримських татарів, доказом чого був судовий процес Ібрагімова. У Туркестані радянська влада розправила з місцевою інтелігенцією при допомозі судового процесу проти Косімова, якого розстріляли разом з його спільниками.

Таким чином бачимо, що майже на всіх національних фронтах повстає для радянської влади грізна пересторога у вигляді все більшого і все міцнішого визвольного руху окремих народів, що їх досі тримали в складі СРСР лише силою терору і військової окупації.

Руху цього не може затримати ані еластична діалектика радянської національної політики, ані фізична й мілітарна сила. Відроджений під маскою інтернаціоналізму віковичний російський націоналізм вживає всіх можливих заходів, щоб протиставитись цьому національно-революційному рухові і задержати за собою гегемонію Росії на європейським сході. Для цього радянський диктатор Сталін винайшов навіть особливий вислів, що мав би заступити давнє розуміння російського патріотизму. Вислів цей це — „соціалістична батьківщина“, і сьогодні комунізм взиває кожного радянського громадянина боронити її цілість та непорушність її кордонів.

Процес великої революції, розпочатий року 1917, продовжується. Свого часу вибороли собі свою незалежність Фінляндія, Естонія, Латвія, Польща, себто північно-західні народи. Революційне перетворення європейського сходу в недалекому майбутньому закінчиться визволенням народів південно-західних і східних.

До цього веде динаміка національно-революційних рухів народів, ув'язнених у СРСР.

Російська політична думка й українська проблема.

Починаючи від моменту большевицького перевороту в Росії, європейські держави не перестають цікавитись проблемою сходу. Особливо тепер, коли большевизм пережив уже кульмінаційний пункт свого розвитку і коли внутрішній розлам у ньому дозволяє припускати, що Європа стоїть напередодні великих змін на сході. Питання, що собою являтиме „третя Росія“, не зникає з денного порядку політичного життя, його без перерви досліджують політики й економісти різних переконань та різних країн.

Проте не легко провадити ці досліді, бо в ніодній європейській країні не можна зустрінути стільки найрізноманітніших можливостей, як у колишній російській імперії. Відіграє тут ролю не лише цілком інша психологія російського народу, — що так різниться від психології європейських народів, — величезне значіння має і національна структура цієї велетенської східно-європейської рівнини, культурна, етнографічна і економічна різноманітність цього штучного державного організму, який виступає назовні ніби монолітна, пророслена комуністичними ідеалами, держава. Від того, як укладуться відносини поміж національностями, що мешкають на Сході Європи, залежатиме не лише обличчя третьої Росії, але й характер нових державних

угруповань, що їх повстання є безсумнівне, бо виникає з динамічного розвитку національно революційних рухів окремих народів, які входять в склад СРСР. Ці рухи мають свої глибокі коріння в національній психології, у державних традиціях, а також у життєвих економічних інтересах, отже і економічний розвиток Сходу Європи піде шляхом, який промостять йому ці вивольні рухи.

З цього погляду дуже важливо переглянути українсько-російські відносини. Бо в комплексі східно-європейських питань українське питання має перше місце, а об'єктивна аналіза становища, яке зайняли до цього питання різні російські політичні течії, дає цінний матеріал для прогноз на майбутнє.

Російське громадянство почало цікавитись українським питанням розмірно недавно. Російські політики за давніх часів царату вважали український рух за *quantité negligible* за пориви маленького гурту інтелігенції - „українофілів” відродити національне життя в межах певної культурної автономії, без ніяких реальних підстав до перетворення цього „культурного” руху на рух виразно політичний, з державно-національними ідеями. Але такий погляд мусів уже розвіятися підчас виборів до першого російського парламенту — державної думи. Бо українська людність, користаючи з можливости висловити свої політичні настрої, вибрала до думи шось коло 50 депутатів (послів)-українців, які утворили свій парламентарний клуб і недвозначно підкреслили змагання українського народу до широкої політичної автономії.

З того часу українське питання стає одним з актуальних політичних питань в Росії. Представники різних партій окреслювали своє відношення до української справи. З думської трибуни дискусія з цього приводу переходить до преси. Треба зазначити, що російське громадянство взагалі негативно ставилось до українського питання. 1910 р. Столипін видав свій відомий обіжник, в якому український рух окреслював як „інородческий”, що мусить підлягати всім законам і розпорядкам про „інородців”. Репресійні заходи росій-

ського уряду супроти українства не стрінулись з негативною оцінкою серед російського громадянства. Мало впливові ліві партії що-правда протестували проти антиукраїнських заходів уряду, зате численні ліберальні угруповання з задоволенням вітали рішучі кроки уряду в українській справі. І саме ніхто інший, як провідир „кадетів”, один з найближчих прибічників Мілюкова, Володимир Маклаков, з думської трибуни кинув українцям нічим необосновану інсинуацію, ніби український рух створили й підтримують німці. Ще правіші угруповання — як „Союз Русскаго Народа” — ствердили, що український рух це „польська інтрига”. Відомий ідеолог російського лібералізму, потім реакції, Струве, у своїх статтях, написаних з питомим йому темпераментом, аналізуючи український рух і катастрофальні наслідки для Росії на випадок перемоги ідеалу українських „сепаратистів” — відірвання України від Росії, — просто вже звертався до царського уряду з закликом, щоб український рух гноблено „безъ двусмысленностей и поблажек”.

Такий підхід до української справи російських реакціонерів і лібералів, очевидно, не міг бути зрівноважений прихильнішим підходом лівих угруповань. Бо й не всі ліві партії співчували проявам українського національного руху. Так наприклад соціал-демократи, виходячи з доктрини Маркса, що чим інтенсивніше буде відбуватися процес концентрації капіталу, тим скорше капіталістичний устрій наблизиться до свого кінця, рішуче відкидали всякі автономічні змагання українців, бо автономія України, на їх думку, могла би загальмувати процес економічної концентрації, якої передумовою є тільки розвиток державного централізму. По-друге, навіть ті ліві партії, що підносили голос протесту проти антиукраїнських репресій, робили це скоріше з оглядів принципіальної опозиції до царського уряду, ніж із свідомого свого становища в українській справі. Крім того ці ліві партії, за винятком, очевидно, соціал-демократів, не мали навіть певної програми щодо українського питання. Брак такої виробленої обґрунтованої програми особливо гостро дав

себе відчути у практичній діяльності лівих організацій, що зосереджувались головним чином в кооперації. Кооперативний рух на Україні набрав уже у 1910 р. великого розмаху; крім тисяч місцевих кооперативів, утворювались губерніяльні кооперативні союзи, у Києві розпочали організовувати Український Центральний Банк, який мусів стати фінансовим центром української кооперації і т. д. Тоді саме проводирі російської кооперації розпочали гостру боротьбу проти „нечуваного шовінізму” українських кооператорів, які не погоджувалися на те, щоб Московський Народний Банк уважати центром української кооперації, а творили собі новий і окремий центр у Києві. Дискусія у цій справі на кооперативному зїзді у Києві 1912 р. підкреслила у великій мірі централістичні тенденції російських кооператорів, а вониж головним чином походили з лівих і соціалістичних угруповань.

З вибухом революції в лютому 1917 року українське питання стало ще актуальніше. Російська демократія опинилася в ситуації, яка вимагала певної програми в українській справі, бо український рух з упадком царату прийняв такі розміри, що не можна вже було обмежувати його лише культурною автономією. Тимчасовий російський уряд з князем Львовим на чолі не міг уже користуватись порадами Струве, не міг боротися проти змагання українців до окремого державного життя. Отже у травні 1917 року він запропонував делегації Української Центральної Ради автономічний статут. На підставі цього автономічного статуту український уряд мав адмініструвати в губерніях: полтавській, київській, чернігівській, волинській і подільській. Автономія не охоплювала губерній: харківської (гірничий і металургічний промисл), катеринославської (залізо і вугілля), херсонської (чорноморське побережжя).

У цьому автономічному статуті — продукті творчости першого уряду російської демократії — найшли свій дуже яскравий вислів правдиві заміри російського громадянства щодо українського питання. Чорноморське побережжя, копальні вугля, залізної руди тощо, які з давніх давен були справжнім ґрунтом російської

промисловості і джерелом збогачення Росії, мусіли й надалі належати до Росії, забезпечуючи їй таким чином гегемонію на Сході Європи. З другого боку це означало, що Україна й надалі буде перебувати в державному звязку з демократичною Росією, себто, що мусить вона зректись свого господарського розвитку з усіми наслідками цього, себто з цілковитою залежністю від економічної російської політики, зі збереженням і надалі виключно рільничого характеру свого господарства, з низьким рівнем добробуту і т. д. Отже немає нічого дивного, що така колізія економічних інтересів України й Росії ще більше поглибила самостійницький рух на Україні, що й найшло свій вислів у проголошенні цілковитої незалежності України від Росії 22 січня 1918. року.

Спроба російської демократії розв'язати українську проблему створенням зазначеного автономічного статуту залишилась в історії українсько-російських відносин як знаменний факт, який свідчить, що демократична Росія продовжувала вести супроти України політику імперіялістичної царської Росії, хоч — правда — цей імперіялізм виступив на політичну арену в новому демократичному освітленні, погоджуючись на українську мову в народніх школах та йдучи у дечому назустріч українським бажанням. Проте це по суті не міняло стану річей: Україна й надалі мусіла бути джерелом господарської могутності Росії, постачати російській промисловості сировину й забезпечувати їй передову позицію серед європейських держав.

Після демократичного уряду в Росії повстав уряд комуністичної диктатури. Окупація України поставила перед комуністичним урядом українську проблему в цілій її ширині. Бо українське населення всіми засобами боронилось проти накидваної йому окупації, а географічне положення України вимагало від радянського уряду особливої обережності в розв'язуванні цієї проблеми.

Як підкреслював один із найчільніших комуністичний діячів на Україні, Затявський, — „бандитизм” (повстанський рух) не випадково продовжувався на

Україні довше, ніж деінде. „В ньому був ідеологічний ґрунт, який об'єднав елементи, ворожі комунізму“ (цитую за „Ділом“ з дня 7. І. 1927). Отже комуністична партія докладно стала досліджувати українську справу, XII. зїзд партії в червні 1925. року ухвалив боротися з російським шовінізмом, який не визнає права українців на національний розвиток. Третій Інтернаціонал також ствердив, що „обов'язок комуністичної партії є викривати ламання рівноправності і гарантій прав національних меншин по всіх капіталістичних країнах“. З цих постанов центральних комуністичних органів логічно випливає національна радянська політика на Україні — зукраїнізувати зрусифікований чи неукраїнський міський пролетаріят, зукраїнізувати весь радянський апарат разом з партійним, задовольнити культурні національні потреби українського населення, вводячи його цим у межі комуністичної ідеології.

„Для українізації (як писав у ч. 120 „Комуніста“ 1927, теоретик національного питання Попов), ніколи не була і не є для нас метою, вона є засобом встановити щільний контакт з українськими масами, в першу чергу з селянством. Без цього засобу партія працювати не може. Практичне завдання українізації це втягнути широкі маси української людності до орбіти комуністичного впливу. Органічний розвиток українського руху має свій особливий шлях і якщо неукраїнський пролетаріят залишиться на взбіччі, то може утворитися для радянської влади і взагалі для комунізму дуже небезпечна ситуація. А міжтим через незнання української мови партійні кадри примушені залишатися на взбіччі українського національного розвитку. З цього виникає кволість комуністичної партії на українським ідеологічним фронті, а це ж провадить до зміцнення й розвитку дрібної української буржуазії... Маємо перед собою безумовний факт розвитку дрібної буржуазії по містах і селах. Якщо й надалі залишимося слабкі, то ця дрібна буржуазія зміцнить свої впливи на маси українського селянства, а до певної міри й на робітничі маси і навіть на ненадійні елементи нашої партії. А в цьому велика небезпека.“ До суперечности

між економічними інтересами занедбаного радянським урядом українського селянства та інтересами економічно й політично упривілеєного міського пролетаріату, долучилась ще й національна колізія. Пролетаріят був або російський або зрусифікований, а селянство — цілком українське. Будівництво нового громадського устрою вимагало якнайскорше втягнути до цього процесу українське селянство, що складало переважну кількість українського населення. „Соціалізм треба будувати — говорив Затонський на конференції комсомольських осередків в червні 1925. року — за заповітом Леніна, втягуючи до нього селянські маси без командування. Але будувати соціалізм з селянством дуже нелегко. Тут не допоможе жадне командування. Треба залізти до його душі, треба її зрозуміти, щоб і він міг зрозуміти тебе. Для цього нам і потрібна українська культура, культура по суті пролетарська, а по формі українська. Українську культуру треба використати, щоб зробити з неї пролетарське знаряддя”.

Цього пролетарського знаряддя неодмінно потребують комуністи, без нього не можна зберігти впливів на Україні, яка постачає тепер 52% збіжжя цілого СРСР 80% цукру, 80% вугля, 75% чавуну, 65% заліза. Без цього знаряддя не можна ж виконати місії Івана Каліти, щоб зібрати знову землі колишньої Росії, про що цілком отверто пише Ларін у книжці „Основные черты хозяйственной жизни и организация народного хозяйства в советской России” (Стор. 65).

Отже радянська українізація, як бачимо, має своє специфічне завдання — через опанування української культури, опанувати цілий український нарід, прищепити йому комуністичну ідею в українській формі і таким чином утримати Україну в складі комуністичної Росії. Українізація потрібна лише для практичних завдань комунізму та радянської влади. Ціллю цієї „українізації” не є пробудження національної свідомості багатоміліонного народу, ні, її завданням є полекшити комуністичну акцію на багатих українських землях. Це є своєрідне використання етнографії для цілком прак-

тичних потреб, що так часто вживають європейські держави в диких чи напівдиких колоніях.

Властиве завдання большевицької українізації полягає у тому, щоб „закріпити на вічні часи те підрядне становище, на яке звели українську культуру царської заборони, — ту дистанцію, яку вони витворили між державною великоруською культурою і культурами провінційальними, і в першій лінії — найбільш претензіозною й небезпечною між ними — культурою українською. Забезпечити за великоруською культурою абсолютну гегемонію. Дати великоруській мові, літературі, історії і т. д. під різними аспектами ролю обов'язкових і панівних предметів в шкільнім навчанні. Зіставити місцеві культури при „домашнім ужитку“, а за великоруською культурою — значіння „окна до Європи“, її форми, в котрій світова творчість має доходити до знання, свідомості і вжитку „менших народів“ (М. Грушевський, „Україна“, 1926, IV. Київ).

Тому занадто швидка українізація державного й партійного апарату не була в інтересі комуністів. Ми бачили, як заповіджена так урочисто „українізація України“ посувалася вперед дуже поволі. „Пролетарська Правда“ зазначала нероз у 1927—1928. рр. характеристичний факт: урядовці, яких радянська влада зобов'язала українізуватися, перейшли над цим до порядку денного; багато з них думає — „дістану посвідчення, що володію українською мовою, і тоді кінець моїй українізації“.

Але крім того формального підходу до українізації, на перешкоді їй стоїть прийняття нових урядовців, що не володіють українською мовою і то не лише до центральних, але й до місцевих радянських установ. Отже не можна запровадити остаточної українізації: українізація, як каже „Пролетарська Правда“, стала „перманентна“. І якщо до цього додати статистичні дані за цією самою радянською газетою, то стане зрозуміло, чому українізація це „перманентне“ явище і ко-го саме хоче зукраїнізувати комуністичний уряд. Бачимо, що серед загальної кількості 627 відповідальних урядовців на Україні у 1928. р. — українців було

158, росіян 258, жидів 176, інших національностей 35, себто серед відповідальних радянських урядовців було 469 неукраїнців і лише 158 українців. Майже така сама національна пропорція на місцях серед так званих фахівців (кваліфікованих працівників); їх на Україні було в 1930. р. 523, з них українців — 159, росіян — 166, жидів — 172, інших — 26. Отже, щоб пристосувати державний апарат до українського життя, більшовики і розпочали „українізацію”.

Та незалежно від цієї повільної й перманентної українізації, український нарід охопило стихійне прагнення самому націоналізувати громадське життя в усіх його галузях. Ця внутрішня, ідейна українізація, якої комуністичної уряд не декретував, а яка розвивається стихійно, занепокоїла більшовиків. Елементарна міць цього національного ренесансу, яка прорвала навіть комуністичні заборони (поет і член комуністичної партії Микола Хвильовий писав 1926. року: „українське громадянство не погодиться з своїм фактично — якщо не юридично — декретованим гегемоном, конкурентом російським”), примусила проводирів зробити знаменні заяви. Зїзд комуністичної партії у червні 1926. р. підкреслав, що тепер особливо треба прискіпити українізацію, щоб опанувати процес органічної українізації. Органічний український рух може поставити більшовиків перед новою силою, яка прорве всілякі заборони і виконає своє завдання — еманципації від небажаних опікунів із Москви.

Розвиток національного руху на Україні більшовики хочуть опанувати українізацією державного апарату, бо, як казав у травні 1926. р. Затонський до молоді, — „тут, на Україні класові питання щільно зв'язані з національною проблемою, а це може привести до того, що наша молодь піде шляхом відродження націоналізму з властивим йому романтизмом, якого так бракує молоді”. З цього може скористати буржуазія, притягаючи до себе національно освідомлені українські елементи і тоді „процес українізації може повернутись проти нас” (з промови секретаря ЦК комуністичної партії Кагановича). Тому-то визначний член

харківського уряду Гринько і закликає всіх комуністів стати всім своїм авторитетом у центрі і на чолі творчого культурного будівництва комуністичної культури в українських формах. Большевики мають дилему — або український рух вирветься зпід комуністичного проводу і повалить комунізм на Україні, або, як зазначив один видатний комуніст, „окульбачимо український рух і кермуючи ним, відемо до соціального устрою”.

Українське питання в большевицькому розумінні має велике агітаційне значіння. На V. конгресі III. Інтернаціоналу ухвалено, що „українська справа є одна з найважливіших національних справ середньої Європи, розв'язати цю справу вимагають інтереси пролетарської революції в Польщі, Румунії і Чехословачії”. Большевики хочуть використати українське питання в революційних цілях, тому і провадять велику агітацію у відповідних формах поза кордонами своєї держави. Тому то для них і байдуже, чи український рух в Польщі чи Румунії розвивається в буржуазних формах, протилежних засадам комунізму, чи в пролетарських формах. „Підтримуємо — пише вище цитований Попов — всілякий національний рух пригноблених національностей, навіть за участю буржуазних елементів, якщо тільки цей рух спрямований проти панівної нації, що провадить проти нас ворожу агресивну політику” (Н. Попов: „Національна політика радвлади”. Харків, 1925. р.).

Отже і тут українське питання це лише „пролетарське знаряддя” і розв'язання його в Польщі, Румунії, Чехословаччині не є завданням комуністичної політики, а лише агітаційним засобом.

Така є комуністична політика в українській справі. Бачимо, що відношення комуністів до українського руху є цілком утилітарне, а саме: опанувати український рух, прищепити українським масам комунізм через українську культуру, використати природні багатства України, використати українські змагання в суспільних державах, щоб агітувати проти цих держав.

Російське громадянство, що не поклоняється засадам комунізму і що тепер перебуває на еміграції, не

далеко відійшло від комуністичного трактування українського питання. Якраз за останніх часів видатні російські діячі знову сформулювали своє політичне кредо. Українські змагання до незалежності — шкідливі для російських інтересів, російський народ ніколи не погодиться на відірвання України від Росії — ось заяви, що їх зробили останнього року Мілюков, Струве, Керенський, Маклаков — діячі, що належать до різних таборів політичної думки. „З самостійниками, які мріють, щоб ростягнути українські шаравари від Карпат до Кавказу, треба розмовляти просто і недвозначно. Хочете відібрати від Росії Чорне Море — візьміть, але тільки силою”. Так писав А. Яблоновський в „Возрожденіи”. У цих словах відбивається справді недвозначне становище російської політичної думки до українського питання.

Від жовтневого перевороту до першої „пятилітки“.

Останні заходи радянського уряду в ділянці національної політики безумовно належать до найцікавіших і найповажніших явищ у політичному житті Радянського Союзу. Якщо досліджувати національну політику влади Рад, кидається у вічі факт певної розбіжності поміж теорією і практикою, поміж встановленими з боку вищих комуністичних інстанцій засадами й практичним вирішенням національних проблем.

Як відомо, у комуністичній партії від часів приходу її до влади існують два цілком різні погляди на значіння і суть національної проблеми. Підвалини негативного відношення до національної проблеми з погляду інтересів комуністичної революції поклала відома німецька комуністка Роза Люксембург, яка висувала тезу об'єднати в цупку цілість всі революційні сили колишньої російської імперії, поборюючи всі визвольні національні рухи.

Ці погляди Рози Люксембург найшли відгук серед російських комуністів, що боялися перспективи втрати для Росії найбагатшу її частину і наразити на деградацію зв'язану з тою територіальною частиною російську промисловість, позбавлену української сировини. Чимало чільних комуністів, як Бухарін, Ларін, Ваганян і навіть сам Троцький були за таке негативне вирішення національної проблеми.

Інакше ставився до цієї проблеми Ленін, що створив так звану „позитивну” національну політику в СРСР.

В грудні 1917. року, себто в два місяці після жовтневої революції, Ленін оголосив так звану декларацію прав народів Росії. Декларація ця стверджує, що за часів царату народи Росії завжди ворогували між собою через постійне підмовлювання їх до цього. Наслідком цього були погроми й утиски з одного боку та неволя народів з іншого. „Цю ганебну політику царського уряду мусить заступити політика добровільного і чесного співжиття народів Росії.” Далі декларація осуджувала національну політику російського тимчасового уряду, що складався з представників ліберальних партій і що нічого не зробив для ув'язнених народів. „Треба — зазначає резолюція — запровадити цілковите довіря у взаємині народів Росії, бо тільки в цьому випадку робітники і селяни народів Росії будуть уявляти собою монолітну революційну силу, що зможе дати відсіч всяким замахам з боку імперіялістів і буржуазії”. Перший зїзд Рад у липні 1917. року проголосив право народів Росії на вільне самоозначення. Другий зїзд у жовтні тогож року підтвердив цю засаду ще в рішучіших висловах. Виконуючи волю зїзду, рада народніх комісарів ухвалила кермуватися в національній політиці такими засадами:

1. рівність і суверенність народів Росії, 2. право народів Росії на вільне самоозначення аж до відділення і створення незалежної держави, 3. скасування всіляких національних і релігійних привілеїв і обмежень, 4. вільний розвиток національних меншин і етнографічних груп, що мешкають на території Росії.*)

*) Для радянської національної політики суттєвим є п'ятий пункт резолюції конференції російської соц.-демократичної партії (большевиків), ухваленої в 1913 р. у Пороніні (під Закопаням). Автором цієї резолюції був Ленін. Отже резолюція, признаючи право окремим народів до самоозначення аж до відділення від Росії, зазначає одночасно в пункті V, що це право на самостійність не є ідентичне з доцільністю такого кроку і тому партія застерігає собі право в кожному окремому випадку рішати, чи

Як відомо, найближчим співробітником Леніна в ділянці національної політики був Сталін, що займав тоді становище народнього комісара національних справ. Деклярація Леніна з грудня 1917. року, як ми вже бачили, встановила загальні засади національної політики радянського уряду, причім з деклярації виходило, що Росія мала стати революційним союзом народів, яким признано право на самоозначення аж до утворення своїх окремих держав. Але ці засади не набирали конкретних форм аж до 1919. року, коли наступив кульмінаційний пункт конфлікту поміж УНР і радянською Росією. Рік цей був переломовим моментом у комуністичній дискусії про національну проблему, Україна і Кавказ стали ареною збройних конфліктів радянської Росії з новоповсталими і медви сформованими національними державами.

Саме тоді видав Ленін свого знаменного листа „До робітників і селян України”, де виразно окреслює підстави національної радянської політики. В цьому листі Ленін ясно висловився за утворенням самостійної соціалістичної української республіки і заповідав, що в разі перемоги пролетаріату над українською контрреволюцією, самостійна соціалістична республіка під радянським урядом буде користати з усіх національних прав. „Українська буржуазія — так писав Ленін в цьому листі — використала націоналістичний антагонізм поміж українцями і росіянами, брак довіря перших до останніх, щоби затримати на Україні капіталістичний устрій і надалі забезпечити за собою вициск трудящих. Цей брак довіря мусить дати місце братерській рівності росіян і українців, бо тільки при таких умовах народи Росії зможуть утримати всі здо-

самостійність (відділення від Росії) лежить „в інтересах пролетаріату”. Таким чином, самостійність України з її співцями, потрібними для російського промислу на підставі V. пункту пороніської резолюції, признана була за шкідливу для „інтересів класової боротьби”. Цей V. пункт ленінської резолюції лвійшов пізніше після жовтневої революції 1917 р. до радянської національної політики, як інтегральна її частина.

бутки жовтневої революції". Далі Ленін, розуміючи, що політика довіря між народами Росії накладає певне зобов'язання на росіян, пише: „антагонізму і браку довіря можемо позбавитися лише поволі і чим більше росіяни, які довгий час були панівним народом, виявлять обережності й терпцю, тим певніше буде це позбавлення”.

Реалізуючи думки листа Леніна утворено на Україні всеукраїнський революційний комітет, що виділив уряд для української соціалістичної республіки, яка таким чином мала бути незалежною радянською державою поруч російської республіки.

Під впливом Ленінового листа видано тоді відозву всеукраїнського революційного комітету, де між іншим читаємо: „В третьому році революції, завдяки могутній допомозі червоної армії робітничче-селянської Росії, до якої прилучилася українська червона армія, трудящі маси України дістали змогу утримати на завжди владу на українській землі. В огні і крові утворено постійний союз вільного українського селянина з робітником і селянином Росії. Незалежна Українська Радянська Республіка пліч о пліч буде йти з соціалістичною республікою Росії, а злиття армій цих двох республік в одну червону російсько-українську армію буде гарантія тривалості цього союзу”.

Характеристичною рисою цієї відозви є те, що мала вона на увазі виключно українського селянина, який складав постійний зв'язок з російським робітником та селянином. Отже в комуністичному розумінні Україну репрезентували виключно селяни, українського пролетаріату в тодішній комуністичній концепції не було. А проте заповідь утворити незалежну УСРР була дуже ослаблена постановою конституції з 14. березня 1919. року, яка в 4 статті декларувала „незломну волю радянської республіки увійти до складу єдиної міжнародньої радянської соціалістичної республіки, як тільки настануть відповідні умови для її утворення”. Зрозуміло, що ця „міжнародня” радянська республіка незабаром з'явилася у постаті СРСР.

Історик комуністичної революції на Україні Попов надає велику вагу рішучій позиції Леніна в українському питанні. Він каже, що вона придбала для комуністичної революції широкі маси української людности і цьому саме треба завдячувати перемогу радянської армії і над Денікіним і іншими контр-революційними силами.

Але дальший хід подій на Україні дає підстави гадати, що це становище Леніна з 1919. року було викликане тільки скрутою тогочасного переживаного моменту. Вже 1923. року настав перший знаменний поворот у радянській національній політиці, наслідком якого була державно-правна еволюція української республіки, федераційний договір, складений у Москві в липні того року поміж російською республікою і п'яти республіками, досі формально незалежними. На підставі цієї „умови" Білорусь, Україна, Закавказька Федерація, Узбекистан і Туркменістан „зріклися" своїх суверенних прав на користь новоутвореного Союзу Соціалістичних Радянських Республік. Таким чином радянська національна політика повернулася до тези Рози Люксембург про об'єднання території колишньої російської держави, як революційної держави.

Згідно з конституцією новоутвореного СРСР так поділено компетенції поміж Союзом і союзними „республіками". До компетенції союзного уряду виключно належали справи закордонної політики, військові, закордонної торгівлі і народнього зв'язку, тобто залізниць, пошт і телеграфів. Справами фінансовими, праці, робітничче-селянської інспекції, внутрішньої торгівлі і народнього господарства відають окремі союзні республіки, підпорядковуючись директивам у цих справах союзного уряду. В галузі земельних справ, внутрішніх справ, судівництва, освіти, народнього здоров'я, соціального забезпечення—союзні республіки мали ніби цілковиту самостійність.

Отже цей договір перекреслював первісну декларацію радянського уряду про право народів на самоозначення, і хоча конституція 1923. р. залишала за кожною союзною республікою теоретичне право вийти

з радянської федерації, але на практиці утворення СРСР було фактом великої ваги для об'єднання незалежних досі радянських республік в одностайну державу та для дальшої уніфікації і централізації.

З другого-ж боку, щоб зміцнити радянські уряди в національних республіках і здобути прихильність народів, що пробудилися і пробуджуються до національного життя, особливо в Азії, треба було водночас зробити деякі концесії в національній царині, які знеутралізували б негативне враження заведеної державної уніфікації. Тому того самого 1923 року III. Інтернаціонал ухвалив фундаментальні тези дальшої національної політики. Тези ці охоплювали головню мовну націоналізацію державного і партійного апарату в неросійських республіках та участь комуністичної партії і пролетаріату в національно-культурному житті окремих народів. Отже радянська національна політика мала подвійне завдання: по-перше, перевести мовну націоналізацію прилюдного життя, по-друге, впровадити комуністичний елемент, як вирішний, до культурного життя кожної національності, щоб опанувати її культуру та надати їй „пролетарський зміст”.

Таким чином наступив другий дуже знаменний період в національній політиці Рад. По окремих неросійських краях і республіках мовно націоналізовано державний апарат, пресу, шкільництво, наукові і культурні інституції і використовувано мову цієї національності, як найкращий спосіб для комуністичної агітації. З другого боку, впродовж кількох літ ведено радикальну реорганізацію наукових інституцій, щоб підпорядкувати їх директивам комуністичної партії. Яскравою ілюстрацією того цікавого моменту є заходи радянського уряду на Україні, де національний елемент може з найбільшою силою виявляв себе у всіх ділянках суспільного життя. Радянська верхівка перш за все звернула увагу на центр українського культурного життя — на Українську Академію Наук. Виключено з неї тих учених, які не відповідали комуністичній ідеології, введено численну групу нових учених-комуні-

стів, які, хоч і не мали наукових кваліфікацій, то проте ретельно виконували директиви партії.

Разом з українізацією комуністичної преси, урядів і партійних організацій розвивається енергійний наступ комунізму в усіх галузях українського культурного життя. Розв'язують різні письменницькі організації, що стояли на національній платформі, а утворюють єдиний союз „пролетарських письменників” України — по суті філію комуністичної партії. Всяка письменницька творчість, що не міститься в межах комуністичного світогляду, проголошена як контрреволюційна. Тому то і бачимо такі часті на Україні переслідування тих українських письменників, що у своїй творчості виявляють тенденції незгідні з комунізмом, переслідування і від радянської критики і від органів ДПУ.

Те саме можна спостерігати і на Білорусі і на Кавказі. Таким чином радянська національна політика виявляє цікаву дволичність: виключно мовна націоналізація іде пліч-о-пліч з цілковитою пролетаризацією (большевізацією) суспільного і культурного життя даної національності.

Оцим і можна пояснити парадоксальне, на перший погляд, явище в національних радянських республіках, а саме, що радянський уряд форсує білорусизацію чи українізацію, а водночас систематично відсуває місцеву національну інтелігенцію від політичного й суспільного життя, навіть більше того, жорстко переслідує її. Можна сказати, що заведена радянською владою по неросійських країнах мовна націоналізація це по суті могутній засіб фактичної уніфікації радянського Союзу.

Комуністичний світогляд у своїх принципових підставах є строго і консеквентно централістичний, — він виключає всілякі відхилення і відосередні змагання однаково у культурній галузі, як у господарській, чи в політичній. Держава виступає (теоретично) у ролі могутнього регулятора всіляких проблем, починаючи від господарських і кінчаючи приватним життям пересічного громадянина. Тому центральні радянські інституції, зі славетним вже тепер „госпланом” на чолі, опрацьовують універсальний плян, що охоплює на декілька

років господарське, політичне і культурне життя по всіх частинах Радянського Союзу. Отже у Москві повстає план промислового розвитку для всіх союзних республік, план напрямку і форм хліборобства, там видають директиви для розвитку діяльності комуністичної партії по цілому СРСР, визначають певну програму письменницької творчості, яка має відбивати різні проблеми, що виникають з радянського життя.

Здійснення зазначених планів, зрозуміло, передбачає якнайцупкішу централізацію і цим пояснюється те, що впродовж останніх літ централізація зробила великий крок вперед. Прикладом може бути Україна, що на її господарських цінностях так залежить радянському урядові. На Україні та й по інших союзних республіках скасовано самостійність народнього комісаріату земельних справ та аграрні справи підпорядковано ново утвореному союзному наркомземові. Декрет з цього приводу каже, що у зв'язку з колективізацією хліборобства і в заведенням плянності для хліборобської продукції, а також у зв'язку з великими потребами сировини для промисловости та необхідністю створити постійну апровізаційну базу, повстає потреба одноманітного кермування хліборобською продукцією у цілому СРСР і сконцентрування безпосереднього нагляду над великими хліборобськими одиницями в одному осередку. Тому саме ЦВК СРСР рішив утворити об'єднаний народній комісаріат земельних справ СРСР. Згідно з декретом, завдання цього комісаріату такі: а) кермувати хліборобськими підприємствами союзного масштабу, б) одноманітно кермувати системою хліборобського кредиту, в) постачати для хліборобства с.-г. машини і штучні добрива, г) кермувати переселенським рухом, е) опрацьовувати генеральний план для хліборобської продукції, ж) кермувати справою засівів.

Зцентралізовано і вище сільсько-господарське виховання, а саме основано в Москві академію сільського господарства імені Леніна, що її завданням є встановлювати напрямки сільського господарства в кожній республіці і визначати, в якому відсотковому відно-

шенні сільське господарство мусить селекціонувати та запроваджувати хлібні чи технічні культури. Зреорганізовано також господарський апарат на Україні, через що скасовано окремі українські трести (Південсталь, Донвугіль, трест фабрик с.-г. машин і т. і.) та всю українську промисловість підпорядковано союзним трестам. Торгівлю збіжжям також виключено знід компетенції уряду УСРР і підпорядковано московській центральній організації т. зв. Зернотрестові. Трести „Скотовод“, „Овцевод“ у Москві перебрали на себе всю справу тваринництва на Україні.

Заслугує на велику увагу і централізація радянських кредитових інституцій та фінансової і кредитової системи. Зліквідовано чинний до 1930. року Український Банк (кредитової кооперації), Український Сельбанк (кредитування сільського господарства), Український Промисловий Банк, Український Банк для Зовнішньої Торгівлі і т. і., при чім їхні функції передано відповідним московським банкам.

Зреорганізовано також радянську адміністрацію на Україні, — компетенції наркоматів внутрішніх справ по союзних республіках обмежено до функцій виключно політичної поліції, цілком підпорядкованої Москві і залежної виключно від неї. Інші справи наркомату передано іншим наркоматам, також залежним від Москви.

У політичній ділянці також заведено централізацію. А саме, скасовано становища генерального секретаря партій на Україні і на Білорусі. Таким чином ці партії КПбУ і КПбБ, що досі були самостійні бодай формально, перейшли на становище звичайних місцевих організацій Всесоюдної Комуністичної Партії.

Надзвичайно цікаве те, що радянський уряд намагається завести централізацію навіть у тій ділянці, яка на підставі конституції цілком відділена від держави. Говоримо про релігійні справи. На підставі спеціального порозуміння поміж радянським урядом і головою православної російської церкви, митрополитом Сергієм, радянська влада на Україні перевела остаточну ліквідацію української автокефальної церкви ніби з при-

воду її контрреволюційної діяльності, і запропонувала, щоб усі парохії цієї церкви прилучилися до російської церкви, підлягаючи тим самим юрисдикції московського митрополита.

Всі наведені факти свідчать, що в національній політиці СРСР відбувалася еволюція в напрямку, що його вказували Роза Люксембург та її російські прихильники. Централізація охопила всі ділянки життя неросійських народів. Попередні тези Леніна з приводу національної політики були подиктовані вимогами часу, коли радянська влада була ще надто слабка. З його боку це була звичайна комуністична діалектика.

Часто можна почути різні думки про заходи радянського уряду в національній політиці. Одні кажуть, що радянський уряд обмежує компетенцію окремих національних республік, особливо УССР, боючись національного руху, який все зростає по тих республіках, інші вбачають в цьому докази зміцнення радянського уряду, який не звертає уваги на національні аспірації по неросійських країнах. На нашу думку обидва ці погляди помилкові. Еволюцію національної радянської політики слід розглядати й оцінювати у площині цілого комуністичного світогляду, що логічно вимагає якнайсильнішої централізації. Аджеж і останні централізаційні заходи зв'язані з ухваленням п'ятилітнього господарського плану, який є, як відомо, підставою всієї радянської політики. Щоб здійснити цей план, треба зцентралізувати весь апарат так, щоб комуністична стратегія могла з Москви диригувати цілим життям навіть найбільш віддалених закутин Радянського Союзу. Мовна націоналізація по окремих республіках не лише не суперечить цій централізації, але навпаки може відіграти для неї певну допоміжну роль. В цьому і міститься значіння цих, ніби парадоксальних, явищ, як українізація на Україні, грузинізація у Грузії і т. і. Але все це водночас яскраво демаскує і голосну фразеологію комунізму про право народів на самоопрацювання і взагалі всю національну політику Рад.

Два погляди на національну проблему в комуністичній доктрині.

Вже здавна у комуністичній партії існують два погляди на національну проблему. Погляди ці виключають один одного, бо один з них спирається на засаді, що комуністична революція взагалі не прикладає ваги до національної проблеми, отже комунізм повинен її легковажити, другий — цілком навпаки — надає величезне значіння національним чинникам і вважає за конче потрібне використати національну проблему для комуністичної революції.

Негативне відношення до національної проблеми умотивувала ще в 1918. році Роза Люксембург, яка, критикуючи відому декларацію першого радянського уряду про визнання права народів Росії на самоозначення аж до цілковитого відділення від Росії, висловила так з цього приводу:

„Замість того (писала вона), щоб братися за об'єднання в одну монолітну цілість всіх революційних сил російської імперії, замість того, щоб боронити зубами та пазурами цілість російської держави, як революційних територій і боротися проти всяких націоналістичних сепаратизмів, замість того, щоб підтримувати неподільність пролетарів усіх країн підчас російської революції, комуністи своєю фразеологією про право народів на державну самодіяльність надали буржуазії

бажаний ґрунт, на якому вона виявила свої намагання відірвати від Росії неросійські країни, щоб реставрувати капіталістичний устрій”.

Ці погляди Рози Люксембург на національну проблему знайшли відгук серед цілої низки визначних комуністичних діячів. Бухарін на 8 зїзді партії виступив в гострою критикою національної теорії Леніна, яка визнавала формальне право кожного народу самому висловитися про свою долю. Крім Бухаріна такого самого погляду трималися Ларін, Преображенський, Ваганіян. Ваганіян створив навіть оригінальну теорію про існування всесоюдної пролетарської культури, яка мусить домінувати по всьому СРСР і яка вже тим самим виключає розвиток національних культур неросійських народів СРСР.

Ще перед Розою Люксембург оголосив Бухарін у 1915 р. свої тези щодо національного питання. Світова війна заактуалізувала національну проблему, отже Бухарін сформулював свої погляди в девяти тезах. Світ переживає — говорив Бухарін — період імперіялізму, а характеристичною рисою цього періоду є утворення великих держав на рахунок малих, що будуть знищені. Крім того імперіялістичний період є згідно з теорією Маркса останнім в історії капіталістичного устрою, — імперіялістичний період кінчиться вибухом і перемогою соціальної революції. Тому боротьба за національне визволення є ідентична з боротьбою проти імперіялізму. Національне визволення в межах капіталістичного устрою є неможливе. Всякі відхилення від цих засад і висування гасла національного визволення в межах капіталістичного устрою це шкідливі утопії, які відтягають увагу пролетаріату від класової боротьби, розпорошують сили пролетаріату і стають на перешкоді концентрації революційних сил. Крім того висування гасла національного визволення в межах капіталістичного устрою створює оману, ніби-то в межах капіталізму можна досягнути розв'язку національної проблеми. Це викликає опортунізм у пролетарській масі. Тому Бухарін пропонує тактику індиферентизму щодо національної проблеми, байдужного відношення до національно-

сти і батьківщини. Не похвалюємо національного гнету в націоналістичних державах, говорив Бухарін у своїй 8-ій тезі, — але і не мобілізуємо революційних сил міжнародного пролетаріату під гаслом права народів на самоозначення. Тільки для колоніальних і напівколоніальних країв Бухарін робить виняток з тактики індиферентизму в національному питанні, — у цих краях гасло національного визволення є актуальне та відповідає інтересам пролетаріату.

Тези Бухаріна мали великий вплив на так зв. соціяльну демократію Польщі і Литви. Проводир і ідеолог цієї партії, Фелікс Дзержинський, на партійній конференції у 1917. р. казав між іншим, що польські комуністи-большевики не будуть боротись за відновлення знищених імперіялізмом кордонів. Гасло „долой границы” — це бойове гасло комунізму. Виходячи з цього засновку Дзержинський був проти висування постулату самостійності Польщі. Також Юрій Пятаков від імени „українських” комуністів висловився проти самостійності України.

Ленін часто поборював тези Бухаріна, кажучи, що індиферентизм не може бути тактикою революційного марксиста, який мусить сказати „так” чи „ні”, але не повинен заслонюватись байдужим становищем до національної проблеми. Одночасно Ленін висунув тезу таку: національна проблема має велике значіння для посилення революційних рухів, тому треба використати визвольні змагання гноблених народів для поглиблення кризи імперіялізму. Хоч формально Ленін на конференції весною 1917 р. у Петрограді і переміг Бухаріна невеликою більшістю, то проте внутрішня боротьба в комуністичній партії над національною проблемою ішла далі. До неї вмішався Троцький, який став на позицію Бухаріна та з другого боку Сталін, що піддержував тезу Леніна. Також після смерті Леніна — і пізніше — дискусія часто загострювалась, охоплюючи актуальні питання радянської національної політики, головню українську проблему.

Роза Люксембург, Бухарін, Ларін, Преображенський, Ваганнян посуналися так далеко у своїх поглядах на національну проблему, що вважали кожна національ-

ну культуру неросійських народів СРСР, за реакційний і буржуазний прояв. Зрозуміло, що погляди ці суперечили офіційній політиці комуністичної партії щодо національної проблеми. Головні засади цієї політики встановив Ленін, який вимагав від партії, щоб вона якнайбільше і якнайширше вдовольняла національні домагання і зреалізувала право народів на самовизначення, створюючи для них умови для культурного і економічного розвитку, водночас цілком пролетарського, у межах СРСР. Це привело до цілої низки практичних висновків. На підставі цього створено федеративну структуру СРСР, взято під увагу національний момент у всіх галузях культурного життя і нарешті з'явилася ухвала Комінтерну про націоналізацію комуністичної партії та радянського апарату у неросійських частинах СРСР.

Але ця офіційна політика компартії не змогла переконати прихильників Люксембург, Бухаріна та інших. Особливо яскраво виявилася боротьба цих двох поглядів на Україні. Один з місцевих комуністів, Лебідь, критикуючи декрет про українізацію, зазначав, що на Україні борються поміж собою дві культури, російська й українська, при чім російська це революційна і пролетарська культура, а українська — це культура націоналістична і буржуазна, отже політика українізації підтримує реакційну українську культуру. Лебідь апелював до партії, щоб вона зревідувала свою дотеперішню національну політику на Україні і поки ще час урятувала культурну єдність України з Радянським Союзом, тобто з Росією.

Такі виступи не були самітні. „Пролетарська Правда” у числі з 22. січня 1930 року зазначала, що пронес розвитку української культури викликає велике невдоволення не тільки серед російської буржуазії і більшості радянського апарату, але й серед зрусифікованого пролетаріату і членів партії — росіян на Україні. Водночас із зростом російської опозиції проти політики українізації, зміцнюється український націоналізм. Крім відомого виступу Хвильового та інших українських комуністів проти гегемонії російської культури на Україні, турбувало також комуністів росіян швидке зростання

впливів української інтелігенції на маси та використання цих впливів у політичному житті. Це явище перекинулося і на українську частину комуністичної партії, викликаючи різні ферменти і розлами в КП(б)У і в КПЗУ. Як відомо, в останньому часі радянський уряд, побоюючись зросту українського націоналізму, перевів численні репресії проти української інтелігенції, почав контролювати українські наукові установи, а викриття таємної організації „Спілки Визволення України” дало радянській пресі нагоду бити на сполох. „Пролетарська Правда” зазначає, що національні ферменти на Україні це відбитка класової боротьби, що відбувається у зв'язку з переведенням колективізації сільського господарства, що має на меті знищити соціальну базу українського націоналізму — індивідуальні селянські господарства.

Завданням комуністичної політики на Україні є, як зазначає „Пролетарська Правда”, творити українську комуністичну інтелігенцію. Пролетаріат мусить бути зукраїнізований, бо тільки гегемонія пролетаріату в культурному українському житті може спаралізувати всілякі намагання відділити Україну від СРСР. Тому й ЦК КПБУ прийняв резолюцію, що обґрунтовує потребу підсилити українізацію у промислових округах. На думку „Пролетарської Правди” давня дискусія на тему, який шовінізм, російський чи український небезпечніший для комуністичної ідеології, цілком зайва. Обидва націоналізми, і російський і український, однаково небезпечні. Треба боротися з поглядами Бухаріна, Ваганіяна, Лебеда так само, як і з поглядами Хвильового, Шумського та інших українських „націоналістів”. З цієї боротьби комуністична партія безумовно вийде переможцем — так писав комуністичний орган — реалізуючи національні засади Леніна, тобто в даному разі українська культура мусить цілком підпорядкуватися комуністичній ідеології. Чи це дійсно станеться — покаже близька майбутність, але стаття і міркування „Пролетарської Правди” це доказ, що національна проблема на Україні це дуже слизьке місце комуністичної ідеології.

Російська панівна меншість проти українізації.

Починаючи з відомої резолюції Комінтерну з року 1922 у справі українізації, комуністичний уряд вживає всіх заходів, щоб українізувати на Україні комуністичну партію і державний апарат.

„Українізація”-ж ця зустрічає на своєму шляху великі труднощі. Бо з одного боку український елемент, використовуючи українізацію, так вплинув на населення, що радянський уряд починає непокоїтися, чи не приведе це до реалізації сепаратистичних настроїв, — з другого боку більшість комуністичної партії на Україні, а тим самим і радянського апарату, складається з елементу російського і жидівського, який свідомо протривить українізації, вважаючи, що її можна провадити лише на селі та в ніякому разі у місті і по промислових осередках, не кажучи вже про лави партії.

Цікаві дані з цього приводу подає харківський „Комуніст” в числі 26. квітня 1927. про стан українізації, що її провадять вже декілька років на 5 фабриках харківської округи. У тих фабриках працює 4.500 робітників, з них 2.000 українців, себто 45%. До компартії з них належить 850 осіб, з них українців 300, себто 37%. Отже передовсім за весь минулий рік комуністичні осередки не влаштували серед робітничих колективів ніодного відчиту про засади національної політи-

ки, про українізацію. Навпаки, — і партійні і професійні осередки у тих фабриках поставились цілком вороже до всього українського; очевидно, панує там російська мова, хоч і траплялись випадки, що на зборах робітники українці промовляли українською мовою, домагаючись реалізації своїх національних бажань. Але комуністи росіяни, що творили переважну більшість в організації, глузували звичайно з українців, перебиваючи їхні промови і закидаючи їм, що українська мова це мова мужицька. Цілком російські є і місцеві організації комсомолу. Коли на одних зборах комсомолу хтось з українців став виголошувати відчит українською мовою, комсомольці заявили йому, що не розуміють цієї мови і тому не візьмуть участі в дискусіях.

Отже вся культурно-освітня праця серед робітників носить характер цілком російський. Наприклад до друкарні „Червоний Друк” відрядили впродовж останнього місяця з округи п'ятьох лекторів, з яких один виголосив відчит про торгівлю жінками на сході, а останні чотири — про культуру Китаю. Отож, як іронічно зазначає „Комуніст”, впродовж цілого року не було там ні одного відчиту про українську культуру, а в одному місяці аж чотири відчитати про китайську культуру.

Приблизно така сама ситуація і по робітничих книгозбірнях тієї округи. Друкарня „Червоний Друк” має бібліотеку на 1625 томів, із них лише 10 українських книжок. Фабрика „Пролетарій” взагалі не має українських книжок. А втім, попит на українські книжки все зростає, наприклад у фабриці імені Фрунзе 50% робітників вимагає виключно українських книжок.

Тому невеличка кількість українських книжок, що з них можна користати, проходить через сотні рук і дуже швидко цілком нищиться. Також цілком зле стоїть справа з висуванням робітників-українців на вищі посади. Майже по всіх фабриках комуністичні осередки не висувають робітників-українців, а це зле відбивається — скаржиться „Комуніст” — на відношенні робітників українців до партії. Тому підчас так званого жовтневого покликання до партії, українці робітники майже не подавали заяв про бажання вступити до партії. Так, на-

приклад, на фабриці імені Фрунзе на 17 новопринятих до партії членів був лише один українець, а на фабриці „Прелетарій“, де українці складають половину робітників, ні один з них не бажав вступити до партії.

Проте українізація стрінулася з опором не тільки по промислових осередках; це трапалося і по розташованих на Україні формаціях червоної армії. Газета „Червона Армія“, що виходить у Харкові, провела спеціальну анкету серед військових на тему „українізації“. Дані цієї анкети яскраво свідчать, що командири й політруки за всяку ціну не хочуть запровадити української мови до військового життя. Загальне явище по всіх військових формаціях, де переважну більшість складають українці, це цілковитий брак українських книжок по військових книгозбірнях. У тих же випадках, коли книгозбірня мала такі книжки, то її керівники не тільки не поручали їх козакам, а навпаки приховували їх.

Отже українець з 132 піхотного полку пише, що книгозбірня ніколи не подбає про те, щоб запропонувати українську книжку. Другий військовий з 3-го кавалерійського полку зазначає у своєму листі, що українських книжок у книгозбірні зовсім нема і вся культурно-освітня праця серед вояків проводиться російською мовою. Аналогічні скарги вступають майже з усіх військових формацій. Правда, з декретом про українізацію доводилося все-ж лічитися, отже утворено спеціальні курси українізації для командирів, але майже всюди, в наслідок отвертого саботажу цих курсів з боку командирів, вони існували тільки формально.

Факти, що їх подав „Комуніст“, кидають характеристичне світло на становище радянських старшин до українізації. Козак українець з 7. баталіону саперів пише, що на запитання його до командира українською мовою, коли відбудеться 10-ліття куріня, отримав відповідь: „що це таке „курінь“? Вживайте російської мови, бо не розумію української“. В 3-му кавалерійському полку в аналогічному випадку командир відповів — „звертайтеся до мене, як слід, а не українською мовою“.

Треба зазначити, що серед радянських командирів українці складають дуже невеликий відсоток. У червоній армії, як бачимо, існує виразна тенденція русифікувати українців. Річ зрозуміла, що це викликає тільки посилення націоналістичних настроїв. Один із військових кореспондентів зазначає в „Червоній Армії”, що серед козаків крім антисемітизму збільшується український націоналізм, як реакція на російський шовінізм, що виявляється на кожному кроці у „червоних командирів”.

Перші ферменти в КП(б)У.

Спротив російських елементів проти українізації радянського і партійного апарату на Україні почав набирати особливо гострих форм від року 1927, після того, як викрили „двурушницьку” діяльність Шумського та інших опозиціонерів.

З кого-ж склалися ці російські елементи на Україні?

В більшості своїй це були російські (часто жидівського походження) партійні діячі, різного роду фахівці й імпортовані на Україну промислові робітники. До цього, зрозуміло, треба додати ту частину російської інтелігенції, яка залишилась на Україні по революції і яка завжди вороже ставилась до культурного та політичного відродження України.

Тому не дивниця, що українізація радянського і партійного апарату мусіла зустрічати значні перешкоди на кожному кроці. Російські елементи на Україні вбачали в радянській державі відродження єдиної російської держави і цим можна пояснити їхній опір і намагання за всяку ціну припинити процес українізації та повернути російській меншині на Україні становище панівної групи.*)

*) Коли б у нас не було ніяких інших матеріалів, крім дискусії довкола статті Хвильового, що так широко і так гаряче розгорнулась на Україні, то й цього було б цілком досить для найбільших трівог! (З промови Сталіна в 1929 р.).

Яскравим висловом цих намагань стала резолюція ЦК КП(б)У, ухвалена у квітні року 1927. Найважливіша точка цієї резолюції це привернення російській мові на Україні рівних прав з українською. Зроблено це у формі оборони прав меншостей, які треба, на думку резолюції, забезпечити. А тому, що російська мова на Україні це не тільки мова російської меншости, але мова значної кількості робітників, а по деяких місцевостях навіть їх переважної частини, слід їй надати спеціальну вагу і права в порівнянні з мовами інших меншостей. Виходячи з цього ЦК КП(б)У ухвалив, щоб російську мову вживати, як обов'язкову і для навчання і для оголошування урядових розпорядків побіч таких самих — українською мовою.

Щоб ще більше ослабити видані раніше декрети про українізацію, ЦК КП(б)У у наведеній резолюції наказує органам державної влади обслуговувати національні меншини їхніми мовами не тільки там, де створено національні райони, а також і там, де меншини не виділено в окремі адміністративні одиниці, тобто по всій Україні.

В той спосіб радянська адміністрація, на підставі постанови ЦК КП(б)У з квітня року 1927, мала змогу на всій території радянської України запровадити по урядових установах російську мову замість української.

Таким чином ця резолюція виключила міста і промислові осередки з процесу офіційної „українізації“, залишаючи її в силі тільки в сільських округах. Занедбання українізації серед селянства було б занадто яскравим запереченням тез Леніна і тому комуністична верхівка не відважилась на такий крок. Крім того, треба було мати на увазі повсякчасні „кампанії“ здобування українських сирівців. Перекреслення „українізації“ радянського й партійного апарату на селі могло викликати нові труднощі в цій галузі.

З другого боку резолюція з квітня 1927 р. є цікавим документом, який ілюструє поглиблення українсько-російського конфлікту. Зріст національної свідомости серед міського пролетаріату робить „україніза-

цію" у промислових осередках небезпечною для російської комуністичної верхівки. Щоб рятувати своє панівне становище на Україні, треба охоронити бодай міста перед стихійною українізацією, і про збереження російського характеру міст на Україні саме дбає Ц. К. К. П. б. У.

Та, щоб заховати бодай зовнішню згідність з „ленінськими" тезами національної політики і з попередніми декретами та постановами, резолюція згадує про необхідність пожвавити „українізацію", яка проте не повинна порушувати інтересів меншостей. Висловом „меншість" (меншина) резолюція весь час жонглює дуже спритно, немов би автори резолюції не здавали собі справи з різниці поміж польською чи німецькою меншістю, які в нічім не можуть загрожувати українізації, та меншістю російською, розсіяною по всій Україні, — головню по містах і промислових осередках, — меншістю, що хоче забезпечити своє панівне становище гегемона під кожним оглядом. Для цієї меншости „українізація" радянського і партійного апарату не тільки невигідна, а подекуди небезпечна. Щоб забезпечити інтереси цієї, перейнятої московським імперіалістичним духом, „меншости", яка є експонентом російського народу на Україні, привертає резолюція з квітня 1927 р. права російської мови, загрожені надто сильним розвитком української національної свідомости мас не тільки селянських, але й робітничих.

Резолюція ЦК КП(б)У з квітня року 1927 викликала, очевидно, велике невдоволення серед певної частини членів партії-українців. Ці ферменти серед українських комуністів пішли так далеко, що партійний провід мусів усунути цілий ряд українських комуністів з визначних становищ. Отже з приводу усунення Шумського ЦК. КП(б)У. вважав навіть за потрібне надіслати до Виконкому Комінтерну окреме пояснення.

Пояснення це в скороченні виглядає так:*)

...Суперечки, що були виникли в невеличкій групі членів КП(б)У на чолі з Шумським щодо лінії

*) Цитуємо за оригіналом. не змінюючи мови ні стилю, характеристичних для української радянської бюрократії.

партії за переведення національної політики, вийшли за рямці одної тільки КП(б)У після того, як спроби Шумського дискредитувати лінію КП(б)У в національним питанні не зустріли абсолютно ніякого відгуку в партійних колах України, зате знайшли певний відгук та співчуття у частини комуністів партії Західньої України, що її окупувало Польщею, які годувалися чутками та брехливою інформацією українських націонал-угодовців, що йдуть на згоду з польською буржуазією. Це співчуття виявилось у відхиленні прийнятої більшістю пленуму ЦК КП(б)У резолюції, що засуджувала націоналістичний ухил Шумського, якого отверто підтримав на останнім пленумі ЦК КП(б)У кандидат до членів ЦК Максимович. ЦК КП(б)У вважає за потрібне висловити свій погляд на теперішнє політичне становище на Україні з погляду переведення національної політики та боротьби з національними ухилами, що існують, зокрема з ухилом, звязаним з імям Шумського...

...2. Радянська влада на Україні зміцніла в боротьбі на 2 фронти проти поміщицько-буржуазної, єдиної неподільної російської контрреволюції (денікінщина) та проти дрібно-буржуазної української контрреволюції (петлюрівщина), що її підтримали 1919—1920 р. польські поміщики та буржуазія на чолі з Пілсудським. Цю боротьбу закінчено розгромом російської та української контрреволюції та знищенням їхньої головної соціальної бази шляхом експропріації поміщиків та буржуазії, а також до-революційного куркулівства, через об'єднання широких трудящих мас (насамперед селянства) навколо пролетаріату, через певний розклад дрібно-буржуазних анти-радянських партій (українські соціал-демократи, українські соціалісти-революціонери, російські меншовики, бунд).

...4. Протягом останніх 2—3 років на ґрунті розвитку НЕП-у та зростання капіталістичних елементів нашого господарства, так у місті, як і на селі, накреслюється певне відродження антирадянської

активності буржуазії, розгромленої чи продушеної за років горожанської війни. Таке відродження визначає між іншим зростання шовінізму в колах буржуазії, який розвивається, що має певний вплив на селянство, навіть на робітників, що знаходить відгук у деяких настроях всередині партії, яку тисяча ниток зв'язує з соціальним оточенням. Політичні труднощі, що виникають з господарчого оточення країни за умов НЕП-у (диференціація села, аграрне перенаселення, певне підчинення куркуліства та приватного капіталу) на Україні виявляються в загостренні національних взаємовідносин, приховуючи контрреволюційні, реставраторські прагнення на різні шовіністичні кольори (російський, український, єврейський шовінізм, антисемітизм).

5. Ми маємо на Україні насамперед підсилення російського шовінізму. Коріння російського шовінізму, не дивлячись на економічну експропріацію клас та груп, що правили за його ґрунтовну підпору (велика буржуазія, поміщики, вища військова та штатська бюрократія), ще глибше лежать в гущині російського міського міщанства (буржуазії), в інтелігентсько-спецівським прошаруванні, до чого російський шовінізм на Україні зустрічає широку підтримку в масах російського міщанства поза Україною. Зокрема шовіністично настроєні робітники нашого радянського апарату, тисячами ниток пов'язані з такими-ж робітниками, що обслуговують союзні апарати. Такі робітники досі, всупереч політиці та лінії партії, часто-густо необхідну для зміцнення радянської влади централізацію намагаються використати для боротьби з економічним та культурним розвитком національних республік.

6. Необхідно констатувати певний натиск на групи робітників та членів партії з боку російської націоналістичної великодержавної стихії, що прагне на Радянській Україні за російською культурою того привілейованого становища, що ним вона користувалася за царату. Такий натиск об'єктивно під-

тримують окремі виступи всередині партії, що йдуть в розріз до тої національної політики, яку переводить партія та просто грають на руку шовіністичному російському міщанству. Російський націоналістичний ухил партії полягає в ігноруванні або недооцінці значіння національного питання на Україні, що часто прикривають інтернаціоналістичними фразами, які виявляються у зменшенні значіння України, як частини СРСР, та в прагненні тлумачити утворення СРСР, як фактичну ліквідацію національних республік, проповіді неутраального ставлення партії до розвитку української культури та в трактовці її, як відсталой селянської, в протилежність до російської „пролетарської” (спроба зберегти перевагу російської мови у внутрішнім державнім, громадським та культурнім житті України), формальнім ставленні до переведення українізації, що її визнають частенько тільки-но на словах (некритичному повторенні шовіністичних великодержавних поглядів щодо так званої штучної українізації, на незрозумілій для народу „галіційській” мові), культивуванні цих поглядів всередині партії (прагнення не переводити політики українізації по містах, обмеживши її тільки селом). Цей ухил об’єктивно скеровано до послаблення партії та до підризу її звязку з трудящими масами, він має в собі загрозу розриву між робітничим класом та селянством та підогреває український націоналістичний ухил, утрудняє засвоєння національної політики членами партії, що не засвоїли її. Партія досі з успіхом перемагала цей ухил і надалі вестиме проти нього найнещаднішу боротьбу, даючи тверду одсіч усім спробам зірвати національну політику, що переводить партія, чим би такі спроби не прикривали.

7. Поруч із зростанням російського шовінізму, ми маємо перед собою незаперечливе зростання українського шовінізму. Революція розгромила куркулівство — головну матеріяльну базу української контрреволюції в минулому. Частина цього роз-

громленого куркуліства протягом останніх років до певної міри знову стала на ноги. З куркуліством старим та новим пов'язано певну частину сільської інтелігенції. Все ще не досить задовольняюче матеріальне становище маси сільської інтелігенції, особливо вчителів, сприяє зростанню впливу куркуліства на сільську інтелігенцію. До революції ми майже не мали в місті української буржуазії та міської інтелігенції, тепер вона робиться з кожним роком помітніша, з силою поповнюючися за рахунок виходців з села, зміцнюючи свої позиції в економіці та держапараті, намагаючись підкорити своїй впливові певну частину радянських службовців, робітників та членів партії. Ця буржуазія, насамперед інтелігенція, тепер особливо енергійно формує свої кадри, дбаючи опанувати всім культурним процесом і скерувати його буржуазним річищем. Вона є за постачальника ідеології, що політично оформляє сподіванки ворожих для нас соціальних шарів. Деяка частина її, що нещодавно стояла на зміновіхівській позиції, загубивши свої надії на переродження радянської влади, схилиється тепер явно до анти-радянської платформи. Отже в нас формується ідеологія буржуазної реставрації з гегемонією української міської буржуазії, що розвивається та йде в щільному блоку з куркуліством за підтримкою міжнароднього імперіалізму. Хоча ця програма в повному вигляді покищо ще не розгорнуто, але вже тепер вона виявляється в прагненні скерувати економіку України шляхом капіталістичного розвитку, тримати курс на зв'язок з буржуазною Європою, протиставляючи інтереси України інтересам інших радянських республік. Ця ідеологія культивується серед певних кол українських літераторів типу неокласиків, серед вищої академічної інтелігенції, радянських кооперативних спеців, що перебувають в безсумнівному духовнім зв'язку з тими шарами буржуазії Західної України, які стоять на чолі УНДО.

8. За відбиток цієї ідеології всередині нашої

партії править український націоналістичний ухил. Зміст його полягає: 1. У недооцінці, нерозумінні ролі робітничої класи та комуністичної партії в розв'язанні національного питання на Україні; 2. Чисто бюрократичним націоналістичним підході до темпа та форм притягнення не української частини робітничої класи на Україні до української культури в розумінні форсування цього темпа, що на практиці перетворюється на вимоги примусово українізувати російських та інших робітників. 3. У певній невірі в сили та здібність нашої партії переводити національну політику на Україні, в „пораженчеських” настроях щодо перспектив нашого соціалістичного будівництва. 4. У систематичнім прагненні підірвати довіря до основних партійних кадрів, зокрема до російських товаришів, особливо до тих, хто прибуває на Україну з інших радянських республік. 5. У цілковито викривленім уявленні про нашу партію, як про носія російського шовінізму, що пригнічує комуністів-українців. 6. У лютім цькуванні українських товаришів, що переводять правильну партійну лінію та що їх кваліфікують, як зрадників, ренегатів, „презрених малороссов”. 7. У певній підтримці проповіді орієнтації української культури на капіталістичну Європу всупереч Москві.

9. Згадані помилки та викривлення виявилися зокрема у виступах Хвильового, Максимовича та Шумського. Їх можна пояснити в значній мірі фактом рецидиву старих помилок, що їх робив Шумський та інші ще до їхнього вступу до компартії. У ході горожанської війни різні українські націоналістичні партії та групи, що одмовлялися від основного табору української буржуазії та переходили на радянську плятформу, дуже довго не могли зрозуміти ані ґрунтового положення лєнінської національної політики про керівничу роль робітничої класи й компартії — КП(б)У в українській революції, ані всього революційного значіння щільнішого союзу робітничої класи України з робіт-

ничою клясою Росії. Ще року 1920 Шумський на конференції боротьбістів кваліфікує нашу партію, як організацію окупантів. Борючись проти керівничої ролі робітничої кляси та нашої партії в українській революції, протиставляючи Радянську Україну Радянській Росії, українські націоналісти та соціялістичні партії об'єктивно працювали в напрямку національного розколу сил пролетарської диктатури на Україні (резолуція Комінтерну про УКП). Уперта боротьба нашої партії з українськими націонал-соціалістичними партіями, що стояли на радянській платформі, але намагалися протиставляти себе КП(б)У, скінчилася повною ідейною перемогою нашої партії, скінчилася тим, що „кращі елементи цих партій, відмовившись від своїх помилкових позицій, увійшли до складу нашої партії, прийшовши таким чином до лєнінізму” (з постанови червневого пленуму). З задоволенням відзначає більшість боротьбістів, укапістів та незалежників, які увійшли до нашої партії, що вони цілком асимілювалися в лавах більшовицької партії, але ж знайшлися серед них такі, що під тисненням дрібно-буржуазної націоналістичної стихії, яка підсилювалась останнього часу, стали на шлях своїх старих помилок, розвинувши та поповнивши їх.

10. Це стверджує не тільки значна подібність поглядів теперішніх українських ухильників з історичними помилками боротьбістів, це стверджують також власні заяви Шумського. На засіданні комісії ЦК КП(б)У, що виробляла тези до національного питання, які прийняв червневий пленум 1926 р., Шумський, настрої якого в цьому розумінні можна вважати за типовий, рішуче протривався згадуванню у тезах про минулі помилки боротьбістів до їхнього вступу до КП(б)У, зауважуючи, що ці помилки не зафіксував Комінтерн. 12 травня 1926 року Шумський так казав про своє небільшовицьке минуле: „У мене крім боротьби за клясове та національне визволення робітничої кляси в спілці з селянством ніяких інших традицій не було. Від цього

я протягом своєї революційної діяльності, починаючи з 1909 року, ані трошки не відступав. Ні від чого в своїм минулім я не відмовляюся і вважаю, що боровся так, як належало більшовикові-ленінцю за умов української дійсності, хоча не був іще тоді в партії Леніна. Я від нього (минулого) не відмовляюся, навпаки, горжуся своїм минулим". Отже виходить не тільки виправдання всіх помилок боротьбістів, але й лінії партії українських есерів, що до неї раніше належав Шумський, до її розриву. Так само Шумський сам визнає факт впливу на нього дрібно-буржуазних українських націоналістів за теперішнього часу. У листі, що його адресував він до ЦК КП(б)У 3 лютого, написано, що в розпорядженні комуніста-українця обмаль розумних та перекональних аргументів, щоб парировати розмови українських націоналістів. Треба, на жаль, констатувати, — пише Шумський, — що в словах ворога, які торкаються оцінки становища комуніста-українця в партії, багато гіркої правди, бо комуніст-українець дійсно відчуває себе за пасинка в партії. Автор листа просто видає себе з головою, пробалакуючись, що його заяву про панування в партії російських комуністів та ніби то пригнічене становище українських комуністів навівiano розмовами ворогів, що їм він не в змозі протиставити, за власним визнанням, витриманої комуністичної лінії. Оскільки заява представників КП(б)У висуває питання персонально про Шумського та його відкомандирування, ЦК КП(б)У примушений відзначити, що протягом усього останнього періоду, коли вся партія з низу до гори працювала що-найенергічнішим чином, розв'язуючи величезної важливості завдання, що стоять перед нею, віддаючи особливу увагу переведенню українзації, Шумський вів уперту та систематичну боротьбу проти ЦК та його керівничого органу — Політбюро, підмінюючи ділову роботу безвідповідальною, парламентською опозиційністю. Своє перебування на посту наркомосу (народного комісара

освіти) протягом останніх півтора років Шумський, всупереч інтересам ділової практичної роботи, використав в інтересах групової боротьби мимо кількоразових спроб ЦК КП(б)У, шляхом товариського впливу примусити його припинити цю боротьбу та увійти до загальної роботи. Цілком безперечно, що за останнього часу склалися особливі, непринісущі форми цієї боротьби проти ЦК.

...11. Небезпека українського націоналістичного ухилу в лавах КП(б)У не вичерпує тільки того, що він об'єктивно грає на руку ворожим силам Радянської України. Тепер у цілому капіталістичному світі йде скажена агітація проти СРСР, проти Москви, робиться все можливе, щоб прищепити робітничим масам капіталістичних держав переконання, що в СРСР нема ніякого соціалізму, що більшовики продовжують провадити імперіялістичну зовнішню політику царату, що всередині країни вони за прикладом царату пригнічують неросійські національності, що вся більшовицька національна політика є порожня фраза, обдурення, що — як більшовицька Москва „підкорила” Україну та Грузію, так вона сьогодні готується підкорити Китай. Гасло „геть від Москви” у міжнародній русі це гасло II інтернаціоналу, гасло амстердамців та тих ультра-лівих комуністів, що стали за зброю буржуазії та соціал-демократії. Діяльність загальнопартійної „опозиції” досі на ділі сприяла цьому цькуванню Комінтерну СРСР, ВКП своїми міркуваннями про переродження нашої партії на термідо-ріяństwo, національний реформізм, національну обмеженість, саме така лінія українських ухилістів (хоча вони складають у партії надто незначну групу), що намагаються дискредитувати нашу партію, нашу національну політику, дійсно але воду на млин націонал-шовіністів усього світу, допомагає їм сіяти недовіря до ВКП, Комінтерну, лєнінських гасел розв'язання національного питання серед пригнічених національностей усього світу. Осо-

блиту небезпеку націоналістичного ухилу всередині КП(б)У в теперішній міжнародній ситуації ЦК КП(б)У вважає за необхідне засувати в окремій резолюції."

Крім цієї заяви до Виконкому Комінтерну, ЦК КП(б)У ухвалив ще окрему резолюцію „про лінію національної політики компартії Західньої України (КПЗУ)".

Пленум ЦК КП(б)У стверджує, що „останнього часу в Західній Україні складається нове складне співвідношення громадянських сил. Велика та середня буржуазія переходить на ґрунт угоди з польським фашизмом, відмежовуючись від національно-революційного руху; серед дрібної буржуазії відбувається певне хитання... „Останнього часу в діяльності керівничого органу КПЗУ, її ЦК, можна спостерігати цілу низку тривожних симптомів, що свідчить про наявний вплив буржуазної та дрібнобуржуазної ідеології на КПЗУ". Пленум ЦК КП(б)У зазначає далі, що пленум ЦК КПЗУ, який більшістю голосів одмовився осудити становище члена ЦК КПЗУ і кандидата на члена ЦК КП(б)У Максимовича, що солідаризувався з націоналістичним ухилом всередині КП(б)У в особі Шумського, тим самим довів, що він солідаризується з цим ухилом. В такий спосіб „створюється єдиний фронт націоналістичного ухилу в українським національним питанні на Радянській та Західній Україні". На закінчення ЦК КП(б)У вважає за потрібне звернутися до Комінтерну та ЦК ВКП(б), щоб вони розглянули питання про національну політику ЦК КПЗУ та його позиції і тим допомогли КПЗУ стати у всіх тих питаннях на „вірний лєнінський шлях".

Нові твори радянського панрусизму.

Дискусія з приводу національної політики на Україні, якій радянська преса після виключення з партії Шумського та інших українських опозиціоністів присвячувала досить багато уваги, дала багато цікавого матеріялу, що ілюструє глибину національних антагонізмів у СРСР.

Національний рух не тільки все збільшується серед народів у СРСР, що відроджуються і намагаються утворити своє національне життя в межах якнайбільшої незалежності, але викликає, як реакцію проти цього, зростання націоналізму також у російських комуністів. Це виявляється передовсім у спробах створити якусь нову теорію, що виправдувалаб можливий відступ з дотеперішніх позицій комунізму в національній справі.

До цього часу партійні й державні проводирі СРСР енергійно протиставлялися зростові націоналістичних настроїв, так серед російських комуністів, як і серед сфедерованих національностей. Тому за надзвичайно симптоматичне явище треба уважати видання „Госиздатом” книжку Ваганіяна під назвою „О національной культуре” (1928).

У цій книжці Ваганіян, визначний комуніст і прибічник Троцького, зазначає, що боротьба за комунізм досягла тепер такої стадії, коли національна культура

є для неї великою перешкодою. Боротьба за комунізм неможлива без рівнобіжної рішучої боротьби з національною культурою і з намаганням народів СРСР творити для себе власні культури. Річ зрозуміла, що Ваганіян говорить тут про боротьбу з культурами неросійських народів, уважаючи водночас, що російська культура міжнародня, пролетарська, і тому вона мусить засимілювати всі неросійські народи на території СРСР. Виходячи з цього Ваганіян твердить, що російська мова є мовою „всесоюзною”, значить є мовою СРСР.

Здавалось би, що ці погляди Ваганіяна, одного з найчільніших троцькістів, не можуть бути поглядами комуністичних керманицьких сфер, а тимчасом в офіційнім органі так званого „Госиздата” (державного видавництва в Москві) „Читатель и писатель”, у 14 ч. 1928 р. появилася знаменна стаття під назвою „Тревожный сигнал”. Ця стаття не тільки не виступає проти теорій Ваганіяна, але — навпаки — розвиває його теорію про спеціальну роль російської культури, як культури комуністичної і міжнародньої, що втягає в себе культури народів СРСР.

За підставу для „Тревожного сигнала” цей комуністичний орган вважає те, що неросійські народи — та передовсім українці — з великим зацікавленням беруть діяльну участь в національно-культурному житті, виявляючи одночасно велику байдужність до російської культури, яка є чейже культурою центру СРСР, культурою „пролетарською”.

Небезпечне є також і те, (пише московський орган), що за останніх часів український нарід дав цілу низку письменників, яких українська людність любить, знає, читає і розуміє їхні твори, в той час, коли твори російських письменників на Україні цілком занедбані. Цей процес культурного ренесансу України дуже непокоїть російських комуністів, які визначали йому багато вузчі межі.

Бажаючи загальмувати цей небезпечний процес, російські комуністи користуються двома аргументами. На їхню думку російська культура має значіння загальносоюзне і світове, українська-ж культура — тіль-

ки місцеве. Українські письменники, пишучи свої твори, обмежені конкретним життям своєї національності і тому не можуть піднятися до загально-союзного рівня, який в розумінні російських комуністів має світове значіння. Отже українська культура, що має „обмежене” значіння, не повинна виходити поза призначені їй межі й усувати з України впливи російської культури, як світової.

Щоб обґрунтувати цей свій погляд, російські комуністи застосовують аналогію з політичного життя Аджеж — кажуть вони — етнографічна різниця не перешкоджає тому, щоб директиви центрального уряду СРСР, як також постанови вищих комуністичних органів, доходили до неросійської людності, так само і російська культура мусить охопити своїми впливами всі національності СРСР.

Ясна річ: ця аналогія не витримує ніякої критики.

Цілком слушно зазначає „Комуніст”, орган українських комуністів у Харкові у числі з 26. квітня 1928, що нема ніякої „всесоюзної” культури, є тільки культура російська, українська, грузинська, тощо. Оперуючи висловом „всесоюзна культура”, російські комуністи хочуть замаскувати свої намагання засимілювати неросійські народи, у першу чергу український нарід. Всякі міркування про перевагу російської культури над українською і висновки з цього, це недвозначне пропагування гегемонії російської культури і намагання зафіксувати панування російської національності в СРСР.

Другий аргумент, яким користуються російські комуністи, це те, що комуністична культура — а за таку вони вважають російську культуру — не повинна черпати культурних цінностей з заходу. Навпаки, треба поборювати буржуазний захід і його культуру, а це може зробити лише висока російська культура. Українська-ж культура щораз більше піддається впливам капіталістичного заходу і тому щораз більше віддаляється від пролетарської творчості.

Цей аргумент також зустрів гострий спротив українських комуністів. Адже-ж — каже „Комуніст” — не вся західня культура є буржуазна, існують в ній і еле-

менти творчості західньо-європейського пролетаріату, а тому українська культура мусить розвиватись у найтіснішому звязку з культурою заходу.

Не можуть погодитися також українські комуністи і з окресленням російської культури, як виключно пролетарської, ніби такої, що має монополію репрезентувати пролетаріат. Адже існують і на Україні письменники, у творах яких відбивається ієдольогія пролетаріату.

Трудно сказати, в якому напрямку поточиться ця дискусія, що повстала на шпальтах російських і українських комуністичних часописів. Безумовно торкнеться вона і проблеми державно-політичного співжиття України з Росією, бо змагання українців до культурної еманципації льогічно потягнуть за собою і політичні висновки. Саме тому культурне відродження українського народу так непокоїть російських комуністів, що від старої Росії дістали в спадщині старі традиції російського імперіялізму, тому то безперечний розвиток української культури примушує бити у дзвін тривоги.

Шумський і Максимович перед судом III. Інтернаціоналу.

Справа Шумського і Максимовича — провідників так званого шумськізму, тобто української опозиції в Комуністичній Партії України, викликала велике зацікавлення не тільки в тісних рядах КПбУ, але й у широких масах громадянства. В справі цій, як у ніякій іншій, відбилася вся облуда комуністичного підходу до українських визвольних змагань. Радянській верхівці дуже залежало на тім, щоби примусити Шумського і Максимовича прилюдно покаятись у своєму націоналістичному ухилі і таким чином втягнути обох українців в орбіту правовірної ленінської національної політики. Шумський і Максимович стали для широких верств українських комуністів за синонім цілої програми, цілої платформ так званого „націонал-комунізму”, тобто комунізму, що стоїть на ґрунті цілковитої національної еманципації України. Навернення Шумського і Максимовича позбавилоб українську опозицію цих чільних призвищ, а може навіть скомпромітувалоб її політично. Тому радянська верхівка і після виселення Шумського і Максимовича з України до центру Росії, не припиняла заходів, щоб „навернути” обох українських опозиціоністів.

Для цього утворено окрему міжнародню контрольну комісію III. Інтернаціоналу, якій доручено вести пе-

реговори з Максимовичем і Шумським, перевірити, а навіть і осудити їхню діяльність. Комісія ця розпочала працю вже в 1926 році, а три роки пізніше видала досить великий комунікат, що освітлює весь хід справи. Цей комунікат стверджує, що протикомуністична група Василькова-Турянського, яка залишила комуністичні лави на початку 1928 року, вважала Шумського і Максимовича за своїх ідеологічних провідників. Тому контрольна комісія III. Інтернаціоналу запропонувала Шумському і Максимовичеві осудити в категоричній формі групу Василькова-Турянського та отверто відмежуватись від неї.

Шумський і Максимович підписали у квітні 1929 року (без точної дати) декларацію, в якій зазначили, що осуджують групу Василькова-Турянського, як шкідливу для комунізму і цілком суперечну з політикою III. Інтернаціоналу. „Ми вважаємо виступ групи Васильків-Турянський з її окремим реєстром виборців до сойму за злочин проти Комінтерну, за зраду інтересів пролетаріату, за прислугу підсудчній. Рішуче протестуємо проти використання наших прізвищ цією групою, щоб цим виправдувати свою діяльність. Впродовж двох останніх років над нами тяжило незаслужене і безпідставне обвинувачення в націоналізмі, хоч у національному питанні ми й не розходилися з політикою КПБУ, як це ствердила окрема комісія ВКПб і Комінтерну” — так стояло в цій декларації.

Проте, не дивлячись на її зміст, на натяк у ній на реабілітацію, контрольна комісія ствердила у своєму комунікаті, що Шумський і Максимович боронили перед комісією групу Василькова-Турянського і — навпаки — обвинувачували політику Комуністичної Партії Польщі і членів Комуністичної Партії Західної України, що стояли на платформі III. Інтернаціоналу, який, на думку Шумського, спричинився до розламу КПЗУ. Далі комунікат зазначає, що комісія ніколи не признавала, ніби Шумський і Максимович у своїй діяльності ніколи не відрізнялися від загальної національної політики КП(б)У, отже це місце заяви Шумського і Максимовича, це неправда і фальш. Навпаки, Шумський і Мак-

симович нізащо не хотіли осудити групи Василькова-Турянського, ставлячи підпис декларації з свого боку в залежності від повернення їх цілком у правах членів партії і від їх повороту на Україну. „Взагалі Шумський не виявив перед Контрольною Комісією належних членові партії щирости і каяття” — так заявляє комунікат.

Вкінці комунікат додає, що в наслідок відмови Шумського і Максимовича категорично осудити діяльність групи Василькова-Турянського, Контрольна Комісія III. Інтернаціоналу і ВКП(б) ухвалила висловити Шумському гостру догану з попередженням (найвища партійна кара, після якої настає виключення з партії), а Максимовича виключити з рядів III. Інтернаціоналу, як особу, що підтримує звязки з антикомуністичною групою Василькова-Турянського, яка працює на користь польського фашизму. Означало це очевидно й виключення Максимовича з рядів КПЗУ.

Якщо порівняти комунікат Контрольної Комісії з декларацією Шумського і Максимовича, то ми побачимо, що питання, де шукати суттєвих причин цієї постанови?

Адже Шумський і Максимович у своїй декларації осудили діяльність групи Василькова-Турянського і за-протестували проти використання їхніх прізвиськ в інтересах цієї групи. Правда, комісія зазначає, що в своїй декларації Шумський і Максимович нічого не кажуть, чи признають національну політику КП(б)У правильною, але-ж у декларації ясно зазначено, що „не розходилися ми і не розходимося з політикою КП(б)У”.

Трохи зясовує цей стан річей той факт, що, як згадує комунікат, Шумський і Максимович хотіли підписати декларацію під умовою, що повернуть їм членські права та звільнять від закидів у націоналістичному ухилі. Мабуть Контрольна Комісія, що складалася з „до-свідчених” у всяких справах комуністичних суддів, ніби погодилась на умови опозиціоністів, а одержавши декларацію, якої треба було, щоб дискредитувати впертих українців, змінила фронт і прийняла наведену вище резолюцію. За цим промовляє і те, що в кінці комуні-

кату комісії зазначено між іншим „щоб показати подвійну бухгалтерію Шумського і Максимовича, комісія ухвалила оголосити їхню декларацію з квітня (без дати) 1929 року.” Мабуть декларації не датовано тому, що мали на увазі зробити це тоді, коли комісія поверне цілком Шумського і Максимовича в правах і umożliвить їм поворот на Україну.

Таким чином голосна справа провідників української опозиції ще раз стала актуальна. Ухвала комісії означає продовження заслання Шумського й Максимовича. Здобута-ж у провокаційний спосіб і широко оголошена декларація каяття в цих обставинах не досягає своєї мети, навпаки тільки ще більше загострює російсько-український антагонізм у комуністичній партії.

Комінтерн осуджує українську опозицію у КП(б)У і КПЗУ.

Коли виявили „націоналістичний ухил” Шумського, його примусили покинути становище наркома освіти УСРР та заслали з України до Росії. Але на цьому не скінчилось. Комуністична Партія Західної України поставилась прихильно до „шумськізму” і через свого делегата Максимовича запротестувала проти усунення Шумського з України. Отже Комінтерн, до якого в цій справі заапелював ЦК КП(б)У, був змушений полагодити конфлікт, що повстав поміж КП(б)У і КПЗУ. Наведена нижче постанова Комінтерну свідчить про те, що його Виконком цілком підтримав становище ЦК КП(б)У та осудив намагання українських „націоналістичних комуністів” (шумськістів) еманципувати Україну зпід російських впливів.

Водночас резолюція яскраво підтверджує, що національна проблема на Україні не тільки зовсім не розвязана, але ввесь час ще загострюється. Резолюція Виконкому Комінтерну з листопада 1927 р. у скороченні виглядає ось як:

„Українське питання це одно з найважливіших національних питань Середньої Європи, що його розвязати наказують інтереси пролетарської революції, як у Польщі, Румунії й Чехо-Словаччині, так і в усіх сумежних країнах. Воно вимагає від ком-

партії, насамперед від компартії Польщі, КПЗУ, КП(б)У найбільшої уваги, щоб по ленінському правильно розв'язати українську національну проблему. Міжнародний імперіалізм, за проводом англійських капіталістів, організує хрестоносний похід проти СРСР, на чолі якого стає фашистівська Польща. Польща ретельно готується до війни проти СРСР та організує насамперед сили для удару на Радянську Україну. Тому вона й підтримує близький зв'язок з українською буржуазією, цьому сприяє політична і господарська стабілізація Польщі. Західньо-українська буржуазія відійшла від революційної боротьби і стала на ґрунті легальної опозиції до польської державної влади. Водночас західньо-європейський пролетаріят провадить жорстоку боротьбу з польською буржуазією, а це спричинилося до того, що західньо-українська буржуазія перейшла від опозиції до угоди з польською буржуазією, зайнявши вороже становище до СРСР. Вона висунула гасло всеукраїнства, тобто об'єднання всіх українських земель у самостійну українську буржуазну державу. Таку програму українська буржуазія сподівається здійснити, цілком передавши Західню Україну під владу Польщі. Цей політичний залім у поглядах української національної буржуазії зафіксований у постановках УНДО, що стало на шлях українського війовничого націоналізму проти СРСР. Тимчасова господарська й політична стабілізація Польщі, її шукання ринків, намагання вийти до Чорного моря та відновити кордони з 1772 року, що можливе тільки через інтервенцію, збільшує ролі і значіння української буржуазії для польського фашизму, як у готуванні цієї інтервенції, так і в момент війни з Радянським Союзом.

Польський фашизм, ідучи на змовини з українським націоналістично-петлюрівським табором, не тільки не зменшує економічного, політичного й національного гнету проти широких трудящих мас українського народу, але цілою низкою репресій унеможливорює самоорганізацію української люд-

ности. Одно з найгостріших засобів польського фашизму, щоб розкласти і деморалізувати робітничо-селянські маси Західньої України, це наклепи й інсинуації проти Радянської України. Він намагається зашепити думку, що Радянська Україна перебуває під чоботом імперіялістичної Москви і що справжнє визволення український нарід здобуде тільки в боротьбі з Москвою і в союзі з Польщею. Отже на Західній Україні йде консолідація української контрреволюції і польського фашизму проти СРСР.

Рівночасно на Радянській Україні відбувається перегруповування сил українського й великоросійського шовінізму проти СРСР. Коріння великоросійського шовінізму глибого вросло в ґущину російського і зрусифікованого міщанства, воно дуже міцне й живуче серед інтелігентів-фахівців, має велику підтримку в російському міщанстві на Україні та особливо відбивається на настроях частини робітників радянського апарату. Великоросійський шовінізм намагається придушити розвиток української культури великоросійською культурою, зробити на Україні російську мову панівною. Він робить наклепи на українську культуру, що розвивається, та на українську мову, поширює про неї відомості й погляди, як про другорядні, нерозвинені культурні цінності проти російської культури. Великоросійський великодержавний шовінізм на Україні, що має коріння у передреволюційному гнобленні царською Росією українських робітників і селян, їхньої мови і культури, сьогодні, підроблюючись під радянський зразок, у формі „зміцнення” Союзу Радянських Республік, намагається звести будівництво УСРР до ролі провінції, знищити її самостійне значіння в Союзі Республік і зробити фактично панівною в ній великоросійську культуру. Цей шовіністичний великоросійський настрій в КП(б)У виявляється в ігноруванні чи в недоцінюванні національного питання на Україні, у зменшенні значіння Української Республіки в СРСР,

у тлумаченні утворення СРСР, як фактичної ліквідації національних республік, у проповідуванні нейтрального ставлення партії до розвитку української культури, у прагненні за всяку ціну зберегти перевагу великоросійської мови у внутрішнім державнім та громадським житті України, в трактуванні української культури, як відсталого „селянської“, протиставляючи її великоросійській „пролетарській“ культурі, у перешкодах провадити українізацію державного апарату, тощо. Російський шовінізм на Україні, це явище небезпечне, бо він поглиблює різницю поміж селянством українським і російським пролетаріатом.

Зростання куркулівських елементів на селі, зростання української міської непівської буржуазії оживлює ідеологічне оформлення українського націоналізму на Радянській Україні. Український націоналізм виявляється у формі орієнтації всього господарського й культурного процесу України на буржуазний Захід, у протиставленні Української Республіки іншим Республікам Радянського Союзу. Цей націоналізм консолідує свої сили й намагається спрямувати розвиток Радянської України буржуазним шляхом. Українські націоналістичні настрої охопили деяких членів КП(б)У (Шумський Хвильовий) і виявилися в недооцінці ролі українського пролетаріату в розв'язанні національного питання на Україні.

Український шовінізм представляє партію, як експозитуру російського шовінізму, цькує українських робітників, що стоять на правильній партійній позиції в національному питанні. Шлях розвитку самостійної української соціалістичної культури, це шлях співробітництва з братськими народами СРСР, а не ворожого протиставлення культур одної — іншій. Націоналістичний ухил КП(б)У відбився в КПЗУ, позицію Шумського підтримав більшість ЦК КПЗУ, а це ослабило силу опору робітничо-селянських мас, що виступають проти польського фашизму й українського націоналізму в

Західній Україні. Відбилося і на розвитку організації, близькій до комунізму — Сельробі.

Усі ці помилки — каже резолюція — можна виправити; для цього треба:

1. провести широку кампанію, розяснюючи національну справу й помилки КПЗУ і популяризувати ленінський погляд на національну справу.

2. КПЗУ повинна освідомити собі свою історичну відповідальність за правильну ленінську лінію у національній справі.

3. КПЗУ повинна повести категоричну боротьбу проти українського націоналізму і розяснити масам, що ундівсько-петлюрівська агітація має на меті промостити шлях міжнародньому імперіалізму на Україну.

4. КПЗУ повинна утворити робітниче-селянський б'лок, організований на платформі боротьби за робітниче-селянський уряд у Польщі, за право на самовизначення аж до відокремлення й об'єднання Західньої України з УСРР, водночас КПЗУ повинна розяснювати, що визволення трудящих мас Західньої України може відбутися тільки в наслідок спільної з польськими робітниками і селянами боротьби проти буржуазної Польщі."

Перша „пятирічка“ і комуністична „українізація“.

Проблема українізації радянського апарату і комуністичної партії на Україні набрала спеціального значіння напередодні реалізації так зв. п'ятилітнього плану індустріалізації, обрахованого на широке використання українських сирівців. Українізаційний курс у радянській національній політиці, що тривав вже з року 1923, не розв'язав національної проблеми на Україні, не дивлячись на оптимістичні запевнення радянської преси. Свідчить про це виразно резолюція ЦК КП(б)У з 25 грудня 1929 року, оголошена в „Комуністі“ (Харків, 2. січня 1930 року).

Ця постанова перш за все говорить про справи українізації по містах і промислових осередках на Україні. Рік тому (тобто 1928) X-ий зїзд партії вже накреслив загальні засади українізації по промислових округах, доручивши всім партійним організаціям, особливо організаціям великих промислових округ і міст, зміцнити і поглибити процес українізації, піднести її рівень і звернути особливу увагу на українізацію партії, комсомолу і професійних спілок, щоб таким чином активні комуністичні елементи опанували українське культурне життя.

Властиво це вже повторення відомих засад національної політики на Україні, що їх установив ще

1923 року Комінтерн. Але дуже цікаве є підкреслення великого значіння процесу українізації партії і професійних спілок по містах. На підставі цього радянська влада зукраїнізувала низку газет, що виходять по промислових осередках. Зукраїнізовано „Звезду” в Дніпропетровському, „Червоний гірник” у Кривому Розі і „Ізвестія” в Одесі, причім змінено назву одеських „Ізвестій” на „Чорноморську Комуну”. Ці газети виходять по найбільших промислових містах України. Отже українізація радянської преси ніби посувається вперед, але це лише назовні. Резолюція ЦК стверджує, що значна частина комуністичних організацій на Україні недоцінює значіння українізації, а деякі відповідальні члени партії і досі тієї думки, що для українського пролетаріату цілком байдуже, чи розвивається українська культура в напрямку радянської культури і чи взагалі розвивається.

Директива ЦК про опанування української мови й цілого культурного процесу залишилася невиконана в належний спосіб, партійні організації її злوجковажили. Культурна праця в партії, по професійних спілках, по комуністичних клубах, у школах політграмоти і т. д. провадиться російською мовою. До 90% „висуванців” від варстату на відповідальні становища цілком не володіють українською мовою.

А тимчасом опір проти українізації, що його ставлять партійні і професійні організації, цілком суперечить стихійному рухові національного освідомлення серед робітників. Резолюція підтверджує, що наклад часописів українською мовою в робітничих осередках зростає щороку, що й українська книжка й український театр дуже популярні серед робітничих мас. Резолюція також нагадує, що минулого року низка робітничих делегацій з Донбасу зверталася до наркомосу у Харкові з проханням провадити як мога ширшу українізацію шкільництва. Характеристично також, як свідчить та сама резолюція, що технічний персонал і старі російські інженіри підтримують російський характер партійних організацій серед робітництва. Ці представ-

ники радянської інтелігенції на Україні особливо енергійно пропагували панросійську ідею.

Справа українізації радянського апарату набрала особливо актуального значіння у зв'язку з ухваленням п'ятирічного плану господарського розвитку, який передбачає, як відомо, збільшення промислової продукції. Отже нові кадри робітників, що їх вербуватимуть здебільша серед спролетаризованих українських селян, запровадять рішучі зміни в національному складі пролетаріату на Україні. Як зазначає „Комуніст” (2. січня 1930 р.), вже тепер можна сказати, що коло 60% фабричних робітників складається з селянських елементів, себто українських. Крім того українізація має і політичну вагу. Ведена тепер колективізація, що є головною засадою радянської економічної політики, вимагає, щоб представники комунізму і російського пролетаріату зуміли, поза репресіями, переконати селянство про konieczність замінити індивідуальні форми сільського господарства на колективні. Досі на цьому лише загострювався національний антагонізм. Величезна більшість колективістичних інструкторів і агітаторів веде свою роботу серед українського селянства російською мовою, творючи тим самим вражіння, як говорить „Комуніст”, що це, мовляв, Москва, яка хоче зреалізувати свою політичну гегемонію над Україною, накинула Україні колективізацію сільського господарства. Отже тому і слід якнайшвидше українізувати партію і цілий радянський апарат, бо це полекшить будівництво комуністичного устрою на Україні, зміцнить зв'язок України з Радянським Союзом і зробить з України, як твердить „Комуніст”, нерозривну частину великого СРСР.

На підставі таких міркувань, резолюція ЦК КП(б)У з 23. грудня 1929 року накреслила план застосування національної політики на Україні. Треба, щоб партійні і професійні організації розвинули систематичну діяльність, всебічно зясовуючи робітничим масам необхідність участі пролетаріату в українському культурному житті. Треба боротися з формальним підходом до українізації і недбалим підходом партійних організацій до неї. У кожній фабриці треба засновувати україніза-

ційні гуртки, а професійні організації мусять висовувати на відповідальні становища більший відсоток робітників, що володіють українською мовою. Треба українізувати школи „політграмоти”. Культурну діяльність треба вести не тільки російською, але й українською мовою. Особливу увагу треба звернути на українізацію провідних органів професійних спілок, при чому діловодство по профспілках з 1. травня 1930 року треба вести вже українською мовою. Народній комісаріят освіти мусить звернути увагу на національний склад учительського персоналу по школах у промислових округах і збільшити там український елемент. Той самий комісаріят мусить подбати про постійне функціонування українських театрів по промислових містах. Окружні комітети комуністичної партії мусять завести цілковиту українізацію радянських господарських і кооперативних організацій. Українізаційна комісія, що існує при Раді Народніх Комісарів, мусить впродовж 1930 року періодично перевіряти, чи виконують в належний спосіб директиви про українізацію державного і господарського апарату. Наприкінці резолюція каже, що ЦК КП(б)У вишле 30 комуністів українців до промислових округ, щоб вони підтримували тісний зв'язок з окремими промисловими осередками у справі українізації та щоб кермували українізаційною акцією на місцях.

Отже, коли Сталін приступив до реалізації першого п'ятилітнього плану індустріалізації СРСР коштом української сировини, тоді комуністична верхівка згадала про „українізацію”, трохи загальмовану процесом Шумського. Очевидна річ, ця „українізація” потрібна була у 1929—1930 рр. для того, аби легше здобути українську сировину, без якої неможливо було б реалізувати сталінську „пятирічку”.

„Спілка Визволення України“.

Від дня 9. березня до дня 19. квітня 1930 року Найвищий Суд Української Соціалістичної Радянської Республіки розглядав справу 45-ти членів української самостійницької організації „Спілка Визволення України“. Судовий процес відбувався у великій залі державної опери в Харкові, причім радянська влада вжила всіх заходів, щоб використати цей процес для політичної агітації. Хід самого процесу був трансмітований через радіо, делегації різних комуністичних організацій переповнювали залю, а в просторах фое і коридорах театру влаштовано виставу різних документів, що мали ілюструвати український національний рух і діяльність українських урядів, очевидно в бажаному для комуністів освітленні.

Склад суду, що його затвердив Всеукраїнський Центральний Комітет спеціальною ухвалою на внесок народного комісара справедливости Порайка, був такий: голова суду — Антін Приходько (колишній член української партії соціалістів-революціонерів лівого крила, потім комуніст), члени суду: Коробенко (робітник київського арсеналу, що в 1917 році був осередком комуністичного руху і де розпочалося повстання проти Української Народньої Республіки), Гаврило Одинець (селянин, брав діяльну участь в українському

політичному житті вже 1905 року, належав до української партії соціалістів-революціонерів, до 1919 року був при уряді Української Народньої Республіки і лише після останньої поразки українських військ повернувся з Кам'янця до Києва та вступив до комуністичної партії: після того вибрали його до Центрального Комітету „незаможних селян”, за останніх років став довіреною особою голови ВУВК Петровського. Перед революцією перебував у близьких особистих зносинах з професором Єфремовим та іншими обвинуваченими в цьому процесі); професор Соколянський, делегат науково-технічної секції всеукраїнської ради професійних спілок, професор Волков, робітник Муха і селянка Корженкова.

Як державні обвинувачі в процесі виступали заступник народнього комісаря справедливости та старший помічник генерального прокурора (прокуратора) УСРР Павло Михайлик (жид з Галичини), заступник прокурора Найвищого Суду Ахматов (жид з походження, правдиве прізвище Амханицький), прокурор народнього комісаріату справедливости Якимішин (емігрант з Галичини), прокурор окружного суду в Києві Биструков (росіянин з походження). Як громадські обвинувачі виступали: від науково-технічної секції всеукраїнської ради професійних спілок Панас Любченко (до 1918 року соціаліст-революціонер лівого крила, потім комуніст), від харківського сільсько-господарського інституту професор Соколовський, від організації радянських письменників на Україні письменник Слісаренко. Мав також виступати від Української Академії Наук професор математики Кравчук, що походив з Галичини, але перед самим початком процесу він надіслав до суду заяву, що з причини тяжкої хвороби він не має змоги брати участі в процесі.

Як оборонці виступали члени колегії оборонців: Ратнер, Виноградський, Вількомирський, Іделевич, Обуховський, Рівлін, Юровицький, Шац, Вознесенська (всі жидівського походження), Пухтинський, професор Гродзинський, Ковалівська, Потапов, майже всі з Києва.

На лаві підсудних були професор Сергій Єфремов, 53 роки, визначний вчений, історик літератури, один із найближчих учнів професора Володимира Антоновича, — брав участь в громадянському українському житті вже з кінця 19-го століття, з 1904 року редагував єдиний тоді в Росії український щоденник „Рада”, ідеолог і теоретик української партії радикальних демократів, що її в 1917 р. переіменовано на партію соціалістів-федералістів, був головою центрального комітету цієї партії, товаришем голови Центральної Ради, одним із організаторів Української Академії Наук за уряду Скоропадського, був її віце-президентом. У 1927 р. на розпорядження радянського уряду його видалили з Академії Наук за те, що не хотів погодитися на запроєктовані Народнім Комісаріатом Освіти реформи Академії в комуністичному напрямку.

2. Володимир Чехівський, 54 роки, визначний член української соціал-демократичної партії, член її ЦК, колишній прем'єр уряду УНР після упадку Скоропадського. Швидко після того він розчарувався в політичній діяльності, а тому, що походив зі священничої родини та мав вищу теологічну освіту, виключно перейнявся релігійними справами, хоч і не вірився соціалістичних переконань. З цього приводу радянська прокуратура іронічно зазначала, ніби він хотів поєднати Христа з Марксом. Він брав діяльну участь в організації української автокефальної церкви, йому пропонували єпископську катедру у Києві, але він на це заявив: „у моїй душі боряться святий і гайдамака, гайдамака переміг і тому не можу бути єпископом”. Виступав як благовісник у київському Софійському соборі. За його високі здібності і діяльність у цій галузі всеукраїнська церковна рада надала йому титул всеукраїнського благовісника.

3. Володимир Дурдуківський, 55 років, відомий педагог, директор І. київської української гімназії ім. Шевченка, перетвореної за радянської влади в першу київську трудову школу ім. Шевченка, колишній член партії УСФ, свояк Єфремова.

4. Йосиф Гермайзе, 37 років, професор київського ІНО, один із передових членів УПСД, завідувач кабінету марксизму при Академії Наук.

5. Андрій Ніковський, 44 роки, письменник, колишній член ЦК УПСФ, колишній міністр закордонних справ в уряді УНР на еміграції у 1921—1922 р.р., близький співробітник Єфремова.

6. Людмила Старицька-Черняхівська, 60 років, відома письменниця й перекладчиця. Вже наприкінці минулого століття брала живу діяльність в українському громадянському житті, член УПСФ.

7. Олександр Черняхівський, 60 років, її чоловік, професор київського медичного інституту, визначний український громадський діяч, член УПСФ.

8. Олександр Гребенецький, 55. років, викладав у київській І. трудовій школі, співробітник Академії Наук, член УПСФ.

9. Всеволод Ганцов, професор-фізіолог, співробітник Академії Наук, член УПСФ, 37 років.

10. Микола Павлушков, 26 років, студент київського ІНО, племінник Єфремова.

11. Борис Матушевський, 22 роки, студент київського ІНО, син відомого українського політичного і громадського діяча, Федора Матушевського.

12. Юрій Трезвинський, 49 років, вчитель київської І. трудової школи, член УПСФ.

13. Ніна Токарівська, 41, вчителька І. трудшколи, колишній член УПСД.

14. Андрій Заліський, 44 р., учитель І. трудшколи, колишній член УПСФ, року 1928 його виселили за межі України „за контрреволюцію”.

15. Григорій Іванця, 38 років, професор-фізіолог, викладав у київському ІНО, науковий співробітник ВУАН, кол. член УПСД.

16. Василь Дога, 44 р., професор київського ІНО, науковий співробітник ВУАН, кол. член УПСД.

17. Константин Шило, 50 р., завідувач редакторського відділу київської філії Дежвидаву, науковий співробітник ВУАН, кол. член УПСД.

18. Зіновій Маргуліс, 50 років, член колегії оборонців, науковий співробітник ВУАН, кол. член УПСФ (жид з походження).

19. Михайло Івченко, 47 років, визначний письменник, належав до соціалістів-революціонерів.

20. Григорій Голоскевич, 45 років, науковий співробітник ВУАН, редактор „Словника живої мови”, кол. член Центральної Ради, кол. член УПСФ.

21. Григорій Холодний, 44 роки, науковий співробітник ВУАН, лектор київського ІНО, керманіч Інституту української наукової мови, колишній член УПСФ.

22. Микола Кривенюк, 59 років, біолог, науковий співробітник ВУАН, редактор ІУНМ, кол. член УСДРП.

23. Володимир Страшкевич, 54 роки, науковий співробітник ВУАН, редактор ІУНМ, кол. член УСДРП.

24. Вадим Шарко, 47 років, професор математики, науковий співробітник ВУАН, редактор ІУНМ.

25. Віктор Дубровський, 50 років, науковий співробітник ВУАН, редактор ІУНМ, завідувач видавничого відділу Цукротресту.

26. Константин Туркало, 37 років, інженір-хімік, редактор ІУНМ, кол. член Центральної Ради, кол. член УПСФ.

27. Володимир Підгаєцький, 41 р., науковий співробітник ВУАН, професор київського медичного інституту, кол. член Центральної Ради, кол. член УСДРП.

28. Микола Кудрицький, 46 років, науковий співробітник ВУАН, професор київського медичного інституту, кол. член УСДРП.

29. Аркадій Барбар, 50 років, науковий співробітник ВУАН, лектор мед. інституту у Києві, кол. член УСДРП.

30. Володимир Удовенко, 49 років, науковий співробітник ВУАН, професор мед. інституту у Києві.

31. Авксентій Болозович, 43 роки, кооператор, лектор київського кооперативного інституту, кол. член УСР (року 1928 виселений за межі УСРР).

32. Максим Ботвиновський, 50 років, кооператор, член правління Молочарспілки, кол. член УПСР.

33. Микола Чехівський, 53 роки, священник української автокефальної церкви.

34. Петро Єфремов, 46 років, професор дніпропетровського ІНО, кол. член УГІСФ, брат С. Єфремова.

35. Микола Білий, 32 роки, вчитель.

36. Любов Біднова, 48 років, учителька.

37. Константин Товкач, 47 років, член полтавської колегії оборонців, кол. член ПУСФ.

38. Володимир Шепотев, 50 років, професор полтавського ІНО, кол. член УПСФ (1928 р. виселений поза межі України).

39. Петро Близнюк, 49, кооператор.

40. Микола Лагута, 34 роки, викладач ІНО в Миколаєві, кол. член УПСР.

41. Йосиф Карпович, 43 роки, викладач школи в Чернигові, кол. член УПСФ.

42. Валентин Атамановський, 37, директор виницької філії всенародньої бібліотеки України.

43. Михайло Слабченко, 47 років, член ВУАН, професор одеського ІНО, кол. член УСДРП.

44. Тарас Слабченко, 25 років, учитель в одеській школі.

45. Кирило Панченко-Чаленко, 42 роки, педагог в Одесі.

І. ЯК ОРГАНІЗОВАНО „СПІЛКУ ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ”?

Головний обвинувачений професор Єфремов під час слідства, що його вели агенти ДПУ, зізнав, що „українська інтелігенція не могла не бути в конфлікті з тими, що стояли на ґрунті жовтня й творили пролетарську державу. Конфлікт цей, починаючи з перших днів революції, був завжди дуже гострий, але поразка була на нашому боці. Але ми не хотіли визнати себе за переможених, не вважали боротьбу за скінчену. Отже вирішили працювати, організуючи й підготовлюючи маси, щоб слушного часу вибороти наші права”.

На суді Єфремов зазначив, що у 1919. році, з огляду на непевне становище української держави, засно-

вано у Києві так зване Брацтво Української Державности, скорочено — БУД. Це була конспіративна організація, що мала на меті боротися за українську державність. Року 1920 БУД утворював український уряд, коли українське й польське військо заняло Київ. Коли радянський уряд знову почав панувати на Україні, БУД продовжував свою підготовчу до ширшої акції працю. Діяльність БУД-у продовжувалась до року 1924, коли з приводу багатьох несприятливих умов її припинено. Єфремов разом з найближчими приятелями почав тоді вживати заходів заснувати нову організацію. Єфремов так говорив про це: „Коли вже збройна боротьба поміж урядом УНР і радянською владою власне закінчилася коли БУД власне вже розпався, то у мене й у людей, які стояли близько коло мене, склалося таке питання, чи треба цілком складати зброю у боротьбі за незалежну Україну, чи боротьба може бути”. З цього приводу дискутовано довгий час і Єфремов з найближчими йому українськими діячами вирішив, що треба боротися й надалі, але в інших уже формах, утворивши організацію що малаб за завдання підготовляти кандри для майбутнього визволення України. Єфремов переконався тоді що для цієї праці треба також притягнути й українську еміграцію, при чім вплинув на свого особистого приятеля, Ніковського, який перебував тоді у Берліні, що він вернувся до Києва. Впродовж 1924—1925 року продовжувалась підготовча праця і в літку року 1926, не забаром після вбивства Головного Отамана С. Петлюри повсталала нова організація під назвою „Спілка Визволення України”, організація цілком конспіративна, які об'єднала всі національні елементи.

Ніковський, прибувши з Берліна, повідомив Єфремова, що на еміграції також утворено „Спілку Визволення України” і що еміграція бажає, щоб Єфремов зробив те саме і на Україні. Характеристично, що Ніковський, як зазначив Єфремов, покликався на ухвалу прийняту на нараді в Берліні, при чому в нараді цій ніби брали участь Петлюра, Лотоцький, Шульгин і Дорошенко. Далі Єфремов дістав ще відомости в спосіб неясований на процесі, що також у Празі відбулась на

рада з участю Петлюри, Мазепи, Прокоповича, Дорошенка, Лотоцького, Шульгина і Лівницького. Нарада ця, як зазначив Єфремов, мала на меті постановити, що наступив час розпочати чинну боротьбу проти Рад на Україні.

У червні того-ж року відбулися організаційні збори „Спілки Визволення України”, на яких були присутні Єфремов, Дурдуківський, Чехівський, Гермайзе, Ніковський, Гребенєцький і Старицька-Черняхівська. Вони всі представляли собою провідників організації, поділивши поміж собою функції в такий спосіб: Єфремов — голова, його заступник — Чехівський, скарбник — Дурдуківський. Надалі розпочали творити конспіраційні п'ятки в інституціях і організаціях, кожний з членів п'ятки в свою чергу утворював конспіративну п'ятку, отже поміж проводом організації і її низами була низка законспірованих і нікому невідомих п'яток. Єфремов заложив осередок Спілки в Академії Наук, Гребенєцький — в Інституті Наукової Мови — там утворилася ціла автономна організація під назвою „Інараку”. Дурдуківський і Гермайзе працювали у шкільних і педагогічних колах, утворюючи секції: вчителів, родичів шкільної молоді і самої шкільної молоді. З останньої вийшла „Спілка Української Молоді”. Чехівський кермував працею в автокефальній церкві і в кооперативних організаціях. Ніковський і Старицька-Черняхівська провадили працю серед письменників і артистів і закладали п'ятки в радянських видавництвах, в тому числі й у „Держвидав”. Декілька видавництв, як наприклад „Слово” та „Книгоспілку”, вони опанували цілком. Крім того заложено п'ятки в інститутах: народної освіти, кооперативному імені Чубаря, сільсько-господарському, політехнічному, зоотехнічному. Утворено також групу агрономічну, що працювала в Наркомземі в Харкові, медичну, інженірно-технічну. Філії Спілки утворено в Харкові, Одесі, Дніпропетровську, Чернигові, Полтаві, Миколаєві, Херсоні і Вінниці.

Другий обвинувачений Ніковський зізнав, що перед своїм поворотом на Україну він відбув низку конференцій з провідниками української еміграції, від яких

дістав певні завдання щодо утворення української самостійницької організації й початку акції проти Рад. Про ці інструкції, як зізнав Ніковський, знав і Головний Отаман. Ніковський був у контакті не тільки з діячами і керманичами УНР, але і з групою колишнього гетьмана Скоропадського, від якої також дістав низку інструкцій. На запит прокуратора Ніковський відповів, що був емісаром УНР на Україні. Після приїзду до Києва, заявив Єфремову і іншим провідникам „Спілки“, що треба сконсолідувати сили української інтелігенції і бути готовими на випадок, якщо трапляться події, сприятливі для відбудування України.

За зізнаннями Єфремова і Ніковського вони обидва кермували зв'язками з українською еміграцією.

2. ПРОГРАМА Й ІДЕОЛОГІЯ „СПІЛКИ ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ”.

Головне завдання „Спілки Визволення України”, як це виникає з зізнань усіх обвинувачених, було визволити Україну з-під радянської влади, відірвати її від Росії та утворити з неї незалежну республіку. Це мала бути демократична республіка на чолі з президентом, з радою міністрів, відповідальною перед народним представництвом, і з гарантією всіх громадянських свобод. Як зазначив Ніковський, після проголошення незалежності був би утворений нормальний тип європейської демократичної республіки. Зі зізнань обвинувачених видно, що „Спілка” бажала відбудувати Українську Народню Республіку, внівши деякі корективи до конституцій, які ухвалювали Центральна Рада і Трудовий Конгрес. Передбачалося також утворити військову диктатуру на перехідний час по упадку радянського устрою, а згодом був би зреалізований парламентарний устрій.

Щодо аграрного питання, то Спілка мала на увазі відновити приватну власність на землю, — земля мала належати до тих, хто її обробляє, тобто до селян, але земля до них повинна була перейти, як зазначив Єфремов, за грошовим викупом її у великих землевласників. Приватну власність були-б привернули в промислі і в тор-

тіва і лише підприємства загального державного значіння залишались би удержавлені. Із зізнань Єфремова та інших виникало, що „Спілка” вважала за доцільне виплатити частину боргів царату, яка припадала на Україну, щоби в такий спосіб забезпечити собі добрі відносини з європейськими державами і можливість користуватися їхнім кредитом. Щодо релігійних справ, то Єфремов зазначив, що релігія це особиста справа кожного, але автокефальна церква, поки вона виконувалаб якесь культурне завдання, могла мати деяку перевагу, деяку опіку держави. В такий спосіб „Спілка” вважала за доцільне забезпечити домінуюче становище українській автокефальній церкві.

Треба до речі зазначити, що поскільки „Спілка” була конспіративна організація, то писаної її програми не було і про неї свідчили лише зізнання підсудних.

Ідеологічно „Спілка” стояла на засаді національного визволення й відкидала засади комуністичного інтернаціоналізму та класової боротьби. Головне гасло для всіх, як зазначив підчас процесу Єфремов, було — держава понад партіями, нарід понад клясами, але були признані засади демократії. Єфремов у своїх зізнаннях додав, що він проти радянського устрою тому, що цей устрій не забезпечує людині громадянських свобод. На закид прокуратора, що на Україні, як і в цілому СРСР, громадянських свобод позбавлена лише буржуазія, яка творить лише щось з 6% загального населення, Єфремов відповів, що позбавлення свобод цих 6-ти відсотків саме є несправедливістю, бо воно ламає засади демократії. „Спілка” між іншим боролася і за це, за повернення свобод і для цих 6-ти відсотків людности.

3. ТАКТИКА „СПІЛКИ ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ”.

Із зізнань Єфремова, Ніковського та інших обвинувачених виникає, що як головні засоби для добуття своєї мети „Спілка” вважала: а) провадити мобілізацію всіх патріотично настроєних елементів на Україні; б) опанувати через своїх людей найважливіші радянські організації та установи і вишукувати прихильників

в радянському апараті на Україні; в) підготовляти кадри, які слушного часу моглиб кермувати революційною акцією і повстанням; г) розповсюджувати національну ідеологію серед широких шарів людности, а для цього проникати до радянських видавництв і редакцій, до літературних і артистичних угруповань, утворювати хори, драматичні гуртки, освітні осередки тощо; д) інформувати громадянство про політичні події через нелегальне пресове й інформаційне бюро, зорганізоване у Харкові під проводом Миколи Чехівського; е) провадити агітацію серед селян і робітників на ґрунті господарських і апровізаційних труднощів, а також і викликувати такі труднощі при допомозі своїх людей у кооперативних і господарських організаціях.

Як зізнав Ніковський, члени „Спілки” надіялися на можливість комплікацій у міжнародній ситуації Рад і на утворення єдиного фронту європейських держав проти СРСР. Якщо наступилаб інтервенція цих держав, „Спілка” також розпочалаб збройну акцію проти Рад.

Цікаво, що, як виходило з зізнання Єфремова, „Спілка” вважала за можливе еволюцію радянської влади на Україні в напрямку демократизації, а також і те, що радянська влада, не маючи змоги виконати своїх обіцянок працюючим масам, примушена буде капітулювати, а владу від неї перейме організована демократія. Єфремов зазначав, що збройне повстання не було єдиним способом боротьби і що малося на увазі також і інші способи визволити Україну епід влади Рад. Щодо терору, як способу боротьби, то на суді не добуто досить даних, які дозволялиб припускати, що „Спілка” його застосовувала, хоч прокуратура і вживала заходів зафіксувати це у зізнаннях обвинувачених. Студент Павлушков зізнавав, що „Спілка Української Молоді” принципово стояла за застосування терору, при чому частина членів уважала за доцільне застосовувати терор лише до найвищих осіб з радянського уряду, а решта гадала, що це треба робити і щодо представників місцевої влади. Єфремов ніби то казав Павлушкову, що не будучи прихильником терористичних актів, вважає за можливе при радянських умовах за-

стосовувати їх, при чім виключно щодо найчільніших представників радянської влади, бо тільки тоді терор буде мати позитивні наслідки. Сам Єфремов на суді зазначив, що „Спілка Визволення України" не тільки не застосовувала терору, але навіть не мала для цього засобів. Взагалі терор був скоріше темою для теоретичних дискусій членів і поза ці межі не виходив. На практиці, як зізнавав Єфремов, „Спілка Визволення України" не застосувала ніякого акту терору і не забила ні одного комуніста...

У практиці „Спілки Визволення України" звертає увагу та особлива подробиця, що її члени часто — маючи свої правдиві політичні переконання — прикидалися прихильниками комунізму, щоб у такий спосіб полегшити собі доступ до різних радянських установ і законспірувати свою протирадянську діяльність. Так, наприклад, один з головних обвинувачених, Гермайзе, ще з року 1922 робив вигляд, що розчарувався в національному українському русі і став „зміновіховцем", тобто визнав радянську плятформу. Обвинувачений Павлушков це цілком підтвердив, додавши, що „Спілка" взагалі рекомендувала своїм членам стосувати таку тактику. Згадував про це у своїй промові прокуратор Ахматов, говорячи про обвинуваченого Іваницю, який провадив подвійну гру, з одного боку вміщаючи в радянських часописах комуністичні статті і перебуваючи на становищі члена міськради, а з другого — будучи одним з найдіяльніших членів „Спілки".

4. „СПІЛКА ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ" ТА УКРАЇНЬКА ЕМІГРАЦІЯ.

„Спілка Визволення України" повстала, як вже відомо, під впливом відомостей, що їх отримав Єфремов в закордоні, зокрема-ж під впливом двох фактів: 1924 року вернувся до Києва Ніковський, який, покликаючись на інструкції, одержані від провідників української еміграції і Головного Отамана, заявив Єфремову, що наступив час розпочинати боротьбу за визволення і незалежність. Року-ж 1926, як зазначив Єфремов, ді-

став він листа від емігранта Чикаленка, що в імені української еміграції вимагав утворити на Україні „Спілку Визволення України“. Цей лист зробив велике враження і негайно ухвалено приступати до її організування. Другий факт, що мав велике значіння, це було вбивство Петлюри у травні року 1926. Ця подія викликала величезне враження в Києві і була гаслом розпочинати акцію. Контакт з українською політичною еміграцією утримувався за допомогою наукових закордонних відряджень деякого з київських учених. Отже використано подорожі за кордон Ганцова і Черняхівського, які за кордоном з доручення Єфремова бачилися з провідниками української еміграції. В такий спосіб „Спілка Визволення України“, підтримуючи постійний зв'язок із закордоном, діставала інформації про міжнародне становище Радянського Союзу, постачаючи з свого боку інформації про життя на Україні.

Обвинувачений Дурдуківський зізнав між іншим, що центральна група „Спілки“ вживала всіх заходів, щоб перебувати у постійному зв'язку з українською еміграцією і з закордонною філією організації. Розподілено і працю між членами „Спілки“ за кордоном і на Україні. „Спілка“ на Україні мусіла створити умови, що сприяли б боротьбі проти Рад і проголошенню незалежності, члени-ж закордонної філії повинні були популяризувати ідею незалежності України у публичній думці європейських держав і використовувати для цього дипломатичні кола. На чолі закордонної філії „Спілки“, за зізнаннями Дурдуківського, стояв Лотоцький, до складу-ж її входили Прокопович, Мацієвич, Чикаленко, Дорошенко. А за зізнаннями Ніковського до таких членів належали ще Шульгин і соціал-демократи Мазепа та Феденко. Шульгин мав провадити політичну акцію у Парижі, Лотоцький — у Варшаві, Мацієвич — у Бухарешті, Дорошенко — у Берліні.

Обвинувачений Черняхівський наприкінці року 1926 відбув подорож за кордон, щоб поінформувати провідників української еміграції про повстання „Спілки Визволення України“, а також, щоб поінформуватись про настрої і плани еміграції у зв'язку з убивством

Петлюри. Черняхівський конферував з Дорошенком, Прокоповичем, Лотоцьким та іншими провідниками еміграції. Головне завдання цієї подорожі, як зазначив Дурдуківський, було довідатись, в якому стані перебуває український уряд після вбивства Петлюри, і як ставляться до нього великі держави. Черняхівського поінформовано, що місце по Петлюрі заняв Андрій Лівницький, якого кандидатуру підтримала частина еміграції. По поровоті з закордону Черняхівський поінформував членів „Спілки” про свої вражіння, після чого розпочалась велика дискусія про ролію і значіння еміграції. Старицька-Черняхівська не надавала значіння праці політичної еміграції та уряду УНР, зазначаючи, що краще ліквідувати українську державність, що залишилась за кордоном у формі уряду УНР, і замінити її на реальний провід, що утворився у Києві у формі всеукраїнської „Спілки Визволення України”. Але проти цього категорично висловились майже всі члени президії СВУ. За зізнанням Дурдуківського, Єфремов, Ніковський і Чехівський рішуче були проти цього, зазначаючи дослівно, що „існування уряду УНР на еміграції це до певної міри уґрунтування нашого права на Україну, наш дорогий, не платний, політичний вексель до Європи й до большевиків, — є це великий козир, великий плюс, якого вже не може собі придбати СВУ і який слушного часу відіграє рішуче ролію у справі визволення”.

Взагалі треба підкреслити, що майже всі обвинувачені, як це вони самі ствердили у своїх зізнаннях, визнавали прапор УНР, хоч серед них були прихильники й інших політичних орієнтацій. Так наприклад голова „Спілки Української Молоді”, Павлушков, зазначив, що хоч він особисто і був прихильником гетьманату, але мусів провадити свою працю на платформі УНР, бо загаль молоді і студентів був цілком відданий цій концепції і перебував під впливом ідеології Петлюри, якого вважав національним героєм. Культ Петлюри був так поширений серед молоді, що — як зазначив другий обвинувачений студент Матушевський, — дехто зі студентів підроблював посвідчення ніби з підписом Петлюри, щоб у такий спосіб піднести свій авторитет се-

ред молоді. Павлушков зізнавав також, що культ Петлюри розповсюджувано також і по інших трудових школах. Після вбивства Петлюри у травні року 1926 в Софійському соборі у Києві влаштовано потаємну панахиду: зібрався тоді великий натовп, серед якого студенти розкидали проклямації, присвячені пам'яті Петлюри. Єфремов і Чехівський зізнали, що крім відправи у церкві „Спілка” влаштувала майже по всіх містах і в багатьох сільських місцевостях нелегальні реферати про Петлюру. Поширювали також поезії, присвячені Петлюрі, що їх написало кількох визначніших сучасних поетів. Популярність Петлюри і вплив ідеології УНР були такі великі, що всяку працю, спрямовану проти Рад, можна було провадити лише під цими гаслами.

Характеристичне з цього приводу дав зізнання обвинувачений Ніковський. За його словами, він ще року 1924 зірвав з Петлюрою і виїхав до Берліна, де навязав знайомство з групою колишнього гетьмана Скоропадського. Водночас він обіцяв Шульгинові та іншим представникам УНР, що в разі повороту на Україну, він не буде виступати проти Петлюри і УНР. Повернувши до Києва, Ніковський інформував Єфремова та інших про політичну ситуацію за кордоном, при чім гостро критикував Петлюру й уряд УНР. Проте Єфремов та інші зазначили Ніковському, що якщо він хоче мати успіх у своїй політичній і громадській справі, то не повинен критикувати Петлюру, якого всюди на Україні вважають національним героєм. Після цього Ніковський, як сам він це зізнав, змінив свою тактику і став підкреслювати, що він емісар УНР, довірена людина Петлюри й уряду УНР. Отже виходило, що Ніковський вернувся на Україну, щоб провадити політичну працю за вказівками прихильників Скоропадського. Взагалі у зізнаннях Ніковського чимало суперечностей.

Впливи й ідеологію УНР у політичному житті радянської України ще більше підкреслив у своїй промові прокуратор Ахматов. Він зазначив, між іншим, що завдання „Спілки” в ділянці культури полягало на тому, що кожний письменник мусів у своїх творах популяризувати програму УНР. Концепцію УНР пропаговано

також у колах Академії Наук, головню через медичну секцію Академії, якої члени дивилися на свою працю, як на шлях до утворення УНР. Товариство науково-педагогічне, що існувало при Академії Наук, об'єднавши всіх визначних працівників освіти, протиставляло себе народньому комісаріатові освіти, як зазначив обвинувачений Іваниця, підготовляло кадри фахівців, навіть цілі департаменти, що слушного часу могли перетворитись у міністерство освіти УНР. Під гаслом УНР провадила також свою працю і шкільна секція „Спілки Визволення України”. Ахматов зазначив, що під впливом цього школа підготовляла з дітей кадри свідомих громадян УНР. Цікаво також те, що промови й інших прокураторів присвячені були не так провинам обвинувачених, як полеміці з концепцією УНР. Прокуратор Михайлик, наприклад, майже всю свою промову присвятив критиці ідеології УНР і Головного Отамана Петлюри. Також і Любченко головню полемізував з урядом УНР, не ошаджуючи чорних барв та вживаючи часто досить гострих висловів на його адресу, як наприклад „уряд ганебної торгівлі Україною”, „уряд плазування перед світовим капіталом” і т. п. На думку Любченка головню завдання політики уряду УНР це „продажа України імперіялістам”. Цьому, за словами Любченка, цілком відповідає програма „Спілки Визволення України”, яка намічала реставрацію капіталізму й віддачу України „під протекторат панської Польщі”.

5. ДІЯЛЬНІСТЬ „СПІЛКИ ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ” СЕРЕД МОЛОДІ.

Одним із важливіших відтинків праці „Спілки Визволення України” був шкільний відтинок. Шкільна група організації під проводом визначного педагога й директора трудової школи ім. Шевченка, професора Дурдуківського, розгорнула широку діяльність в напрямку національного виховання дітей і молоді. Ця сторона діяльності „Спілки Визволення України” мала в процесі одно з найважливіших місць. Прокуратура кваліфікувала її, як боротьбу націоналістів за душу мо-

лоді й дітей. Дурдуківський зізнав, що його школа з давніх давен провадила ідеологічну працю, виховуючи молодь в напрямку, далекому від комунізму й радянської влади, хоч назовні школа мала вигляд звичайної радянської школи. Другий обвинувачений, директор школи ім. Коцюбинського в Чернігові, проф. Холодний, говорив про свою школу, що вона була радянська лише зовнішньо і лише формально: серед учителів були всі вороги комуністичної влади, люди, що дивилися на захід, звідки мусіло прийти визволення. Така школа безумовно виховувала дітей в націоналістичному дусі.

Інший обвинувачений, Шило, зізнавав, що, не відкидаючи загальних засад радянської системи навчання і новітніх метод викладання науки, всеж ведено навчання так, щоб запізнати учнів з ідеологічним змістом концепції УНР. Для цього шкільна група „Спілки” вживала заходів через своїх людей, що перебували по різних школах на Україні, заповняти школи дітьми з національно-освідомлених родин, особливо з тих, які поділяли концепцію УНР. Коли-ж справу приймання дітей до школи передано не керівникам школи, а спеціальним комісіям, що їх делегували комуністичні організації, обвинувачені видали розпорядок утворити по школах рівнобіжні відділи клас, при чім до одних відділів збирали дітей, національно-освідомлених, з українських родин, а до других дітей непевних з національного погляду. В такий спосіб ізолювалось українську молодь, що перебувала під впливом національної ідеології, від дітей, що належали до комсомольців чи „плонірів”. „Спілка Визволення України” відкидала засаду класового виховання дітей. Зі слів обвинуваченого Гребенецького виходить, що завданням шкільної групи було використати легальні форми радянської школи, щоб під їхнім плащиком виховувати дітей в дусі ідеології „Спілки Визволення України”. Обвинувачена Токарівська зізнавала, що шкільна група ставила собі за мету виховувати національно-освідомлених дітей та оберігати національну школу від інтернаціональних впливів.

Цікаво, що „Спілка Визволення України” у своїх методах боротьби за національний характер молоді, пристосовувалась до радянських умовин. Дурдуківський зізнавав, що шкільна група виробила цілу систему поборювання комуністичних організацій серед дітей і молоді. Комуністичний рух треба було трактувати, як неминуче зло, вживаючи при цьому всіх заходів, щоб рух цей якнайменше шкодив вихованню дітей і цілій школі. Передусім для цього треба підпорядкувати своїм впливам провідників комсомольського осередку у школі. Керівник школи й учителі повинні якнайчастіше доводити керівникові комсомольського осередку, що він замало вихований, що не має досить знання і досвіду, що мусить вчитися. В такий спосіб найвпливовіший комсомолец підпадає під учительський вплив. Крім того слід до кожного комсомольського осередку делегувати національно-вихованих учнів, а то й учителя, щоб слідкувати за кожним кроком комсомольців, паралізувати їхні пляни і впливи на дітей. Дурдуківський завжди висловлювався, щоб не ізолювати цілком комуністичних організацій від шкільного життя, а навпаки, весь час непомітно провадити наступ національної молоді на комуністичні організації і в такий спосіб „утопити” комуністичний рух серед молоді серед українсько-національного оточення. Оскільки радянська влада вимагала, щоб діти брали участь у шкільних комуністичних організаціях, Дурдуківський вживав заходів, щоб організації ці існували лише на папері, лише формально.

Шкільна група „Спілки” поширила працю на цілий ряд міст; її осередки були у Полтаві, у Дніпропетровську, в Одесі і т. д. Обвинувачений Павлушко оповідав про історію утворення „Спілки Української Молоді”. Єфремов був проти того, щоб приймати до „Спілки Визволення України” молодь, бо вона мусить мати свою окрему організацію, де вироблювали-б політичну і національну ідеологію молоді. Року 1923 під впливом Дурдуківського утворено легальне літературне товариство з молоді, що закінчила трудову школу. В цьому товаристві читали реферати з історії україн-

ської літератури і пробуджувати серед молоді зацікавлення до давньої української літератури. По двох роках засновано так зване „Товариство єдності і згоди”, яке збиралося щомісяця обговорювати найцікавіші питання для молоді. Проводились також дискусії і на політичні теми, а сама організація існувала нелегально. Року 1925 через конспіративні причини „ТЄЗ” зліквідовано і того самого року під впливами Єфремова і Дурківського утворено „Спілку Української Молоді”, також цілком конспіративно, тобто засновано першу п'ятку, що мусіла виконувати функції центрального комітету й утворювати далі п'ятки. Програма нової „Спілки” була та сама, що і програма „Спілки Визволення України”. Кожний член нової „Спілки” мусів присягати, що він залишиться в організації ціле своє життя, в разі ж виходу його з організації або зради — супроти нього мусіла бути застосована кара смерті. Щодо плянів участі молоді у протирадянській акції, то за зізнанням Павлушкова були три варіанти. Перший — „Спілка Української Молоді” в повному своєму складі у слушний час виступає, як батальйон, як кадр повстанчої армії. За другим варіантом, члени „Спілки” діляться на декілька груп і впливаються до різних повстанчих відділів, де й виконують функції або провідників тих відділів, або їхніх політичних комісарів. Третій варіант передбачав, що „Спілка”, яка складається зі студентів різних шкіл, на випадок повстання організує по цих школах бойові відділи, а члени її ставатимуть їх провідниками. Кожний член організації мусів докладно пізнати терен своєї школи і її діляниці, щоб скористати з цього на випадок повстання, мусів також збирати відомости про розташування і кількість місцевих радянських військових формацій.

Як зізнавав Павлушков, СУМ вважав за можливе у своїй боротьбі з Радами стосувати терор супроти комуністів і представників радвлади. Зі слів обвинуваченого Матушевського виходить, що СУМ — це була бойова і терористична організація, при чім було два погляди, як вести терор: перший — це стосувати його лише до чільних представників партії та уряду, а дру-

гий — застосовувати його і до місцевих представників радвлadı. На закуп зброї збирали гроші. Щодо самого плану акції, то, як зізнав Павлушков, серед молоді були також два погляди. Одні вважали, що протирадянське повстання може відіграти допомогóву ролю в разі війни, чи приходу на Україну армії УНР, другі, що організоване повстання не закінчиться визволенням України і поваленням радянської влади, а прислужиться до збройної інтервенції європейських держав. Політичні настрої і ідеологія СУМ-у не були однакові. Павлушков, наприклад, був прихильником фашистівського устрою та гетьманату, як режиму твердої диктатури, але решта членів СУМ стояло на платформі концепції УНР.

Діяльність членів СУМ-у не обмежувалася лише школою, — вони часто виїздили на село, щоб і там утворювати націоналістичні осередки серед молоді, читаючи нелегально реферати і впливаючи на селянську молодь. Організаційно СУМ належав до СВУ і був тільки секцією молоді.

6. БОРОТЬБА ЗА НАЦІОНАЛЬНИЙ ХАРАКТЕР УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ.

„Спілка Визволення України” звертала особливу увагу на оборону українського культурного життя перед комуністичними впливами. З цього приводу утворено цілу низку осередків майже в усіх наукових і культурних установах. На чолі цієї акції стала широко відома на Україні Людмила Старицька-Черняхівська, якої помешкання у Києві було ніби літературним салоном, де обмірковували найцікавіші питання культурної праці. Головну увагу спрямовано на Академію Наук, а тому, що Єфремов до року 1926 був її віце-президентом, то праця незабаром прийняла широкі розміри. Як зазначав прокуратор Ахматов у своїй промові, СВУ перетворила Академію Наук з осередка наукової думки України на осередок націоналістичної акції. Більшість членів і співробітників Академії вважало УСРР за фікцію, створену для Європи, і вживало всіх засобів, щоб повалити радян-

ський уряд. Щоб виховувати молодих учених у національному дусі, зорганізовано напів легальне товариство під назвою „Молода Академія”, якого завданням було зберігати молодих учених і аспірантів від інтернаціоналістичних впливів та привязувати їх до націоналістичної ідеології. Така сама праця велася в медичній секції Академії і в науково-педагогічному товаристві. Там головну роль грав професор Іваниця, автор численних підручників для шкіл. Не дивлячись на радянську цензуру, у цих підручниках залишались націоналістичні тенденції, які впливали на тисячі учнів по школах.

СВУ надавала велике значіння пропагандивній акції серед українських письменників. Письменницька її група з Сергієм Єфремовим на чолі розвинула широку працю у письменницьких, видавничих і артистичних колах. Головну увагу звертали на критику радянської національної політики. Обвинувачений Івченко зізнавав між іншим, що радянська національна політика, яка веде українізацію тільки формально, відвертала українських письменників від Рад і комунізму. Велику опозицію серед письменників викликало також комуністичне гасло, що література мусить бути національна тільки формою, а змістом — інтернаціональна. СВУ пропагувала серед письменників 4 засади, яких вони мусіли дотримуватись у своїх творах, а саме: 1. підкреслювати національну проблему в дусі концепції УНР, 2. критикувати і ганьбити так зване будівництво соціалізму і підкреслювати негативні сторони комунізму, 3. яскраво відбивати деморалізацію і розклад у громадянському і родинному житті, що їх викликає комунізм, 4. зменшувати роль пролетаріату у політичному і громадському житті, водночас підкреслюючи роль одиниці. Івченко зізнавав також, що революція перешкаджала його творчості і в цьому полягала його трагедія. На його думку, радянська влада і цілий комуністичний устрій є дика сила, що руйнує культурне життя. Навпаки ідеї незалежності України грала позитивну роль і мала принести організації держави та гармонію громадського устрою. Література мусить бути національна не тільки формою, але й змістом, отже треба відкидати

радянську українізацію і поборювати інтернаціоналізм в українській літературі; дальшим кроком мусіло бути знаменне гасло орієнтації української літератури на Західню Європу і боротьба проти гегемонії російської культури. Івченко, як він зізнавав, ідеалізував українського селянина і яскраво малював його боротьбу проти колективізації сільського господарства. Характеристично, що Івченко та й інші письменники віддавали свої твори перед друком на перегляд Єфремові та потім виправляли їх за його вказівками. В такий спосіб, як зазначив іронічно прокуратор Ахматов, СВУ поруч з радянською цензурою запровадила власну, завданням якої було очищати письменство від усяких рис комунізму і послідовно опановувати його націоналістичними ідеалами. Не зайве також зазначити, що видавництва, які підпали під вплив СВУ, охоче видавали твори європейської літератури в українському перекладі. Наприклад видавництво „Слово” видало „Пана Тадеуша” Міцкевича в українському перекладі знаного поета Максима Рильського.

7. УКРАЇНЬСЬКА АВТОКЕФАЛЬНА ЦЕРКВА У ВИЗВОЛЬНОМУ РУСІ.

Самостійницька акція, що її вела СВУ, захопила також і релігійне життя. Зроблено висновок, що церква повинна відіграти велику культурну роль в українському житті, як це бувало не раз за давніх часів. Отже утворено особливу церковну групу СВУ з Володимиром Чехівським на чолі.

Як відомо, по революції 1917 р. на Україні розпочався інтенсивний церковний рух, що поставив собі за завдання елімінувати церковне і релігійне життя зпід юрисдикції московського патріярха і відродити самостійність київської митрополії. Перші кроки у справі організації української автокефальної церкви відбулися у першій половині року 1917. Тоді саме утворилася в Києві досить численна група православного духовенства на чолі з пан-отцем Василем Липківським, що поставила собі за мету реорганізувати церкву відповідно

до давніх традицій київської митрополії і до сучасної політичної ситуації.

Передбачали дві можливості: перша, що відроджувана українська церква проковтне весь дотогочасний церковний апарат, який мусів би з усією ерархією увійти до української церкви, визволившись — очевидно — зпід російських впливів. Проте, ця можливість відпала через фанатичний опір вищого духовенства на Україні, здебільша російського походження, яке стояло за дальшу єдність з московським патріархом і боролось проти змагань української церкви позбутися цієї єдності. Отже залишалась друга можливість, а саме — ігнорувати російське духовенство і створити автокефальну українську церкву, як організацію цілком нову, зі старими історичними національними традиціями. Так повстав у Києві організаційний комітет — Головна Церковна Рада — яка в 1918 році опрацювала проект церковного статуту. На підставі цього статуту з допомогою уряду УНР утворено Синод, до складу якого увійшло кількох єпископів старої російської церкви, в тому числі і нинішній православний митрополит Польщі Денис. Громадянська війна, що охопила майже всю Україну, стала на перешкоді дальшій організації і розвитку української автокефальної церкви. Року 1920, після окупації України більшовиками, українська автокефальна церква опинилась у новій політичній ситуації.

Заведене на Україні радянське законодавство оголосило всі релігійні установи як цілком приватні. Отже перед УАЦ стояв один тільки шлях: використати тільки обмежені можливості свого існування як приватної організації, що не тільки не має ніякої допомоги від держави, а навпаки завжди нею переслідується. Проте, не дивлячись на це все, вплив УАЦ на людиність усе поширювався. Цьому сприяло те, що чималі групи інтелігенції, яку радянська влада вилімінувала з громадського і політичного життя, стали брати масову участь в релігійному житті, тим самим підносячи рівень і культурне значіння УАЦ.

Головним і законодавчим органом УАЦ були загальні збори делегатів усіх парохій і духовенства, тобто всеукраїнський собор, що відбувався двічі на рік – 1 жовтня на свято Покрови і 6 грудня в день святого Миколи. Центральним виконавчим органом була Всеукраїнська Церковна Рада, що грала ролю Синода з всеукраїнським митрополитом на чолі. При єпископатах також існували Церковні Ради. Найнижчі осередки — це були парохіяльні ради з місцевими священиками на чолі. У Києві при митрополиті існувала вища школа теології, при кожному єпископі було кількох благовісників.

По році 1922 розпочалася доба жвавішої церковної діяльності. Великі її осередки повстали у Харкові, Полтаві, Одесі, Дніпропетровську, Чернигові, Херсоні, Миколаєві, Гумані, Вінниці, Кам'янці і по інших містах. Єпископи часто виїжджали на периферію, щоб підтримувати живий зв'язок з масами вірних. У Києві організовано спеціальну комісію для перекладів релігійних книг українською мовою з грецької та старославянської, при чім у праці тій брали участь деякі члени Академії Наук. І духовенство і ввесь церковний апарат зберігали у своїй праці деяку конспірацію. На зборах і конференціях ніколи не писано протоколів, внутрішня кореспонденція завжди була законспірована. Робилось це все з огляду на різні підступи й провокації ДПУ. При кожній парохії, як це виявилось на процесі, існували різноманітні культурні і добродійні організації, хори, добродійні товариства, братства, господарські організації, угруповання християнської молоді. Всі ці організації вели жваву діяльність, улаштовували реферати на актуальні теми, організували школи для дітей, зрозуміло, нелегальні. На підставі зібраного матеріалу прокуратура підкреслювала підчас процесу, що УАЦ була окремою державою в державі, мала свої статuti, закони, засади, що були, річ зрозуміла, цілком суперечні ідеям комунізму.

Керманичем церковної секції СБУ був, як уже зазначено, Володимир Чехівський. Із зізнань обвинувачених виходило, що вже року 1920 члени тодішнього

БУД-у доручили Чехівському кермувати церковною акцією. На доручення також цієї організації Чехівський, що мав великі впливи на духовенство, провів Липківського на становище всеукраїнського митрополита. Як казав обвинувачений Товкач, митрополит Липківський був такий популярний на Україні, що на нього дивилися не лише, як на представника вищої церковної влади, але як і на людину, що стоїть на чолі українського національного руху. Та не вважаючи на це митрополит Липківський відкидав усілякі спроби втягнути його до політичної акції з огляду на своє становище у церковній ієрархії.

Хід процесу виявив взагалі велике значіння УАЦ в національному житті. Обвинувачений Микола Чехівський на запит прокуратора, чому він вступив до УАЦ і став там священником, відповів, що зробив це, щоб служити українському народові, піднести його національну свідомість, щоб таким чином „хоч не ми, так наші діти і внуки побачили Україну, як вільну і незалежну”.

Радянська влада використала викриття СВУ і ведені у зв'язку з цим арешти, щоб знищити УАЦ. Заарештовано також визначних її представників з митрополитом Липківським на чолі, а решті запропоновано прийняти постанову про самоліквідацію церкви. Характеристично, що прокуратура двічі зверталась до Чехівського зі запитом, чи він вважає за доцільне ліквідацію церкви з приводу контрреволюційної діяльності духовенства. Перший раз Чехівський дав негативну відповідь, а потім, вдруге зазначив, що УАЦ в політичному житті була знаряддям і складовою частиною СВУ. Можна припускати, що ця відповідь, яку Чехівський дав на другий день по першій, була наслідком закулісових впливів на Чехівського.

Чехівський зізнавав також, що СВУ поставив собі за мету скупчувати і єднати, за допомогою церкви, незадоволену з радянського устрою і національно освіджену людність. Цілі парохії склалися — як казав він — здебільша з елементів ворожів комунізму. Націоналістичні групи українського громадянства, зазнав

ни поразки в політичній боротьбі, прилучилися до церкви. Обвинувачений Микола Чехівський зізнав, що церковна група СВУ мала за завдання використати селянські маси, як активний чинник самостійницької акції на випадок вибуху війни і повстання проти Рад.

Духовенство використовувало всілякі можливості, як зізнавав Чехівський, щоб ширити агітацію проти Рад. Коли радянська влада збирала податки, то священники казали незадоволеним з цього приводу селянам: „Ради — це-ж ваша влада, ви самі їх хотіли, не допомагаючи УНР. Чого-ж тепер нарікаєте на податки, на реквізицію збіжжя, тощо? Мовчки віддавайте все, будете їсти саму картоплю, а комуністи — хліб та булки”.

Прокуратура намагалася підчас процесу доказати, що: 1. церкву засновано з політичною метою, 2. завданням її було поширювати антирадянську і антиросійську агітацію, 3. вона мала підготовляти збройне повстання проти Рад, 4. вона об'єднувала українські активні елементи, головню колишніх військових, та висвячувала їх на священників у місцевостях, що мають стратегічне значіння, 5. підготовляла кадри молоді для національної праці.

Підставою для цього були зізнання обвинувачених у передпроцесовому слідстві, що його провадило ДПУ. Наприклад Єфремов казав там, що проаганда, яку провадила УАЦ, мала на меті не тільки дискредитувати радянську владу, але й підготовляти практичне повстання. Зі слів обвинуваченого Товкача виходило, що УАЦ, у складі якої було багато петлюрівських старшин, повинна була виконати головну підготовчу працю до повстання серед селянства. Професор Холодний зазначав, що УАЦ мала взяти на себе керму цілим повстанчим рухом, в якому головну роль грали-б священники, колишні петлюрівські старшини.

Проте підчас судового процесу деякі обвинувачені ослабили вагу своїх попередніх зізнань. Так Микола Чехівський на запит прокуратора на суді, для чого взагалі засновано УАЦ, відповів: щоб визволити український люд з релігійного погляду зпід панування ро-

сійської славянської церкви. Володимир Чехівський на суді також відкидав тезу, ніби УАЦ підготувляла повстання.

Цікаво, що підчас допиту Чехівського прокуратура вела з ним широку дискусію на суто релігійні теми. Так наприклад Любченко, посилаючись на християнську засаду, яка наказує молитися за всіх і навіть за ворогів, запитав Чехівського, чи молився він на підставі цієї засади і за царя Миколу II., на що Чехівський відповів — так, молився. В іншому місці Любченко цитував довгі уступи з Маркса і Леніна про релігію, щоб доказати, ніби релігія служить буржуазії і капіталістам, допомагаючи їм визискувати пролетаріят. Отже на думку прокуратора і УАЦ була також зняряддя капіталістів і буржуазії і хотіла реставрувати капіталізм на Україні. Чехівський у своїй дуже цікавій відповіді погоджувався, що релігія в капіталістичних країнах може служити за зняряддя буржуазії, але на Україні УАЦ була осередком релігії визволеної людини. На це знову реплікував прокуратор, зазначаючи, що комуністична ідеологія не признає абстрактного розуміння „людини”, вона признає в даному випадку лише класовий підхід, за яким людність ділиться на буржуазію і пролетаріят. А раз Чехівський говорить про релігію визволеної людини, то з його погляду релігія нівелює різницю поміж пролетаріятим і буржуазією і тим самим допомагає буржуазії визискувати пролетаріят.

Діяльність УАЦ це був ніби кульмінаційний пункт у процесі. Цілком зрозуміло, бо радянському урядові треба було за всяку ціну скомпромітувати УАЦ, впливи якої ставали надто небезпечні для нього. Щоб досягнути цього, вжито, як побачимо далі, чимало різних провокаційних заходів.

8. СВУ І НАЦІОНАЛЬНА ПРОБЛЕМА.

Радянська національна політика викликала гострий спротив в українському громадянстві і на Україні велася боротьба двох культурних течій, національної і комуністичної. Варто пригадати з цього приводу опо-

зицію Шумського і Максимовича, виступи Хвильового тощо. СВУ поставила собі за завдання боронити культурне українське життя перед комуністичними впливами. Головне гасло у цій самообороні було, що український нарід мусить бути господарем у своїй державі і користуватися своїми національними правами, коли тимчасом радянська національна політика хоче об'єднати Україну не лише політично, але і культурно з так званою радянською культурою, за маскою якої приховалася російська культура.

Щоб ослабити національний український рух, радянський уряд висунув цілу програму опіки над національними меншинами на Україні. Засновано цілі автономні республіки, національні райони і ради. Ніби щоб задоволити потреби меншин видано декрет про рівноправність мов меншин з українською, але в дійсності цим зрівняно на Україні російську мову з українською. Водночас жидівська колонізація на Україні разом з посиленням переселення українців до Сибіру і Далекого Сходу ще більше зміцнювали націоналістичні настрої. Наприклад підчас процесу обвинувачення Матусевського зізнав, ніби серед української молоді переважав погляд, що жидів слід позбавити прав державної служби і що слід запровадити процентну норму для жидів по вищих школах. Негативні настрої до жидів він пояснював тим, що, на думку українців, жиди виступали на Україні як репрезентанти концепції єдиної неподільної Росії. Зі слів Павлушкова виходить, що Єфремов теж уважав жидів за прихильників інтересів Росії, замаскованої тепер під назвою СРСР, а тому й за ворогів української незалежності. Єфремов і інші члени СВУ песимістично дивилися на дальший розвиток українсько-жидівських відносин. Спричинилось до цього не тільки те, що Головного Отамана забив жид Шварцбарт, за що, як пише Єфремов у своєму щоденнику, будуть відповідати цілі покоління жидів, але й ціла радянська політика супроти жидів та перебування більшої частини жидів на Україні. Це все, як зізнавав Павлушков, може — зрозуміло — doprowaditi до нового небувалого та ще нечуваного жидів-

ського погрому. Водночас Єфремов і інші обвинувачені підкреслювали, що вони не антисеміти, що антисемітські тенденції цілком чужі українському громадянству і що вони тільки звертають увагу на факти, які дражнять національне почуття українців.

Національна радянська політика викликала також значну реакцію на Україні і щодо росіян. Обвинувачений Заліський зізнавав між іншим, що на його думку слід булоб насипати великі гори на північних кордонах України і ними боронити Україну від політичних і культурних московських впливів. Такі протиросійські настрої можна найти у зізнаннях і інших обвинувачених. Отже на підставі всього цього можна прийти до висновку, що радянська національна політика на Україні викликала там протижидівські і протиросійські настрої. Якщо-ж взяти під увагу всю радянську політику, що має на меті завести цілковиту централізацію та штучно гальмувати чи навіть знищити національний елемент на Україні, то зрозуміло, що вона мусіла викликати заострення національних взаємин, що саме так яскраво відбилось у судовому процесі.

9. СВУ І ПОЛЬЩА.

Прокуратура в цьому процесі вживала всіх заходів, щоб доказати також, що СВУ і разом з нею увесь самостійницький рух на Україні перебував на службі „ланської” Польщі. Прокуратор Михайлик у своїй промові висловлювався, що СВУ поклала надії не лише на повстання, але й на допомогу інших держав. Звернено увагу головню на Польщу й на Німеччину, очікуючи, що одна або друга названа держава допоможе Україні в разі вибуху повстання проти радянської влади. Але нарешті перемогла орієнтація на Польщу, яка ніби була прихильна до самої ідеї незалежності УНР. А крім того від Польщі, як сусідньої держави, скоріше можна було очікувати реальної військової допомоги. Прокуратор Михайлик хотів навіть доказати, що СВУ по суті змагала до федерації з фашистською Польщею. Цю тезу висовував теж Любченко, доказую-

чи, що СВУ була проти радянського пляну індустріалізації України і за залишенням попереднього аграрного характеру країни. А це робилося ніби для Польщі, якої промисловість потребувала України не лише як консулента польських виробів, але і як джерела сировини. СВУ, як твердила прокуратура, хотіла продати Україну польському фашизмові, який мав стати справжнім її господарем.

Особливо докладно зупинялася прокуратура на відносинах між урядом УНР на еміграції і Польщею, а також на договорі Петлюри з Польщею. Ця частина процесу робила вражіння, що суд розглядає не справу СВУ, а справу українських урядів за роки 1917—1921. І це тим цікавіше, що з усіх обвинувачених тільки Ніковський і трохи Чехівський брали участь у тих урядах. Видко радянська влада мала плян використати цей процес у протипольським напрямку. Зносилам СВУ з Польщею присвячено окреме засідання суду при закритих дверях. Тому зрозуміло, що трудно говорити про зібраний у цій справі матеріял. На суді встановлено, що за весь час своєї діяльності Єфремов вислав через польський консулят у Києві тільки одного листа до своїх політичних друзів на еміграції. На підставі цього прокуратура твердила, що польський уряд, особливо військова влада, підтримували тісні звязки з СВУ. Другою підставою для цього був витяг зі щоденника Єфремова, де було сказано: „якщо взяти під увагу, що Оскілко допомагав Пілсудському і був за федерацією України з Польщею, то вбивство його як і вбивство Петлюри має симптоматичний характер”. Третя підстава для цього це було вже зацитоване твердження про залишення України на користь Польщі, як аграрної країни.

Дуже цікаво, що Єфремов і інші обвинувачені не таїли свого становища до Польщі, зазначаючи водночас, що вони зовсім не змагали до підпорядкування України Польщі і не хотіли робити з неї польської колонії. На запит прокуратора, чи признає Єфремов, що Петлюра і його прихильники боролися не за незалежну Україну, а за підпорядкування її Польщі, Єфремов від-

повів, що на його думку Петлюра боровся за визволення України, хоч і не всі методи, які застосовував Петлюра, були добрі.

Не маючи досить матеріалу, щоб доказати свою тезу, ніби СВУ це була польська агентура, прокуратура стала брати докази ще з року 1919. Тоді засновано, як вже ми зазначили, БУД — „Братство Української Державности”. Любченко виказував, що до цієї організації, головою якої був Єфремов, належали і поляки з України, а саме Стемповський і Юзефський. З цього робив висновок, що як БУД, так і СВУ тримали тісний зв'язок з Польщею. Щоб ще зміцнити цю свою тезу прокуратура використала зізнання Ніковського про організацію так званого рейду Тютюнника і про участь в ньому польського штабу. Характеристично, що коли Єфремов і інші обвинувачені гідно відкидали закиди прокуратури, що СВУ служила польським інтересам, Ніковський у своїх зізнаннях часто йшов назустріч бажанням прокуратури. Звертає на себе увагу той факт, що радянська влада мала в своєму розпорядженні чималу кількість політичних документів, а також приватних листів визначних українських емігрантів. Прокуратура наприклад цитувала листи президента Лівичького до Головного Отамана Петлюри з року 1920 про ситуацію, яка склалася в Польщі у зв'язку з наступом радянського війська і наближенням його до Варшави. З усіх цих протипольських виступів прокуратури можна зробити висновок, що їй залежало витворити враження, ніби український самостійницький рух це польська інтрига, розрахована на ослаблення Росії, і що він не користується популярністю на Україні.

10. ЕЛЕМЕНТИ ПРОВОКАЦІЇ У ХАРКІВСЬКІМ ПРОЦЕСІ.

Хід харківського процесу і виявлені під час нього деякі дрібниці дозволяють цілком обосновано твердити, що в цілій справі СВУ провокація грала велику роль. Досить сказати, що майже все обвинувачення спирається лише на зізнання обвинувачених у ДПУ. Нія-

ких документальних даних за цілих 6 тижнів прокуратура не подала. Одна з головних тез обвинувачення, що СБУ і СУМ провадили терористичну діяльність, спирається виключно на зізнання Павлушкова про розмови, що їх провадив з ним Єфремов. Павлушков говорив, ніби Єфремов радив йому не вносити до програми СУМ пункту про терор, бо це небезпечно. Далі Єфремов говорив йому, що він не є прихильником терору, але в радянських умовах доводиться стосувати терор, при чім його наслідки будуть позитивніші, коли його будуть вести проти чільніших членів радянського уряду. Зазначив також Єфремов, що він за фізичне винищення комуністів, яких слід винищити не менше мільйона. На підставі цього зізнання Павлушкова, обвинувачення сформулювало тезу про впливи Єфремова на молодь в тім напрямку, щоб вона розвинула терористичну діяльність і zorganizувала низку замахів на Сталіна, Ворошилова, Рикова та інших радянських проводирів. Якщо такі розмови Єфремова з Павлушковым і мали місце, то їх можна пояснити тільки тим, що це були розмови, викликані певним настроєм, певним поденервуванням, внаслідок важких умовин наукової праці і безупинного цькування комуністичної преси. Підтвердження цього здогаду можна найти в зізнаннях самого Єфремова. На запити прокуратора Михайлика, чи провадив Єфремов розмови про стосування терору, Єфремов відповів: „Настрої — це річ залежна від того чи іншого стану нервів. Звичайно, іноді під впливом зворушення скажеш таке, що коли потім цілком спокійно продумаєш, так уже не скажеш. Але, щоб у мене були якісь певні терористичні наміри, цього не було”.

Такий же характер носять „докази” повстанчої діяльності Єфремова, який, за тезою обвинувачення, мав кермувати повстанчим рухом на Україні. Обвинувачення і тут спіралось головним чином на зізнання Павлушкова.

Теза обвинувачення про контрреволюційну діяльність УАЦ спирається на зізнаннях двох свідків, Мороза і Потієнка, які брали активну участь в церковній діяльності. Мороз зазначив, що по суті він атеїст, але

брав участь в церковному житті виключно з політичних мотивів, бо в УАЦ скупчувались протирадянські і самостійницькі елементи. Далі, він говорив, що митрополит Липківський цілком стояв на платформі концепції УНР, цієї концепції трималося і все українське духовенство. У цих зізнаннях Мороза не можна не вбачати провокації, виходячи хоч би з того, що на доказ контрреволюційності УАЦ Мороз вказував на урочисте привітання головного Отамана Петлюри 1920 року у Софійському соборі, бо саме тоді Мороз був головою Всеукраїнської Церковної Ради, отже повинен би відповідати за це. Тимчасом виступав у процесі, як свідок тоді, як Чехівського обвинувачено за те саме.

Мимохіть виринає здогад, що радянська влада навмисне не перешкаджала утворенню і початковому розвитку УАЦ, а може навіть впроваджувала до різних церковних осередків своїх агентів, які мусіли при всьому інформувати її. Можливо, що при допомозі цих своїх агентів-провокаторів радянська влада надавала певний характер діяльності окремих церковних осередків, щоб в той спосіб підготувати ґрунт для пізніших репресій. Наприклад голова Всеукраїнської Церковної Ради Мороз, як виказав це хід процесу, працював у тісному зв'язку з ДПУ, з чим він навіть і не ховався. Підтверджує це також факт, що коли викрили СБУ та арештували значну кількість українців (у самому Києві з липня по вересень 1929 року заарештовано щось з 600 осіб) радянська влада зліквідувала УАЦ, яка стала для неї вже непотрібною.

Дуже характеристичні щодо елементів провокації зізнання обвинувачених Ніковського і Павлушкова. Центральний пункт зізнань Ніковського це його зізнання про інструкції, що він їх ніби одержав перед своїм виїздом на Україну від Головного Отамана й від спеціальної наради провідників української еміграції. Та нарада ніби відбулася в Берліні і в ній були то брали участь Лотоцький, Шульгин, Смаль-Стоцький, Мазепа, Феденко, Дорошенко і Василько. Ця нарада ніби доручила Ніковському утворити на Україні Спілку Визволення України і розпочинати відповідну акцію.

Тимчасом всі згадані особи, за винятком помершого вже Василька, помістили в українській пресі спростування, рішуче заявляючи, що не тільки не брали участі в якійнебудь нараді з Ніковським, але й представляючи докази, що дехто з них, як наприклад Лотоцький, зовсім не був у Берліні. А якщо взяти під увагу різnorodність політичних напрямків, що їх репрезентували учасники цієї „наради“, то покликуватись на таку нараду можна було справді хіба тільки з провокаційних мотивів. Адже Дмитро Дорошенко це один з найближчих співпрацівників колишнього гетьмана ген. Скоропадського, Мазепа і Феденко це соціал-демократи, а решта тримається концепції УНР. Отже важко припустити, щоб такі різnorodні політичні елементи могли дати Ніковському якусь узгіднену інструкцію в справі протирадянської акції.

Є ще один дуже цікавий під цим оглядом момент цього процесу, а саме лист Левка Чикаленка, ніби висланий до Єфремова 1926 року. Єфремов зізнав, що такого листа він одержав і що в цьому листі Чикаленко, покликаючись вже на нараду, яка відбулася при участі Лівницького, Шульгина, Мацієвича, Лотоцького, Мазепи, Феденка й Чикаленка у Празі, давав певні інструкції розпочинати протирадянську акцію на Україні. Тимчасом Чикаленко також якнайрішучіше прилюдно заявив, що цього листа він не надсилав. На суді не устійнили, в який спосіб Єфремов його дістав, хоч цього й домагався у своїй заяві у пресі Чикаленко. Отже виходить логічно, що цього листа підробило ДПУ і в якийсь спосіб вручило Єфремову, щоб спровокувати його.

Цікаво також піддати деякій аналізі зізнання обвинувачених, складені у слідстві, що його вело ДПУ. Підчас допиту обвинуваченого Карповича Любченко, щоб доказати його вину, відчитав його зізнання із слідства. Карпович тоді заявив, що це не його зізнання, бо говорять вони про щось зовсім інше, ніж він казав, — зрештою записано їх російською мовою, в той час, коли він ніколи російською мовою не зізнавався. По цій заяві Карповича наступила констернація і суд оголо-

сив перерву, щоб з'ясувати цю справу. По перерві Любченко заявив, що прочитані зізнання підписав Карпович, що Карпович зізнавався українською мовою, а записували їх мовою російською, після чого дали їх Карповичеві до підпису. Але Карпович стояв рішуче на тому, що зміст записаного не відповідає тому, що він зізнавався. Аналогічний випадок трапився під час допиту обвинуваченого Кривенюка, який заперечував твердженню прокуратора, немов він, Кривенюк, був у курсі всієї діяльності СВУ, її програми і статуту. Коли ж на підтвердження обвинувачення прокуратор прочитав зізнання Кривенюка на досудовому слідстві, той заявив, що у слідстві читали йому зізнання інших обвинувачених, отже під впливом цього і під впливом довгої розмови зі слідчим він припускав, що і він належав до СВУ. З того ніби виходить, що Кривенюк щойно у в'язниці довідався при переслуханні про свою приналежність до СВУ та про її існування. Дуже багатомовні під цим оглядом факти, виявлені під час судового процесу щодо обвинуваченого Болозовича. Зізнав він на суді, що два роки перед процесом його заслали на Соловки, звідки спровадили на процес. На запит прокуратора, за що саме його заслали, Болозович відповів, що він би був дуже вдячний представникам влади, якщо-б вони це йому з'ясували, бо ДПУ ніякої конкретної його провини не встановило. Тоді прокуратор покликався на зізнання Павлушкова, ніби Болозович був членом СВУ і як такого його знав Павлушков. На це Болозович заявив, що він Павлушкова вперше у своєму житті побачив на процесі. Цікаво також і те, що Дурдуківський у слідстві ніби заявив, що Болозович брав участь у повстанчому русі. Тимчасом на розправі Дурдуківський заявив, що чимало місць зі своїх зізнань у слідстві він вважає фальшивими, зокрема він не може підтвердити, що Болозович був членом СВУ.

Чимало з обвинувачених зізнало на суді, що лише після свого арештування довідалися в ДПУ, що вони є членами СВУ, а також, які завдання має ця організація. Більшість зізнань обвинувачених у слідстві записували слідчі з ДПУ мовою російською, а обвинувачені

лише потім підписували їх. В такий спосіб не було важко надати цим зізнанням потрібний радянській владі характер. До речі, тут можна згадати про революційний лист студента українського педагогічного інституту у Празі Василя Михайличука, поміщений в українській пресі. В цьому листі автор, що перебував декілька років на радянській Україні, наводить цілу низку конкретних даних провокаційної діяльності ДПУ серед української молоді. Цього листа Михайличук оголосив після того, як почався харківський процес, щоб звернути увагу на його провокаційне підложжя.

Характеристична також у цьому процесі була й позиція оборонців підсудних. Ці оборонці, члени так званої колегії оборонців, увесь час на розправі заявляли, що вони не ведуть оборони згідно з засадами буржуазного права. Оборонець Ривлін зазначував, що поміж прокуратурою і оборонцями нема і не може бути принципової різниці, оскільки і оборона і прокуратура це голос радянського громадянства. Для оборони всі обвинувачені це вороги. Хто сидить на лаві підсудних? — епатетично запитував Ривлін. „Вороги — каже прокуратура, вороги — каже суд, вороги, кажемо і ми, бо інакше не можемо назвати людей, які хотіли повалити радянський устрій”. Отже обвинувачені були цілком позбавлені навіть оборони.

11. ПРИСУД.

17 квітня 1930 року закінчились судові докази і промови сторін; суд вийшов на нараду, щоб вирішити присуд. Ця нарада тягнулася дві доби і лише увечорі 19 квітня оголошено присуд. 13 обвинувачених — Єфремова, Володимира Чехівського, Дурдуківського, Гермайзе, Ніковського, Старицьку-Черняхівську, Гребенського, Черняхівського, Ганцова, Павлушкова, Барбара, Удовенка і Підгаєцького засудили на кару смерті, але „з уваги на політичну і господарську могутність радянської республіки та з уваги на каяття обвинувачених” суд признав за можливе не застосовувати до них цієї кари, а замінити її на в'язницю від 8 до 10 літ

і на позбавлення громадянських прав після виходу на волю, від 2 до 5 років. Решту обвинувачених засудили на кару в'язниці від 2 до 5 років, при чім 9 обвинувачених торкався умовний присуд. 11 обвинувачених засуджено також на депортацію з України, — коли відбудуть свою кару.

Цей присуд можна розглядати подвійно. Якщо мати на увазі щоденну судову практику радянських судів, які засуджують на смерть за найменший спротив владі, то безумовно присуд цей мягкий. Це можна пояснити тим, як казав оборонець Ратнер, що харківський процес притягнув увагу цілого світу, отже недоцільно було-б засуджувати на смерть чільних українських учених, бо це занадто демаскувало-б радянську національну політику.

Якщо-ж дивитися на цей присуд з погляду правних норм цивілізованих народів, то безумовно слід його віднести і до дуже суворих і до дуже неумісних. Адже для більшості обвинувачених, людей старшого віку, призначена їм кара в'язниці рівнозначна з досмертною в'язницею.

Політичне значіння цього процесу лежить у тім, що він впродовж 6-ти тижнів виявляв, як радянська влада поборює національний розвиток України. Тому цей процес зробив велике вражіння на українське населення, так на радянській Україні, як і за кордоном. Особливе значіння має цей процес для формування політичних настроїв серед української людности в Польщі. Під його впливом помітні гострі зміни у підході українців: він став протирадянський і протиросійський. Як доказ на це, можуть послужити численні резолюції протесту, прийняті по різних місцевостях на Волині, Поліссі і Галичині та оголошені в українській пресі.

Універсализм Сталіна.

XVI З'їзд ВКП(б), що відбувся у другій половині червня 1930 року, мав перед собою цілу низку труднощів у зв'язку з тим, що Сталін заповідав війну проти опозиційних рухів, які все збільшувались серед комуністів. Тому національна проблема зовсім не фігурувала на офіційному порядку дня з'їзду. Це повинно було між іншим і вказувати, що національну проблему вже цілком „вирішено” по жовтневій революції.

Але не дивлячись на це, національна проблема фактично була одним із найцікавіших моментів дискусії на з'їзді. Аж двічі займала вона увагу 2.000 членів з'їзду.

Підчас кілька-годинного звіту генерального секретаря ЦК ВКП(б), Сталіна, який звернув всю увагу на полеміку з опозиціоністами, треба було згадати і про національну проблему у зв'язку з відомими вже „націоналістичними ухилами”, що виявились у рядах ВКП(б). Як видно з дискусії з цього приводу, пояснення Сталіна не задовольнили членів з'їзду, які поставили йому низку запитів, вимагаючи додаткових пояснень щодо національної політики ВКП. Таким чином Сталін був примушений вдруге проаналізувати національну політику і порушити саму суть національної проблеми з поглядом комуністичної доктрини. Характеризуючи різні

ухили й ферменти в ВКП, Сталін зазначив, що в ділянці національного питання можна зауважити два ухили. Один це великоросійський шовінізм, другий це зростання місцевих націоналізмів. Ці ферменти не так яскраво кидаються в очі, як ліва опозиція Троцького, чи права опозиція, а тому ці ухили можна скоріш окреслити, як такі, що йдуть долами, але в цьому і є їхня небезпека.

Сталін ствердив далі, що націоналістичні ухили не лише далше існують, але вони весь час зростають. Причини треба шукати в тому, що загострення класової боротьби не могло не викликати і загострення національних суперечок. Великоросійський шовінізм намагається ігнорувати національні особливості мови, культури, звичаїв, намагається зліквідувати національні республіки. А з цього виникає боротьба проти засади національної рівності і проти політики партії щодо націоналізації радянського апарату, преси, шкільництва і т. ін. Прихильники великоросійського шовінізму у ВКП узасаднюють свою програму в національному питанні тим, що по перемозі соціалізму всі національності повинні об'єднатись, а їхні мови перетворяться на одну спільну мову. Тому, що в СРСР соціалізм переміг, комуністична партія (кажуть вони) мусить зректись своєї дотеперішньої політики підтримування розвитку національних культур ув'язнених передтим народів і усунути нарешті національні різниці. Прихильники цієї теорії покликуються при цьому на Леніна, який задовго до революції твердив, що за соціалістичного устрою інтереси окремих національностей зеднаються в одно ціле. Отже слід отверто провадити політику асиміляції. Не підлягає сумніву, підкреслював далі Сталін, що такі теорії, пропаговані під маскою інтернаціоналізму, це найнебезпечніша форма великоросійського націоналізму.

Ленін — як зазначив Сталін — ніде й ніколи не казав, що національні різниці мусять зникнути, а мови окремих національностей мусять злитися в одну мову у межах однієї держави ще перед перемогою соціалізму у світовому масштабі. Зовсім навпаки, Ленін говорив,

що національні різниці поміж окремими народами довго ще існуватимуть навіть після встановлення диктатури пролетаріату у світовому масштабі. Російські шовіністи, що борються за одну спільну мову в межах СРСР, по суті борються за відновлення привілеїв панівної давніше російської мови.

Відродження культур ув'язнених раніше народів було одною з принципових точок теорії Леніна, який ніколи не вважав розвитку національних культур за реакційне явище. Ленін був автором резолюції, ухваленої на X. зїзді ВКП. Ця резолюція, встановлюючи принципи національної політики комунізму, казала, що завдання партії полягає в тому, щоб допомогти трудящим масам неросійських народів культурно наздігнати центральну Росію, отже допомогти тим народам: а) розвиватися і зміцнювати радянську державність у формах, пристосованих до специфічних національних умовин, б) розвивати і зміцняти по своїх країнах націоналізацію судівництва, адміністрації і органів влади, яка мусить складатися з місцевих людей, в) розвивати пресу, шкільництво, театр і взагалі культурно-освітні інституції мовою своєї національності.

Отже Ленін був прихильником розвитку національних культур у СРСР. Проте культура кожного народу мусить бути національна тільки формою, а змістом соціалістична. Таким чином маси даного народу будуть виховані в дусі інтернаціоналізму, що спричиниться до зміцнення диктатури пролетаріату. Цей напрямок національної комуністичної політики, що його започаткував і узасаднив Ленін, має велике значіння для дальшого розвитку комуністичної держави. Бо тільки йдучи цією дорогою можна використати відсталі національності для участі у світовій революції.

Може видатися дивним, — казав Сталін, — що ми, сторонники об'єднання в майбутньому всіх народів і всіх національних культур в одне ціле, є водночас прихильниками розвитку національних культур у теперішніх часах, за диктатури пролетаріату. Але це тільки так видається. Треба уможливити розвиток національних культур і виявлення всіх потенцій окремих народів,

щоб створити умовини для об'єднання всіх народів в єдину культурну цілість з одною спільною мовою.

Наприкінці Сталін так сформулював своє становище до національної проблеми: розвиток національних формою і соціалістичних змістом культур підчас існування диктатури пролетаріату тільки в одній державі — потрібний для того, щоб ці культури злилися в одну соціалістичну і формою і змістом культуру, з одною мовою, у часі, коли пролетаріат переможе на цілому світі.

Так слід розуміти і знаменне гасло Леніна, кинене на початку жовтневої революції під адресою України, кавказьких країн тощо — „самовизначення аж до відділення”. Суть цього гасла, як каже Сталін, полягає в тім, що слід було визнати право народів на самовизначення, щоб потім об'єднати їх на платформі жовтневої революції. Роз'єднати, щоб об'єднати — в цьому зміст гасла визволення народів, що його проголосив Ленін.

Великоросійський шовінізм серед комуністів відбиває намагання панівних клас колишньої Росії відбудувати втрачені привілеї панування над іншими народами. Отже, на думку Сталіна, великоросійський шовінізм це головна небезпека в національній політиці комуністичної партії.

Суть місцевих націоналізмів полягає у змаганні цілковито відділитись від СРСР та замкнутись в обмеженому колі інтересів своєї національності, залишаючи на боці класову боротьбу. Місцевий націоналізм борониться перед великоросійським шовінізмом в той спосіб, що намагається відірватися від соціалістичного устрою. Місцевий націоналізм не бачить того, що зближає й об'єднує трудящі маси всіх національностей СРСР, звертає увагу лише на те, що може віддаляти від нього ці національності. Таким чином виникає небезпека відродження буржуазних держав у неросійських країнах. Небезпека є також у тому, що буржуаз-

ний націоналізм ослаблює єдність народів в СРСР і лне воду на млин інтервенціоністів.

У дискусії, яка виникла з приводу звіту Сталіна, чимало промовців не погоджувалось з висновками Сталіна щодо національної проблеми. Між іншим група делегатів зїзду подала Сталінові низку запитів у писемній формі, підкреслюючи неясність позиції Сталіна в національному питанні і вимагаючи дальших пояснень. У своїй відповіді Сталін ще раз підкреслив, що намагання об'єднати всі національності СРСР, щоб їх асимілювати й утворити єдину великоросійську національність, це явище реакційне, цілком суперечне з засадами Леніна й основане на шовінізмі. Теорія ліквідації національних мов і створення з них одної спільної мови в межах єдиної держави, в даному разі СРСР, є теорією, яка суперечить марксизмові. Тільки по революції і перемозі соціалізму на цілому світі неминуча стане злука національних мов в одну мову, яка, зрозуміло, буде не російська, не німецька, а якась цілком нова. Треба звернути також увагу ще на одну особливість, яка має значіння для багатьох національностей СРСР. Україна перебуває у складі СРСР, але ж Україна входить до складу й інших держав. Так само і Білорусь. Не можна цього легковажити собі і це ще один доказ, що проблеми національних культур і мов не можна вирішити у межах однієї тільки держави, в даному разі СРСР.

Висновки Сталіна щодо національної проблеми кидають покищо нове світло на національну радянську політику. Головним моментом міркувань Сталіна є міжнародний характер національної проблеми і доцільність перенести цілу низку національних питань з внутрішньо-російської площини у площину міжнародню. Це цілком відповідає загальному підходові комуністичної доктрини, яка проголошує гасло визволення ув'язнених народів з неволі капіталістичних держав і намагається з національної проблеми створити зброю у боротьбі з капіталізмом. Водночас проголошення національного питання міжнароднім має на меті приєднати поневолені

народи до комуністичної доктрини і до ідеї світової революції, а також використати міць визвольних рухів тих народів. Докази цієї комуністичної політики знаходимо у практиці комуністичних організацій по цілому світі, особливо по колоніальних країнах.

З другого боку нова інтерпретація національної проблеми, яку дав Сталін, перекидає ніби всю вагу й з СРСР на міжнародні терени. В цьому і полягає символічне значіння нових заходів вождя російського комунізму в ділянці національного питання.

XVI. Зїзд ВКП(б) погодився з такою позицією Сталіна й ухвалив його тези про небезпеку, яка виникає з великоросійського шовінізму та з місцевих націоналізмів. Резолюцію в цій справі зїзд прийняв таку:

„Головну небезпеку у даному етапі представляє великоросійський ухил, який намагається переглянути підстави ленінської національної політики і криє під прапором інтернаціоналізму намагання панівної дієкласи великоросійської національності відродити втрачені привілеї. Разом з цим помічається ухил в напрямку місцевого націоналізму, який ослаблює єдність народів СРСР і влекшує здійснення плянів інтервенції. Партія мусить збільшити боротьбу з обома ухилами в національній проблемі”.

Таким чином зїзд підкреслив, що головна небезпека в національному питанні в СРСР це російський великодержавний шовінізм, з яким і треба в першу чергу боротися.

Висновки Сталіна і резолюція комуністичного зїзду з приводу національної проблеми мають характер цілком теоретичний. Щодо практики, то характеристичною ілюстрацією здійснення наведених принципів національної радянської політики є вступна стаття „Известий” з 13. вересня, яка подає чимало цікавих фактів, що сталися за короткий час. Газета наводить факти переслідування китайських і корейських робітників, що працюють у радянській промисловості на Далекому Сході. Російські комуністи, граючи першу роль на Далекому Сході, знущаються над китайцями та корейцями, при чім місцеві комуністичні організації не ре-

агують на таке викривлення радянської національної політики. За даними наркомату освіти, у 1928 році на території РСФРР 99% дітей російської національності вчилися російською мовою, тимчасом діти вотяків лише в числі 2%, а у калмиків лише 8% вчилися рідною мовою.

У центральних радянських установах і в професійних спілках Узбекістану кількість відповідальних співробітників місцевої національності сягає лише 10%, решта це росіяни. В артемівському районі на Україні, де українська людиність становить більшість, по книгозбірнях цілком нема українських книжок, а філія Держвидаву зовсім не продає їх.

Практика радянської національної політики спричинялася — продовжує газета — до поширення серед населення національних республік поголосок, ніби в найближчому часі будуть ліквідувати й самі ці республіки та їхні мови, а утворять єдину російську національну державу.

Отже бачимо, що на практиці заходи радянської влади йдуть в напрямку реалізації того саме великодержавного російського шовінізму, який, як впевняв Сталін, є головною небезпекою не тільки для радянської національної політики, але і для єдності народів СРСР. Урядовий радянський орган нагадує резолюцію XVI. з'їзду щодо національної політики і звертає увагу на занедбання зазначених в ній принципів у практичному житті. На цьому ґрунті, закінчують „Известія“, зростають місцеві націоналізми, які простують до цілковитого відділення національних республік від СРСР.

Стаття „Известій“ переконливо доказує, що практика радянської влади по національних республіках цілком розходиться з прегарними теоріями, що їх проголошують вожди комунізму щодо своєї національної політики.

Перші кроки Постишева на Україні.

Політична ситуація і національні відносини на Україні в останньому чвертьріччі року 1932 вказували на те, що національна проблема, яка за перших часів існування радянської влади виявлялася скоріше у площині ідеологічних ферментів, стала тепер джерелом рішучого опору української людности в господарській діяльності. Вирішення національної проблеми перейшло зі сфери теоретичної дискусії до площини завзятої боротьби за існування. Це надає цілком інший зміст національним взаєминам, позбавляючи їх елементів романтичних і абстрактних, а висуваючи на перший план не тільки психологічні їхні підвалини, але і політично-господарські. Національна проблема на тлі останніх подій і фактів зростає до розміру українсько-російського конфлікту, наслідки якого безумовно матимуть вирішальний вплив на дальший політичний розвиток не тільки України, але і цілого СРСР.

Поглиблення національних суперечностей на Україні виявилось в цілій низці постанов вищих партійних і державних органів, а докладна аналіза цих постанов освітлює новий дуже цікавий момент у перманентнім українсько-російським конфлікті. В теперішній стадії національної проблеми на Україні на арені політичної боротьби доходять до голосу не тільки інтереси етніч-

ної окремішності українського народу, але й інтереси цілої української території, як самодіяльної господарської одиниці, що має цілком інший від Росії геополітичний характер. Цей новий територіальний момент може найбільше характеризувати поглиблення національних різниць, найбільше водночас непокоючи радянську верхівку.

Пленум ЦК ВКП(б) ухвалив 24. січня року 1933 таку резолюцію про політичну ситуацію на Україні:

„ЦК вважає за доказане, що партійні організації України не виконали даних їм доручень про організацію хлібозаготівель і виконання збіжжового пляну, не дивлячись на триразове його зменшення. Отже ЦК ВКП(б) ухвалив: 1) іменувати на другого секретаря ЦК КП(б)У і на першого секретаря харківського обкому секретаря ЦК ВКП(б) Постишева, 2) іменувати на першого секретаря дніпропетровського обкому т. Хатаєвича, залишаючи його також одним із секретарів ЦК КП(б)У, 3) іменувати на першого секретаря одеського обкому т. Вегера, 4) звільнити товаришів Терехова, Строгонова і Майорова з зазначених становищ і приділити їх до ЦК до його розпорядження”.

Ця коротка резолюція пленарного засідання ЦК ВКП(б) означає не менше й не більше, як цілковиту персональну зміну на найвпливовіших становищах політичної адміністрації на Україні. Відомо-ж, що у зв'язку зі специфічними особливостями радянського устрою, найвищу владу виконує там не рада народніх комісарів, а виконавчі партійні органи на чолі з Політичним Бюро Всесоюзної Комуністичної Партії у Москві. А власний уряд це лише допоміжний орган, цілком відповідальний перед Політбюром, від якого залежать персональні зміни в уряді та яке надає урядові директиви. Так само виглядає справа і на Україні, де фактичним керівником державного апарату є властиво секретар ЦК КП(б)У, а в обласній адміністрації такі функції виконує секретар обласного партійного комітету. Отже наведена резолюція ЦК ВКП(б) це політичний доку-

мент великої ваги, що ілюструє високо напружений характер політичних подій на Україні.

Персональні зміни в державному апараті УСРР траплялися вже нераз. Але згадані вище зміни на відповідальних становищах безумовно мають значно глибше значіння, хоча-б уже через те, що охоплюють найважливіші політичні становища. Крім того наведена резолюція закидає дотеперішньому партійному проводі на Україні невиконання виданих доручень в ділянці хлібозаготівель. Отже не можна розглядати відрадження Постишева на Україні і доконані зміни, як звичайні персональні пересування, що так часто трапляються у СРСР.

Тимчасом наведену резолюцію найвищої влади в СРСР прийняли у Харкові не тільки зі зрозумілим невдоволенням, але і як ворожий супроти КП(б)У акт політичної репресії. Зрозуміло, що отвертий протест був би в очах Москви мало не повстанням з усіми наслідками і провідники КП(б)У на це не пішли, вони просто зігнорували („змазали”) цю резолюцію. Постишев так схарактеризував цю тактику харківських комуністів у своїй промові на пленарному засіданні обласного і міського партійного комітету у Харкові 4. лютого р. 1933: „Це факт, що пленум обласного комітету 29. січня трівав тільки 20 хвилин і ніхто навіть не забрав голосу з приводу справжнього значіння цієї найважливішої ухвали ЦК ВКП(б) з 24. січня. Пленарне засідання відбулося ніби потаємно, з участю всього кількох осіб”.

Далі Постишев закидав проводі КП(б)У, що той навмисне скривав політичне значіння цієї резолюції перед масами, укриваючи тим самим свої політичні помилки. Виходить, що у відповідь на резолюцію найвищої партійної влади, найбільша організація на Україні, харківська, застосувала ніби політичний саботаж, навмисне поменшуючи значіння цієї резолюції і намагаючись її зігнорувати. Зрозуміло, це визнано у Москві як небезпечний прояв. Не задовольно пізніше каяття харківської обласної організації і тому скликано пленум ЦК КП(б)У, який мусів підтвердити це каяття вже

в імені цілої комуністичної партії на Україні. Отже 7. лютого відбувся цей пленум, який ухвалив довгу резолюцію, що носила характер декларації з осудом власних своїх помилок і засвідчення відданості найвищій партійній владі. „Пленум вважає — говориться в резолюції — постанову ЦК ВКП(б) з 24. січня за цілком доцільну і вітає зміцнення проводу вирішних областей України і відрядження Постишева, як другого секретаря ЦК КП(б)У”. Далі резолюція стверджує, що українська партійна організація не виконала всіх виданих їй доручень, що праця її була незадовільна і що „Україна мала змогу виконати плян хлібозаготівель”. Резолюція закінчується шабльоновим закликком до членів КП(б)У змобілізувати всі зусилля і під проводом Сталіна і ЦК ВКП(б) виправити свої помилки.

Водночас ведено відповідну пресову кампанію. Центральний орган КП(б)У „Комуніст” вмістив кілька вступних статей на тему розбіжностей поміж КП(б)У і ЦК ВКП(б). У статті з 9. лютого „Комуніст” нагадує, що резолюція 24. І. не перша звернула увагу на незадовільну роботу ЦК КП(б)У. „Не перший раз — пише „Комуніст” — дістаємо пригадку від ЦК ВКП(б), це саме вже зроблено на III. всеукраїнській партійній конференції з участю Кагановича та Молотова, коли переведено більшовицьку критику незадовільної роботи українських партійних організацій. На основі цієї критики були намічені шляхи виправлення помилок і докорінної зміни метод керівництва сільським господарством, керівництва колгоспами. Але на ділі, як це особливо виявилось з перебігу хлібозаготівель на Україні, цих постанов конференції не тільки не виконано, а навпаки у хлібозаготівлях, у керівництві колгоспами припущено нові серйозні помилки.” 11. лютого „Комуніст” знову повертається до цієї справи, зазначаючи, що КП(б)У від довшого часу застосовує методу ігнорування вказівок ЦК ВКП(б), а партійні керівники поводяться, як самодержці, не звертаючи уваги на головний провід партії. Це характеристичне, зауважує „Комуніст”, не тільки для провідників харківської обласної організації, але й для інших.

Всього цього було ще замало. Каяття і осуд власних помилок треба було заманіфестувати також і в інший спосіб. Підчас численних засідань харківської партійної організації окремі члени КП(б)У виступали з промовами, в яких осуджували помилки КП(б)У і в найбільш принизливий спосіб висловлювали свою пошану до особи Постишева та в його особі проводові ВКП(б) зі Сталіном на чолі. Один з таких промовців, другий секретар харківського обкому, Булат, між іншим зазначив, що „через тяжкий стан сільського господарства на Україні ЦК ВКП(б) змушений був відрядити товариша Постишева на другого секретаря ЦК КП(б)У і першого секретаря ЦК харківського обкому. ЦК ВКП(б) усуває Терехова й іменує на його місце т. Постишева, а ми, члени бюро обкому, в тому числі і я, як секретар обкому, замість того, щоб зрозуміти й освідомити собі політичне значіння цієї історичної ухвали, ігнорували її, причиняючи велику шкоду нашій спільній справі. Можемо відпокутувати наші провини і знайти заспокоєння для нашого більшовицького сумління тільки в тому випадку, якщо будемо працювати і в день і в ночі та виведемо харківську область на перше місце”. Так само промовляли й інші відповідальні члени КП(б)У, плазуючи перед Постишевим, який зосередив у своїй особі функції трьох становищ: другого секретаря ЦК КП(б)У, першого секретаря харківського обкому і першого секретаря харківського місьпарткому.

Таким чином ціла фактична влада була зосереджена в особі присланого з Москви диктатора, який, зрозуміло, негайно розпочав енергійно „працювати”, чищучи радянський державний апарат України від непокірних, опозиційних елементів, що деморалізували комуністичні лави. Але, не дивлячись на всю енергію Постишева, політична ситуація на Україні не змінилася, а опір української людности не зменшився. 24. I. Постишева іменували другим секретарем ЦК і тим самим фактичним диктатором України. 24. III., себто 2 місяці пізніше в „Комуністі” появилвся комунікат під наголовком: „Розгромити куркульський саботаж засівів”, де зазначалося, що куркульський спротив і саботаж підчас

засівів має на меті ударемнити боротьбу за врожай і заподіяти великі шкоди пролетарській державі і колгоспам. Комунікат перелічує найрізноманітніші форми хліборобського саботажу — засіви на нерозчищених полях, розкрадання зерна, призначеного на засів, постійне псування хліборобських машин і різного знаряддя і т. і. Комунікат закликає місцеві комуністичні організації дбати за державне пролетарське добро, нищити куркулів та унеможливити контрреволюційну акцію протирадянських елементів, які просунулися навіть до місцевих державних установ. Отже — цей комунікат ніби підводить біляне двомісячної праці Постишева на Україні, і біляне, як бачимо, негативний.

Мимохіть виринає питання, чи хліборобський саботаж на Україні, що спричинився до вислаки Постишева на Україну, є наслідком напружених національних взаємин? Відповідь на це можемо знайти у кількох числах „Комуніста”, де зареєстровано факти, що можуть допомогти відповісти на цей запит. 31. березня „Комуніст” повідомляє про такі факти націоналістичних настрів серед молоді середніх і вищих шкіл на Україні: У Полтаві, в інституті тваринництва, петлюрівець Біложенко виступив з промовою, що осуджувала політику комуністичної партії на селі. Студентка Ткачуківна з педологічного інституту в листі жалілася, що вона народилася на радянській Україні, а не на самостійній. Листа цього поширювано серед молоді. Комсомольці Телешок і Блізнюченко довгий час провадили націоналістичну і контрреволюційну пропаганду. Комсомолец Капашін, відряджений на працю до колгоспів, відмовився виїхати, бо, на його думку, комуністична політика руйнує українське село. „Комуніст”, наводячи ці факти, зазначає, що це не перші виступи „петлюрівських агентів” в організаціях комсомолу. Газета гостро висловлюється проти цих організацій, що вони не противляться українському націоналізмові. Водночас „Комуніст” наводить прізвища професорів і лекторів у вищих школах у Полтаві, які провадять українську націоналістичну пропаганду. Більшу статтю з цього праводу вмістив у „Комуністі” з 4. квітня завідувач від-

ділу пропаганди ЦК КП(б)У Хвиля. Тут говориться головним чином про націоналістичні тенденції, що виявляються у різноманітних шкільних підручниках. Хвиля говорить, що коли за кордоном українські націоналісти намагаються зорганізувати акцію проти радянської влади на Україні і зацікавити нею капіталістичні держави, замасковані українські шовіністи проводять на культурному відтинку по різних інституціях і радянських школах рівнобіжну акцію, щоб підірвати комуністичну культуру на Україні. Про це також говорив на пленарному засіданні ЦК КП(б)У Постишев, критикуючи дотеперішню національну політику КП(б)У та підкреслюючи її помилки, а саме занадто форсоване ширення українських мовних форм, і водночас радячи, щоби партійні організації „виправили” ці помилки та спрямували національну політику на суто комуністичний шлях.

У цій промові Постишева як і в статті Хвилі не можна не добачувати урядового підтвердження відомостей про залишення українізаційного курсу і про відступ навіть з мовних концесій радянського уряду на користь українців. Поглиблення національних суперечностей на Україні і перенесення литомого тягару національної проблеми на господарську та політичну площину — безумовно викликає зміцнення превенційних засобів і занедбання українізації, що автоматично потягне за собою і збільшення русифікаційного характеру радянської національної політики на Україні.

Війна за українське збіжжя.

У радянській національній політиці слід відрізняти три цілком окремі періоди. Перший період, рівнобіжний з громадянською війною з років 1919—1922, це було збройне поборювання України, Кавказу, козацьких країн і Туркестану. Російський комунізм виконував свою місію об'єднання земель колишньої російської імперії під гаслами новими формою і змістом, а проте тільки зовнішньо відмінними від гасла московських царів „собиранія земли русской”.

Від року 1923 починається новий період так званої „позитивної” політики комунізму щодо національної проблеми, суть якого полягала у мовній націоналізації партійного і державного апарату, преси, шкільництва і інших галузей публичного життя. Мовна націоналізація у постаті українізації на Україні, чи білорусинізації на Білорусі мусіла прищеплювати комуністичну ідеологію широким масам народу та водночас опановувати комунізмом культуру даного народу. На цьому ґрунті повстали сильні ферменти на Україні, де гасло опанування української культури комунізмом перетворилось у боротьбу за гегемонію російської культури. Після періоду ферментів, відомих у комуністичній партії на Україні під назвою „української опозиції”, настав час повільного відступу радянського уряду від

політики концесій і мовних уступок та водночас послідовної централізації в усіх галузях життя, у політичній, економічній і культурній діяльності, отже повільного обмеження автономічних прав української республіки та уніфікації державного устрою, що досі спирався на принципи федерації згідно з федераційною умовою, інтегральною частиною конституції СРСР.

Таким чином здійснення уніфікаційних реформ було в суті речі підготовчою працею до реалізації 5-літнього плану індустріялізації і так званої колективізації сільського господарства, бо обидві ці кардинальні реформи вимагали сцентралізованого апарату, що нівелював би економічну й адміністративну самодіяльність найбагатшої на сировину країни СРСР — України.

Боротьба за національне визволення на Україні набирала інших форм відповідно до вище зазначених періодів радянської національної політики. До року 1923 це була збройна боротьба з більшим або меншим щастям. У періоді українізації національні елементи борються за впливи у політичному і культурному житті, використовуючи так звані легальні можливості. Опозиція українських комуністів на чолі з Шумським і Максимовичем, голосні виступи українських письменників з Хвильовим на чолі, відхилення економічних, особливо кооперативних організацій від генеральної лінії партії, спротив проти господарського визиску України центральним урядом — ось епізоди цієї боротьби. Колективізація сільського господарства, що її декретував Сталін, мала на меті не лише реконструкцію аграрного устрою України у напрямку спролетаризування селянства; мета її була також цілком політична — позбавити український націоналізм суспільно-економічних підвалин.

Серед таких умовин національна українська думка мусіла пристосовуватися до зміни ситуації, змінюючи в свою чергу методи політичної боротьби, хоч зміст боротьби по суті залишався той самий. Якщо за попередніх періодів самостійницькі змагання виявлялись у літературі, у науці, у мистецтві, і спорадично вибу-

хали як внутрішні ферменти у лавах комуністичної партії, то тепер ця національна боротьба за визволення пересувалася майже виключно на господарську площину, тобто у значній мірі на село.

Радянські джерела без перерви інформують про жорстокий спротив селянства на Україні проти намірів радянського уряду супроти сільського господарства. Спротив цей охопив не лише індивідуальні господарства, але й колективні, які, на думку Сталіна, мали стати фабриками збіжжя та одночасно підвалиною комунізму на селі. Яскравий доказ енергійного опору українського селянства це урядові статистичні дані про хлібозаготівлі, з яких видно, що всі великі господарські пляни радянського уряду на Україні цілком звелися на ніщо. За цими плянами Україна повинна була в 1932—1933 рр. дати пересічно — 35% загальної кількості збіжжя в цілому СРСР (на 1.300 мільйонів пудів щось з 350 мільйонів пудів). Сільсько-господарський саботаж розпочався на Україні вже підчас весняних засівів, коли селяни, не дивлячись на всілякі заходи влади, не засівали всієї землі. В наслідок цього простір весняних засівів зменшився, порівнюючи з попередніми роками, на 20%. Але підчас жнив саботаж набрав ще більших форм. Прем'єр УСРР Чубар, який обіхав низку колгоспів, виголошуючи там промови, щоб заохотити українське селянство працювати для розвитку соціалістичного господарства, зазначив після свого повороту, що на колгоспних ланах йому доводилось бачити цілі банди колгоспників, які не знали, що їм робити і — цілком здеморалізовані — кидали працю та розкрадали збіжжя. Це розкрадання збіжжя приймало різноманітні, небезпечні для радянського уряду, форми. Людність обтинала колоски, розносила покошене вже збіжжя, навмисне псувала молотілки або молотила так, щоб якнайбільше зерна залишалось в соломі. Радянська публіцистика називала цю селянську тактику окраданням пролетарської держави, а селян обвинувачувала у звичайній крадіжці. Отже у сільському господарстві запанував надзвичайний хаос, проти якого даремне боролася радянська адміністрація. Генеральний секретар КП(б)У

Косіор у своїй промові на партійній конференції у Харкові в листопаді року 1932-го заявив, що українське сільське господарство зазнало великих втрат. Приблизно на мільон гектарів збіжжя аж до жовтня не скошено і воно загинуло. На двох з половиною мільонах га покошене збіжжя не було зложено у скирди і воно зігнило. Додаючи до цього і крадіж збіжжя, Косіор вираховував втрати на 300 мільонів пудів, тобто на ту саму кількість, яку Україна повинна була дати СРСР. А як наслідок цього всього було, що на 15. грудня Україна дала лише 56% належного з неї збіжжя і не було ніяких надій, як зазначила „Економическая Жизнь”, щоби плян хлібозаготівель на Україні міг бути виконаний хоч би і зі спізненням.

Щоб зрозуміти значіння опозиційних настроїв у КП(б)У треба взяти під увагу небувалу катастрофу сільсько-господарської продукції України, якої початок припадає на рік 1930 та кульмінаційний пункт на 1932 р.

Як відомо, одночасно з ухваленням першого п'ятилітнього плану індустріялізації, у 1928 році ухвалено і плян колективізації сільського господарства. Цей плян передбачав інтенсивнішу колективізацію сільського господарства на Україні і на Північному Кавказі і значно повільніше введення її по центральних і північних провінціях СРСР, тобто по виключно російських.

Політична мета цієї реформи була цілком ясна. Улюбленою ідеєю Сталіна завжди було знищити соціально-економічне коріння українського націоналізму. Мільйони індивідуальних селянських господарств ніяк не вкладалися в тісні рамки комуністичних реформ і були постійною небезпекою для комунізму на Україні. Отже треба було утворити штучний процес пролетаризації селянства, запровадивши колективізацію сільського господарства.

Гасло колективізації сільського господарства на Україні комуністичні чинники зрозуміли, як гасло боротьби проти найбільшої соціальної групи українського народу — селянства. Заведення колективізації перетворилося на систематичне нищення матеріального

добробуту, а у випадках спротиву — і на фізичне винищення українського селянства. Колективізація сільського господарства стала причиною цілковитої дезорганізації продукції, викликаючи льокальні повстання селянства проти радянської влади. Повстання ці большевицька влада дусила з великою жорстокістю, як в окупованій країні. Серед таких відносин невдоволення й опозиційні настрої охопили також і певну частину членів КП(б)У. Цим пояснюється напружена ситуація, що утворилась в середині партії.

У 1930 році починається катастрофальне зменшення с.-г. продукції на Україні. Не дивлячись на добрий урожай того року, план державних хлібозаготівель виконано з великими труднощами. До 1-го червня 1931 року вивезено з України коло 464 мільонів пудів збіжжя.

У 1931 році колективізація охопила вже 68% господарств на селі. Водночас мережа машиново-тракторних стацій на Україні збільшилась з 47 до 300, кількість тракторів з 15 тисяч до 25. Але не дивлячись на ці заходи радянська влада мусіла зменшити план хлібозаготівель до 434 мільонів пудів. Проте і цей зменшений план виконати було неможливо.

У наступному 1932 році колективізацію поширено на 73% господарств, кількість МТС зросла до 445, кількість тракторів — до 35 тисяч. Вжито також інших заходів, щоб виконати план хлібозаготівель. Але ситуація була така грізна, що радянська влада тричі зменшувала план хлібозаготівель. Замість 464 мільонів з року 1930, намічалось лише 355 млн. пудів, проте реалізація цього плану дала на кінець 1932 року тільки 195 млн. п. збіжжя, при чім і цю кількість російська комуністична влада змушена була здобувати огнем і мечем, у буквальному значінні цих слів. Створено спеціальні ударні робітничі відділи, що їх висилали для цього на села. Не дивлячись на все це, селянський саботаж набирав все ширших форм; цей саботаж полягав у тому, що селяни ховали збіжжя від влади, а коли це було неможливе, залишали збіжжя на полі. Косіор в одній

з своїх промов ствердив, що на Україні у 1932 році згинуло в полі коло 200 млн. пудів збіжжя.

В наслідок всього цього на Україні у 1932 році розпочався голод.

У січні 1933 року московський уряд, занепокоєний катастрофальним станом річей на Україні, відправив туди Постишева і Балицького з цілим штабом. Завданням Постишева було не тільки втихомирити Україну, але й впорядкувати с.-г. продукцію. Постишев з великою енергією розпочав у першу чергу реквізувати рештки збіжжя на Україні. Ця реквізиція, як казали „лід щітку“, відбувалася під гаслом створити спеціальний збіжжєвий фонд для весняної засівної кампанії. У зв'язку з цим українське населення не тільки в селі, але і в місті цілком позбавлено хліба.

Цей катастрофальний стан річей викликала радянська влада своїми реформами і заходами. Цей голод на Україні назавжди залишиться як страшний приклад явного винищування українського народу московськими окупантами.

Боротьба за збіжжя на Україні мала характер вразно політичний. Про це свідчить резолюція ЦК КП(б)У з 18. листопада 1932 року, яка стверджує, що в цілій низці сільських партійних осередків, особливо підчас хлібозаготівель, виявлено „безпосередній зв'язок цілих груп комуністів і окремих керівників партійних осередків з „куркулами" і петлюрівцями, в наслідок чого партійні організації стають експозитурами класового ворога" („Комуніст").

Резолюція ця доказує необхідність нової „чистки" лав КП(б)У від елементів ворожих комунізму і саботажників виконання хлібозаготівель на Україні. Політичний характер цього саботажу ще яскравіше виявляє „Комуніст" (24. XI. 1932), пишучи про тактику колективів. Наприклад у селі Катеринівці секретар місцевого партійного осередка, одержавши плян хлібозаготівель, відмовився його виконувати й уступив із свого становища на знак протесту. Секретар партійного осередка в селі Ушаківці відмовився навіть прийняти листи окружної влади з визначенням кількості збіжжя для

хлібозаготівель і їхнього пляну. У славянському районі на 29 сіл — 17 записали на чорну дошку, бо вони доставили лише 8% належного з них для хлібозаготівель збіжжя. Голова колгоспу імені Леніна, комуніст Загорильський заявив, що раніше треба забезпечити людину збіжжям, а потім уже виконувати урядовий плян хлібозаготівель. Управа цього колгоспу надіслала до радянського уряду особливе прохання, де зазначає, що плян хлібозаготівель не може бути виконаний, отже колгосп не може дати збіжжя. Партійні збори у колгоспі „Зоря” ухвалили коротку, але змістовну резолюцію: „збіжжя більше не вивозити”. У селі Тарасівці управа колгоспу разом з партосередком ухвалила не виконувати пляну хлібозаготівель. Голова управи колгоспу „Світло і Життя” Манько заявив, що не буде вивозити збіжжя з України. „Комуніст” наводить багато таких випадків явного саботажу колгоспів і партійних осередків, меланхолійно додаючи, що ціле число газети можна заповнити назвами колгоспів і прізвиськами комуністів, які саботують в подібний спосіб.

Неправильно було б думати, що лише рядові комуністи ставлять опір центральній владі. Недавно оголошено постанову про виключення із складу виконкому УСРР двох його членів, визначених комуністів. Обом їм закидається, що вони зрадили пролетарську державу, ошукуючи уряд і допомагаючи селянам ховати збіжжя.

Серед таких умовин радянська влада почала вести чистку і стосувати гострі репресії не лише супроти безпартійної людности, але також супроти членів партії. Виключення з партії тягло за собою автоматичне арештування і передачу справи до ДПУ. Про це отверто пишуть „Комуніст” і „Пролетарська Правда” у ч. з 10. грудня 1932 р., зазначаючи у вступних статтях, що до опозиційно настроєних комуністів на Україні слід стосувати якнайтяжчі репресії „за саботаж інтересів пролетаріату”.

6. грудня 1932 рада народніх комісарів УСРР ухвалила з цього приводу надзвичайно характеристичну резолюцію: „З огляду на ганебне заламання хлібо-

заготівель по окремих районах України, рада народніх комісарів і ЦК КП(б)У наказують місцевій партійній і адміністративній владі викорчувати збіжжівий саботаж, що його організували контрреволюційні і куркульські елементи. Треба знищити опір частини комуністів, які стали фактичними керівниками саботажу і зліквідувати пасивне й поблажливе ставлення деяких партійних організацій до цього саботажу. Рада народніх комісарів і ЦК рішають вміщати місцевості, що провадять злісний саботаж, на чорну дошку, застосовуючи до них такі репресії: 1) негайно стримати довіз до тих місцевостей краму і припинити всяку державну і кооперативну торгівлю там. Державні і кооперативні крамниці негайно замкнути, а всі запаси краму вивезти; 2) заборонити торгівлю продуктами першої потреби, що досі провадили колгоспи й одноособові господарства; 3) припинити всяке кредитування цих місцевостей, а дані вже кредити негайно стягнути; 4) переглянути особовий склад адміністрації і господарчих організацій та усунути з них ворожі елементи; 5) так само зробити і по колгоспах, усуваючи звідти контрреволюційні елементи, що роблять саботаж.

Як бачимо, радянський уряд впровадив у даному випадку принцип колективної відповідальності, як це робить окупаційне військо у ворожому краю підчас війни. Репресії ці лягли тягарем на все населення небезпечних районів.

Пересунення російсько-української боротьби на господарську площину, це найзнаменніша риса нинішньої доби національних відносин у СРСР. Досі колізії інтересів Росії та України виявляла себе в літературі, у науці, у політичних дискусіях, у партійних осередках і хоч вона була джерелом ідеологічних ферментів, проте значіння цих ферментів не виходило поза межі своєрідного політичного життя в СРСР. Нині-ж це все пересунулося на широкі шляхи щоденної боротьби за матеріальне добро, за хліб. Отже всі дотеперішні заходи радянського уряду позбавити український націоналізм всякого життєвого змісту і суспільно-господарських підстав, doprowadили до цілком протилежних

наслідків. Самостійне право розпоряджатися матеріальним добром (збіжжям, вугіллям, цукром, тощо), стало бойовим гаслом не лише широких мас населення України, а навіть, як зазначає цитована щойно резолюція, цілих організацій і комуністичних груп. Логічним наслідком такого стану речей є поглиблення атракційної сили українського націоналізму, якого підставою є вже не національний романтизм чи абстрактна ідея само-визначення народів, а життєва необхідність.

Поглиблення українсько-російського антагонізму і перенесення тягару національної проблеми з площини теоретичних дискусій і ідеологічних ферментів до площини щоденної гострої боротьби за матеріальне добро України є досить переконливим запереченням поширеного погляду — ніби національна проблема у СРСР, під впливом великих господарчих експериментів, перестала бути актуальна і зійшла у бурхливому радянському житті на другий план.

Стріл Миколи Скрипника.

Радикальна зміна в радянській національній політиці, якої характеристичним висловом було відродження секретаря ЦК ВКП(б) Постишева до Харкова і видача цілої низки розпорядків, які цілком перекреслювали дотеперішній курс українізації, стала причиною особистих трагедій комуністів української національності. На цьому тлі скінчив самогубством найчільніший письменник сучасної України Микола Хвильовий у травні 1933 року. За 2 нецілі місяці нове самогубство відхилило рубець заслони над подіями, що відбувалися у 1932—1933 рр. на землях радянської України. Коли трагедія Миколи Хвильового була трагедією письменника, стріл Миколи Скрипника був виявом трагічної ситуації, в якій опинився „старий большевик”, стовіснотковий комуніст, особистий приятель Леніна, проповідник його ідеології на Україні.

Комісар Скрипник грав першу роль в житті радянської України, він був першим організатором радянської влади в УСРР, брав діяльну участь у так званій громадянській війні по стороні червоної армії, стояв на чолі Всеукраїнської ЧК (український Дзержинський), був основником КПЗУ(б), співтворцем нової конституції СРСР, на підставі якої радянська Україна зрідкалася своєї суверенності у користь новоповсталого фе-

дераційного союзу, головою ради національностей СРСР, раніш народнім комісарем справедливости, потім освіти УСРР, автором численних творів з комуністичної теорії національної проблеми, критиком і публіцистом, політиком і радянським державним діячем, належав до так званої старої гвардії большевиків, був інспіратором і спеціальним опікуном прорадянської течії, відомої під назвою радянофільства в Галичині.

Вже це саме перелічення його обов'язків і функцій свідчить про те, що Скрипник не був пересічним радянським політиком, що він належав до передових представників радянського режиму, до його творців і організаторів і що в кожному разі він не був так званим попутником, якими були наприклад боротьбісти зі Шумським на чолі, що примандрували до комуністичної партії з українського національного табору.

Тим більше значіння має факт самогубства „старого большевика” (Скрипник мав понад 60 років), який наклав на себе руку, коли приїхав до Москви, куди його викликано перед партійний трибунал, щоб він дав вияснення своїх „націоналістичних помилок”, себто, щоб перейшов відомий шлях до московської Каносси.

Слід звернути увагу, що вже не один з визначних комуністів осуджував свої помилки і каюся, наприклад Бухарін, Риков, Радек і багато інших. Скрипник вважав за краще вмерти, ніж піти шляхом російських товаришів. Чи заговорила в ньому відома українська впертість? Чи може не міг він пережити наприкінці життя катастрофи своїх ілюзій, мрій, що лише за радянського устрою Україна може досягнути незалежність? Відповідь на ці запити Скрипник забрав з собою до домовини.

Проте нема ніякого сумніву, що Скрипник доконав самогубства на тлі раптовної зміни курсу радянської національної політики і її наслідків — жорстоких репресій проти українських комуністів. Перелічити самі назвища комуністів, обвинувачених в українському націоналізмі і то виключених з партії, то арештованих і засланих поза межі України, вимагало-б чимало місця.

Гасло, щоб розпочати ці репресії, дала відома резолюція ЦК ВКП(б) з 21. січня 1933 року, яка зафіксувала невиконання на Україні пляну заготівель в наслідок отвертого саботажу українського населення. Як причину цього московська верхівка уважала український шовінізм і націоналістичну опозицію, на чолі якої стояв Скрипник. Отже, щоб усунути всякі перешкоди в господарській діяльнці, треба було до нащадку розгромити джерело націоналістичних ферментів, які були ідейно-політичними підвалинами для саботажу всілякого рода. Жертвою цього нового курсу і був Скрипник.

Самогубство Скрипника зробило надто глибоке враження у радянських провідних колах (а ще більше, зрозуміло, у пересічній комуністичній масі на Україні), щоб можна було над ним перейти до денного порядку. Безумовно треба було zareagувати на це і дати певну відповідь, що виправдувала-б репресії на Україні. І вже на похороні Скрипника виголошено низку промов, які осуджували самогубця. Потім почали появлятися статті й резолюції, всі одного змісту, всі в одному тоні. Закидалося Скрипникові по його смерті таке: Скрипник не вів боротьби і проти російського шовінізму і також проти українського націоналізму, він боровся тільки проти російського шовінізму, виправдуючи з ідеологічного погляду український націоналізм. Він ставив національну проблему поруч із проблемою визволення пролетаріату, забуваючи за те, що Ленін підпорядковував національну проблему інтересам класової боротьби і відсунув її на другий плян, як другорядну проблему. Скрипник фальшиво інтерпретував теорію Леніна, кажучи, що національна проблема, це інтегральна частина теорії класової боротьби, а не підпорядкована їй, як другорядна проблема. Крім того Скрипник по своєму інтерпретував і теорію Сталіна, що об'єднання всіх національностей і утворення універсальної мови може наступити тільки по остаточній перемозі комунізму на цілому світі. Скрипник виводив з того, що тепер, поки ще нема перемоги світової революції, теорія Сталіна не має практичного значіння, отже тепер треба дбати

головним чином про найширший національний розвиток, а потім уже зреалізується ідея зближення народів. Отже з цього виникали гасла національної солідарності й національного освідомлення на Україні.

Ці закиди, як і сам факт самогубства, відзеркалюють величезну різницю у відношенні до національної проблеми комуністів російських і українських. Національна політика на Україні, що нею кермував Скрипник, на практиці була запереченням універсалізму Сталіна, який вкладав у це розуміння російський зміст, тримаючись славянофільської теорії про третій Рим, яким мусить стати Москва, столиця світової революції, теорії, що послідовно приводить до супрематії російської культури, як пролетарської і комуністичної.

Стріл Скрипника був ще одним сигналом тривоги перед бурею на Сході.

Постишев працює...

Після постишевського замирення України, після виступу Сталіна на XVI. зїзді партії, що накреслив нові напрямки радянської національної політики, — національну проблему на Україні вважають в СРСР за „вирішену”. Отже радянська влада й комуністична партія тепер обмежуються лише до того, що або стверджують добрі наслідки цього вирішення, або викривають елементи, що борються проти радянської національної політики, беручи участь в явній контрреволюції, або в опозиції всередині партії.

Одна з найважливіших таких подій — це розв'язання всеукраїнської спілки пролетарських письменників а також і інших письменницьких організацій на Україні, з тим, щоб створити нову письменницьку спілку, яка охопила-б усе письменницьке життя на Україні і була-б водночас слухняним мегафоном пролетарської держави. Ця іновачія у письменницькому житті відбулась також по всіх радянських республіках, не виключаючи і РСФРР. „Комуніст” з 4. червня так пояснює потребу реорганізації письменницького життя на Україні: Чинні досі об'єднання і угруповання письменників не зрозуміли великих завдань, що стоять перед літературою й мистецтвом теперішніх часів перебудови соціалізму. Артстичний рівень пролетарських письменників

не відповідав тим великим завданням, самі-ж письменники утворювали невеликі, замкнені в собі письменницькі гуртки, які взаємно суперничили й боролися. Ще виразніше говорить про це постанова делегатів письменницьких організацій України, вміщена в „Комуністі” з дня 1. червня. Всеукраїнська спілка пролетарських письменників (ВУСПП), утворена 5 років тому — каже ця постанова, — коли ще кадри пролетарських письменників були невеликі, провадила під проводом КП(б)У поважну працю на письменницькому фронті, борючись проти націоналістичних впливів на українську радянську літературу й проти націоналістичних ухилів окремих радянських письменників. За останніх часів у цій організації повстала небезпека відірватись від нових завдань та ізолюватись в українському письменницькому житті. Була небезпека, що ВУСПП ізолюється від решти українських письменників, які, не будучи комуністами, співчують будуванню соціалізму. З огляду на цю небезпеку, загальні збори делегатів письменницьких організацій України (ВУСПП, „Молодняк”, „Плуг” та інші) рішили створити єдину спілку радянських письменників України і для реалізації цього вибрати організаційний комітет.

Отже встановлені 5 років тому форми письменницького життя на Україні тепер змінені. Ця зміна має своє значіння, виявляючи внутрішні відносини в цьому житті. Пять років тому, після маніфестаційних виступів у націоналістичному дусі цілої низки українських письменників і вчених (Хвильовий, Поліщук, Сосюра, Шумський, Волобуєв, Максимович), радянський уряд і комуністична партія, бажаючи зменшити небезпеку атракційної сили українського націоналізму, застосували репресії та одночасно завели досить ригористичні форми для письменницького життя, через що чимала частина українських письменників утратила змогу видавати свої твори. Таке становище, як про це свідчить згадана постанова, — погано вплинуло на артистичний рівень і літературну творчість, перетворюючи письменство — це додаємо вже від себе — на звичайну агітацію за бойові гасла комунізму на Україні.

Зубожіння української літератури прийняло такі гострі форми, що рішено призадуматись над дальшою долею письменницького життя, бо повстала небезпека повної компромітації на письменницькому відтинку і, як уже сказано, ізолювання пролетарських письменників від широких мас населення та від талановитих українських письменників, що залишились поза комуністичною групою. Отже завданням нової спілки радянських письменників на Україні є поширитись і втягнути до себе ті українські літературні групи, які не належачи до комуністичної партії, стоять, бодай формально, на радянській платформі та є „попутниками” комуністичної літератури. Це свого роду НЕП на письменницькому відтинку. Серед українських літературних організацій виринули деякі надії на можливості письменницької творчості на радянській Україні. Але, зрозуміло, ці заходи мали за завдання лише підпорядкувати українське письменницьке життя комунізмові, бо інакше могло трапитись, що воно нарешті пішло-б своїм шляхом, залишаючи комуністичну партію осторонь.

З інших подій на культурному фронті треба згадати декілька фактів, які свідчать, що комунізмові не щастить опанувати українську культуру. Харківське видавництво „Пролетар” випустило книжку під назвою: „Основи українознавства”. Книжка ця витримала вже два видання, аж нарешті ЦК КП(б)У прийняв резолюцію, яка гостро ту книжку осуджувала. Головний закид проти її авторів, головню проти відомого українського комуніста Річицького, те, що у книжці зазначено — ніби за революції 1917. року комуністична партія не мала за собою більшості на Україні та що так звана „червона гвардія” складалася з банд, а не була еманациєю українського пролетаріату. Далі — ніби революція на Україні (таке, мовляв, стояло в книжці!) виявила дві основні революційні рушійні сили — українське селянство і дрібну буржуазію, а український пролетаріат не грав ніякої ролі. Ця характеристика революційних подій на Україні викликала обвинувачення, немов вона підпала під вплив націоналізму і намагається предста-

вити революційний процес на Україні, не як класову боротьбу, а як національну — України проти Росії.

Друга книжка, яка викликала також репресії проти Річицького, це була його праця під назвою: „Центральна Рада від лютого до жовтня”. У цій книжці автор підкреслює, що кардинальною проблемою України за часів революції була справа національного визволення, а не класового. Пролетаріат у революції не грав ролі рушійного чинника, навпаки — роля пролетаріату була негативна, бо він був чинником колонізації і русифікації України...

Виключено також з партії давніх і визначних українських комуністів Черняка і Лакизу з приводу видання подорожніх вражень Черняка з Польщі, Німеччини та інших європейських країн. Репресії ці викликало твердження Черняка, що український нарід має змогу організуватися в Польщі серед умовин режиму маршала Пілсудського. Треба також пригадати гнів радянської критики з приводу „Патетичної сонати”, песн одного з найталановитіших українських драматургів, Куліша. Його обвинувачували в тому, що він подав у цій песі філософію боротьби за національне визволення України і висловив свій погляд, ніби український націоналізм переможено лише тимчасово, бо історична правда на його боці і він нічого не втратив зі своєї сили ані політично, ані морально. Є це „патетична симфонія українського націоналізму”, як висловився якийсь критик у московській „Правді”, ховаючись під псевдонімом „Українець”.

До характеристичних подій, що можуть ілюструвати національні відносини на Україні, слід зарахувати постанову реорганізованої Академії Наук, яка осудила наукову діяльність професора Грушевського і його школи з приводу того, що вони вважали національну проблему як вісь українського історичного процесу. Слід пригадати, що професор Грушевський змушений був аж до своєї смерті мешкати поза межами України, бо радянські чинники признали його перебування на Україні за шкідливе.

Нарешті слід зупинитись і на масових арештуваннях українських емігрантів з Галичини, що відбулися на Україні впродовж останніх 4-ох років. Серед заарештованих чимало визначних українських діячів з Галичини. Виїхали вони свого часу на радянську Україну під впливом радянофільських настроїв, що панували серед частини української еміграції, головню галицької, та серед галичан у краю. Перший масовий переїзд галицьких емігрантів на Рад. Україну відбувся з ЧСР у грудні 1924. р.: около 200 колишніх старшин УГА на чолі з б. командантом УСС Гр. Коссаком. У травні 1926. року знову виїхало з ЧСР ок. 160 старшин УГА. Виїхало туди теж чимало поважних галицьких діячів з еміграції і Галичини, наприклад: Семен Вітик, проф. Михайло Лозинський, проф. Степан Рудницький, д-р Микола Чайківський, гімн. учит. Качанюк, інж. Індишевський, гімн. учит. д-р Цьокан з Тернополя, д-р Онишкевич, брати Мельники і чимало інших. Чимало галичан залишилось на Вел. Україні ще з часу побуту УГА на Наддніпрянщині. Деякі з них перейнялися настільки комуністичною ідеєю, що стали комуністами зі щирого переконання і працювали для радянського устрою „не за страх, а за совість” (Яворський, Порайко, Сіак, Гадзінський, Гаврилів, Баран, Конар-Палащук і ін.). А проте з наступом московського шовінізму, скритого під плащиком інтернаціоналізму, проти українства, першою жертвою впали галичани, яким російські комуністи ніколи не довіряли. Майже всіх галичан, що займали визначніші становища на Рад. Україні, поволи „ліквідували”. Конара-Палащука, що займав високе становище у московському Госиздаті, потім у сов. банку, розстріляли, Гаврилів сам застрілився, цілий ряд професорів (Лозинський, Рудницький, Чайківський) — виселили за межі України. У грудні 1934. р. поведено масові арешти у звязку з убивством Кірова у Ленінграді і 25. XII. розстріляли у Києві Івана і Тараса Крушельницьких та галицького журналіста Сказинського; одночасно розстріляли письменників-комуністів: Косинку, Влизька і Фальківського та заслали Антона Крушельницького, лідера галицького радянофільства.

Всі ці дикі репресії, арешти, розстріли й заслання на Соловки чи до корінної Московщини, — ведені під закидом націоналістичної і контрреволюційної діяльності обвинувачених. Ніщо так сильно, як оці безупинні репресії (в останньому часі нова хвиля арештів — Юрія Коцюбинського і ін.), не стверджує факту, що ні на мить не припинилась і вперта українсько-московська боротьба і що національна проблема надалі є центральною проблемою СРСР.

Білянс акції Постишева.

Діяльність Постишева на Україні, його розпорядки і заходи безумовно заслуговують на найбільшу увагу, як факти, що ілюструють суттєві моменти в еволюції радянської національної політики.

Після того, як минув рік від часу ухвалення відомої резолюції ЦК ВКП(б) з 24. січня року 1933, від часу висилки на Україну новопризначеного її диктатора Постишева з цілою екіпою випробованих і надійних комуністів, треба було зробити білянс цієї діяльності.

Постишев на зборах партійного активу м. Харкова на початку листопада 1933. р. сказав з цього приводу, що з загальної кількості 125 тисяч членів КП(б)У впродовж року 1933 „вичищено” 27.400 членів. З наркомату освіти і його органів на провінції викинули до тисячки „націоналістів-петлюрівців”, з кооперативної системи викинули їх щось зо дві тисячі, з наукових установ, як Академія Наук, Інститут марксизму і лєнінізму і т. і. викинено до 300 професорів і викладачів, також через їхню націоналістичну ересь. Ці цифри дуже характеристичні для напружених національних відносин на Україні.

20—30. листопада 1933 року відбулось обєднанє засідання пленуму ЦК КП(б)У і Контрольної Комісії. На цьому засіданні з великою промовою виступив насам-

перед перший секретар ЦК Косіор. Заналізувавши докладно політичну ситуацію на Україні у зв'язку з загостренням національної проблеми і підкресливши господарчий і культурний розвиток радянської України, яка під комуністичним проводом перетворилася на країну могутньої промисловости і соціалістичного хліборобства, Косіор зазначив, що радянська Україна створила соціалістичну культуру. Без жовтневої революції було б неможливе визволення українського народу від національного гнету. КП(б)У виконала величезну працю. Але ослаблення большевицької чуйности облекшило зрадницьку акцію націоналістів, що були агентами закордонних поміщиків і капіталістів. Петлюрівські національні елементи пролізли до партійних організацій, опосіли цілу низку відтинків культурного і господарчого будівництва на селі. ЦК КП(б)У не помітив також своєчасно ідеологічних змін у Скрипника, переходу його на національну плятформу, а також сформування і скристалізування навколо нього цілої течії, цілої групи націонал-ухильників, на чолі якої стояв той же Скрипник. Властиво тут збіглися два явища. З одного боку акція суто контрреволюційних елементів, яких окремі члени прибули з закордону та з другого — сформування націоналістичної опозиції у лавах партії зі Скрипником на чолі. Обидва ці відлами зедналися, щоб діяти на користь інтервенції. Головну роль у контрреволюційній акції націоналістів грали вороги партії з партійним білетом у кишені, як Волох, Яловий, Річицький, Овдієнко, Василь Сірко, Тур та інші. Провідникам контрреволюційних націоналістичних угруповань пощастило використати у літах 1922—1923 поворотний рух еміграції на Україну, коли вони влеклиши поворот на Україну своїм людям, щоб зміцнити і збільшити тим свої лави. Під маскою большевицької українізації ці елементи по суті провадили петлюризацию державного апарату, причинялися до розвитку української національно-буржуазної культури, підготовляючи водночас на підставі відповідних вказівок польських та німецьких чинників — збройне повстання. Свого часу викрито й ліквідовано контрреволю-

ційну організацію під назвою „Спілка Визволення України”. Далі викрито в лавах партії націоналістичну діяльність Матвія Яворського, який фальшував історію революції на Україні. Викрито так званий національний центр, на чолі якого стояли професор Грушевський, Гриць Коссак, Матвій Яворський. На початку 1933 року викрито націоналістичну контрреволюційну організацію з Шумським, Солодубом і Максимовичем на чолі. Ця організація підтримувала звязок з Коновальцем, що перебуває за кордоном. Щоб поширити діяльність цієї групи, перекинено з закордону на Україну колишнього отамана Січових Стрільців Букшованого, який підступно проліз до лав КПЗУ. Недавно викрито організацію українських есерів, яка теж змагала до збройного повстання і інтервенції. Нарешті здемасковано подвійну роллю Скрипника, якого націоналістичні помилки сягають досить давніх часів. Крок по кроці Скрипник робив нові помилки і нарешті цілком опинився в націоналістичному таборі. Коло нього згрупувалися такі елементи, як Ерстенюк, Яворський, Бадан та інші, які здебільша були шпигунами закордонних розвідок...

Свою промову Косіор закінчив покликом до членів КП(б)У, щоб вони ще більше дбали про чистоту партійних лав і допомагали викривати рештки націоналістичної опозиції.

Далі з такою великою промовою виступив Постишев, зазначаючи, що боротьба за ліквідацію помилок і здійснення національної ленінської політики провадилась у двох напрямках: перше завдання було розгромити націоналістичну контрреволюцію, що діяла під кермою з закордону Коновальців, Ливицьких, Шептицьких, Донцових, Скоропадських та інших мрійників про відірвання України від СРСР. Наприклад у наркомземі впродовж кількох років діяла контрреволюційна група, якої члени займали становища членів колегії, завідувачів секцій та інші провідні посади. Ці люди навмисне просунулися до земельних органів, щоби саботувати плянну програму хліборобської продукції України і всюди провадити свою контрреволюційну роботу. В наркомосі також чимало провідних посад зайняли ти-

пові петлюрівці, як Озерський, Бадан, Ерстенюк, Зозуляк, Конів, Баран, Яворський. Теж саме було і в Академії Наук. Але всюди розгромлено цей український націоналізм.

Друге завдання партії було здемаскувати і розгромити націоналістичний ухил Скрипника, що стояв у зв'язку з націоналістичною контрреволюцією. Скрипник докотився до того, що все всесоюзне зустрічав ба г н е т а м и. Він намагався розколоти СРСР, тим самим зв'язуючися з Яворськими, Баданами, Річицькими, Сліпанськими, Коновальцями, Скоропадськими та з імперіялістичними інтервентами. Політика Скрипника на становищі народнього комісара освіти, де він провадив примусову українізацію школи, за що сього часу оскаржено Шумського, розв'язала руки різним націоналістичним елементам, які просунулися на різні відтинки соціалістичного будівництва, пропагуючи націоналізм і відірвання України від СРСР. Трудно навіть оцінити значіння розгрому націоналістичного ухилу Скрипника, — підкреслив Постишев.

Дуже цікаво, що найголовнішою проблемою в національних взаєминах і далі залишається культурна орієнтація України на захід. Ця проблема, що її так яскраво сформулював вже 5 років тому покійний Хвильовий, цілком не втратила своєї актуальности. Україна й надалі залишається об'єктом, навколо якого завзято борються Захід і Схід за свої впливи. Постишев з цього приводу у своїй промові висловився, що під фірмою ВУАН друкувалися і появлялися твори, що містили отверту пропаганду шовінізму, відірвання України від СРСР; треба тільки дивуватися — каже він — де-ж були наші органи Укрліту, партійні органи, старші віком, але молодші члени Академії — комуністи? (Натяк на Шліхтера). Адже-ж це факт, що в 1933 році в академічному виданні історії української культури надруковано: „Україна, не дивлячись на всі свої зносини з Азією, з давніх давен до сьогоднішнього дня була культурним кутком Європи, і зрозуміти її культуру та мистецтво неможливо без зв'язку з культурою і мистецтвом Європи”.

Теоретик національної комуністичної політики Попов, якого можна вважати в останніх роках експертом у національних справах на Україні, висловився на цьому засіданні, що українська контрреволюція орієнтується на міжнародній імперіялізм. Українська контрреволюція шукає собі допомоги всюди, але її стратегічні пляни збігаються з плянами польських і німецьких фашистів. Цей плян полягає на відірванні України від СРСР. Це гасло об'єднує УНДО і УВО, петлюрівський уряд і всі буржуазні західньо-українські партії. ДПУ нанесло рішучий удар українській контрреволюції і її польським та німецьким інспіраторам, але українська контрреволюція зброї ще не поклала, вживаючи всіх можливих засобів протирадянської боротьби, викликаючи розклад під сфальшованим комуністичним прапором. Недавно головний інспіратор контрреволюційних двурушників Винниченко звернувся з листом до Політбюро КП(б)У. В цьому листі Винниченко знову робить спробу ошукати партію, присягає, що він комуніст, пропонує свої послуги, а водночас зазначає, що наша національна політика не є правильна. На доказ цього наводить факти самогубства Скрипника й Хвильового, а також і те, що партійна верхівка усуває його від праці для соціалізму — і не видає його творів. Цей лист ясно доказує, що українська контрреволюція зовсім не має наміру зректися своєї тактики навмисного фальшування, може ще краще обміркованого. З цього слід зробити висновок, зазначає Попов, що український націоналізм це тепер головна небезпека на Україні.

Це останнє твердження Попова дуже знаменне, бо досі урядова теза радянської національної політики була, що головна небезпека це великодержавний російський шовінізм, а український націоналізм це тільки другорядна. Тепер, як бачимо, тезу цю змінено навпаки. Безумовно головною причиною цієї дуже важливої принципової зміни в радянській національній політиці є зріст національних настроїв і то не тільки серед рішучих контрреволюціонерів, але також у великій мірі і серед членів комуністичної партії, як про це свідчать ці-

фра виключених з партії (як висловився Постишев) націоналістів, петлюрівців, контрреволюціонерів.

Не можна оминути і дуже цікавої промови голови ради народніх комісарів Панаса Любченка, який заявив, що програма світового імперіялізму, українських націоналістів і російських чорносотенців це змагати до реставрації капіталізму при допомозі відірвання України від СРСР. Отже програмою українського націоналізму є не незалежність, не соборність, а розпродаж України міжнароднім імперіялістам і відновлення режиму фабрикантів та поміщиків. За справжню незалежність України, за національне і суспільне визволення українських трудящих мас боролася лише робітнича класа України і Росії під проводом комуністичної партії.

Далі Любченко повторює те, що вже сказали з приводу викриття різних націоналістичних українських організацій Постишев і Косіор, зупиняючися трохи довше на ролі Винниченка, який в своєму листі, датованому 15. вересня 1933 р., боронить викритих українських контрреволюціонерів. У цьому листі Винниченко закидає проводові партії, що він відсуває його від участі в боротьбі за соціалізм, виключно через те, що він українець. Винниченко підкреслює, що він не погоджується з партією тільки щодо напрямку національної політики, що його сама партія признала за неправильний, змінивши його. А водночас той-же Винниченко у своїй брошурі „Поворот на Україну” давав директиви своїм агентам організовувати національний елемент, щоб опанувати державні й культурні установи радянської України. Винниченко називає нашу боротьбу — продовжує Любченко — проти української контрреволюції боротьбою проти українців. А не слід забувати, що боротьба проти націоналістів всіх кольорів є інтегральною частиною боротьби за будівництво соціалізму.

По закінченні промов і дискусії пленарне засідання ЦК і ЦКК КП(б)У 29. листопада 1933 р. прийняло велику резолюцію, яка повторює до певної міри зміст наведених промов. Резолюція містить у собі коротку історію національної опозиції у КП(б)У, стверджуючи, що контрреволюційні елементи просуваються до державного апарату, опановують культурні й наукові ін-

ствити, опиняються в господарчих організаціях, щоб всюди провадити націоналістичну акцію. Резолюція підкреслює певне оживлення націоналістичних елементів після гітлерівського перевороту в Німеччині. Водночас резолюція ганьбить зрадницьку діяльність проводирів УНР, УНДО, українських есерів, групи монархістів Скоропадського, митрополита Шептицького й єпископа Хомишина, а також ОУН (Коновальця). Далі резолюція стверджує існування націоналістичних осередків в наркоматах освіти, справедливості, земельних справ, у партійних органах і люто атакує діяльність колишнього комісара освіти Скрипника, що хотів ослабити господарські і культурні зв'язки поміж Україною і СРСР. Наприкінці резолюція стверджує, що нині місцевий український націоналізм є більшою небезпекою на Україні ніж великодержавний російський шовінізм. Резолюція закликає всіх членів КП(б)У працювати над зміцненням зв'язку поміж УСРР і СРСР. Практичне завдання це творити партійні й адміністративні кадри з комуністів походження українців, які тримаються всіх большевицьких принципів у лєнінській національній політиці.

Актуальні завдання КП(б)У щодо національної проблеми докладно сформулював Косіор. Перше й основне завдання це виховувати маси в інтернаціоналістичному дусі і зміцнювати бойову революційну єдність народів СРСР. Друге — це підготовляти українські большевицькі кадри і впроваджувати на всі відповідальні відтинки державного й господарчого апарату людей, відданих справі соціалізму. Третє — це кермувати пресою і масовою політичною роботою. Четверте — це зміцнити органи наркомосу і наукових інституцій. П'яте — це боротьба з буржуазно-націоналістичним світоглядом на теоретичному фронті й опанувати цей відтінок науковими комуністичними силами. Шосте — це кермувати літературою і мистецтвом. Сьоме — це комуністична діяльність серед національних меншин України.

Аналізуючи виступи головних комуністичних діячів і резолюцію ЦК КП(б)У, треба прийти до висновку, що головним моментом національної проблеми на Україні є і надалі боротьба проти українського націо-

налізму. Тут уже маємо деякі зміни в порівнянні з минулими роками. Радянська національна політика однаково бореться так проти національних буржуазних елементів, як і проти членів КП(б)У з національним уклоном, прирівнюючи їх до контрреволюціонерів. Другий суттєвий момент це зміна теоретичної інтерпретації біжучих постулатів національної політики. До цього часу уважали великодержавний російський шовінізм за більшу небезпеку для комунізму, ніж місцевий націоналізм. Резолюція ЦК КП(б)У каже з цього приводу, що великодержавний російський шовінізм є і надалі головною небезпекою у масштабі цілого СРСР і цілої ВКП(б). Але цьому не суперечить та обставина, що по деяких республіках, особливо нині на Україні, головною небезпекою є місцевий український націоналізм тісно пов'язаний з імперіялістичними інтервенціоністами.

Отже повстало тактичне пересунення в оцінці небезпеки націоналізмів, російського й українського. Зайве додавати до цього, що новий підхід до національної проблеми на Україні виразно вказує на велику важливість національних конфліктів для цілої комуністичної політики. Видається також певним, що проблема України, хоч би і радянської, не вміщається у тих тісних межах, що їх встановила для неї так звана ленінська національна політика, на яку так часто покликаються проводирі комунізму.

18. січня року 1934 підвела білянс діяльності Постишева і московська „Правда”. Схарактеризувавши політичну ситуацію на Україні за 1933 рік, „Правда” зазначає, що завдяки новому проводові ЦК КП(б)У, партія почала краще працювати, ніж досі, і здобула великі успіхи. Перемогу цю треба віднести на рахунок допомоги й безпосереднього проводу ЦК ВКП(б) а також особистого зацікавлення цією справою Сталіном. Але, каже „Правда”, не дивлячись на те, що на Україні розгромлено клясового ворога, він буде ще намагатися шкодити, псувати, боротися. Розбито контрреволюційний націоналізм, але небезпека національного шовінізму на Україні існує й надалі — стверджує „Правда”.

Ніби і не дуже додатній білянс...

„Славний“ рік на Україні.

У січні 1934 року відбулись один по другім зїзди КП(б)У і ВКП(б). На цих зїздах багато комуністичних проводирів підкреслювало у своїх промовах і заявах велику вагу минулого 1933 року щодо розвитку радянської національної політики на Україні. Генеральний секретар КП(б)У Станіслав Косіор між іншим заявив: „Тільки 1933 року під безпосереднім проводом ЦК ВКП(б), товариша Сталіна, за його вказівками, ми на Україні провели боротьбу за викриття націоналістичного ухилу в КП(б)У, боротьбу з контрреволюційними націоналістичними елементами, з націоналізмом взагалі. Кожний на досвіді тепер бачить, як гостро потрібна була всебічна й нещадна боротьба з націоналістичним ухилом, з яким ми до цього часу не досить боролись. І те, що ми розгромили націоналізм, те, що як слід взялися до роботи на селі — і вирішило успіхи 1933 р.“.

Шеф всеукраїнського ДПУ Балицький між іншим сказав: „Тільки у 1933 році нанесли ми рішучий удар українській контрреволюції“. Приблизно так само сформулював значіння року 1933 і Постишев: „Останній рік був роком розгрому націоналістичної контрреволюції, викриття і розгрому націоналістичного ухилу на чолі зі Скрипником“. Делегат зїзду КП(б)У Литвин підкреслив, що КП(б)У у 1933 році провела велику працю,

очищуючи наш апарат від націоналістичних елементів і петлюрівців. Зїзд КП(б)У у своїй резолюції також сформулював, що „1933 рік був роком розгрому націоналістичної контрреволюції, викривання й розгрому націоналістичного ухилу на чолі з Скрипником. Зїзд відзначає величезну роботу органів ДПУ України у розгромі націоналістичних, контрреволюційних елементів”. Нарешті заступник прем'єра УСРР, Любченко, змалювавши політичні труднощі на Україні і працю ДПУ з цього приводу, зазначив: „Пройшов тільки один рік, славний 1933 рік. За зміцненим проводом перешикнула КП(б)У свої лави, піднесла боєздатність, розгромила націоналістичний ухил, що його очолював Скрипник, розгромила петлюрівські націоналістичні клуби в земельних, культурних і інших організаціях. Українські націоналісти та їхні хазяїни за кордоном довго будуть пам'ятати, що таке ЧК—ДПУ Радянської України”.

З цих коротких витягів із промов комуністичних провідників на Україні бачимо, що 1933 рік має якесь особливе значіння у розвитку політичних і національних відносин у СРСР і що діяльність радянського уряду на Україні того року значно перебільшила те, що робилося у попередніх роках. Мимохіть повстає питання, що-ж таке сталося 1933 року, чому „самоотвержений малоросіянин” Любченко, що так пильно завжди реагує на нові тенденції у національній політиці, виділив з 13-ти літ існування радянської влади на Україні саме 1933 рік, надаючи йому назву „славного незабутнього” року?

Голова Всеукраїнського Виконкому Петровський так говорив на XVII зїзді партії про напружений характер національних відносин на Україні: „Нам було дуже важко боротися з проривом на національному фронті. Раніш у нас були атаки на роботу ЦК КП(б)У і всієї партії з боку націоналістів, ухильників. Свого часу ЦК КП(б)У на чолі з Кагановичем відбив ці атаки. Останнього-ж періоду ми не так легко відбивали ці націоналістичні атаки, бо на чолі націонал-ухильників стояв старий більшовик Скрипник, а за його спиною

ховалася націоналістична наволоч і будувала плани нападу і підриву фортеці нашого Радянського Союзу". Як бачимо, Петровський досить песимістично оцінював можливість відбити напад націоналістичних елементів в партії, але „допомога від ЦК, особливо надіслання до нас відомих товаришів, була цілком вчасна. Ми справляємось тепер і ліквідуємо прориви на господарському фронті, а ДПУ з товаришем Балицьким на чолі викрило і ліквідує контрреволюцію". Отже виникає з цього, що КП(б)У власними силами не впоралася б з націоналістичними елементами і лише „допомога" з Москви уратувала положення. Постишев у своєму політичному звіті, виголошеному на зїзді 20. січня 1934 року, визначив хронологічні етапи націоналістичного руху і націоналістичної опозиції у КП(б)У. Процес СВУ — казав він „був надзвичайно поважним сигналом для КП(б)У. З нього ми довідалися, що українська націоналістична контрреволюція перейшла до концентрації основної своєї роботи тут, на Радянській Україні, що така тактика української націоналістичної контрреволюції полягала в тому, щоб проштовхувати своїх людей всюди, де тільки можна, впроваджувати людей всюди, де тільки можна, впроваджувати людей до всіх ділянок суспільно-господарського і культурного життя, проникати в партію, у комсомол, щоб опанувати школу, використовуючи її для прищеплення націоналістичних ідей, вибираючи надійні кадри з учнів вищої школи. 1931 року КП(б)У дістала другий надзвичайно гучний і тривожний сигнал. Викрито так званий „Український Національний Центр", який уявляв собою бльок українських і галицьких націоналістичних партій. До цієї організації входили Чечель, Голубович, Мазуренко Василь, Лизанівський, Христюк, Яворський та інші. Це була бойова націонал-фашистівська організація, яка ставила перед собою завдання об'єднання всіх сил націоналістичної контрреволюції і підготову повстання на Україні". Про цю організацію говорив Балицький, кажучи, що це був бльок українських націоналістичних партій — УКП, боротьбістів, есерів, есдеків та інших. Косіор зазначав, що до цієї органі-

зації належали також Грушевський і Коссак. „Тимчасом — продовжував Постишев — націоналістичні елементи особливо міцно в 1931 і 1932 роках активізувалися, з кожним днем проникаючи у нові і нові ділянки соціалістичного будівництва. На початку 1933 року ДПУ викрило нову організацію „Українську військову організацію — УВО”.

Отже бачимо з цих заяв чільних представників радянської влади, що, всупереч оптимістичним прогнозам, 1930 рік став початком збільшеної націоналістичної акції, яка захопила не тільки політичних противників комунізму, але й комуністів української національності. Кульмінаційним пунктом ферментів у середині партії була справа народного комісара Скрипника. На думку Косіора старий большевик Скрипник пережив ідейне переродження і з комуністичної платформи перейшов на виразну націоналістичну, згуртувавши навколо себе цілий ряд національних ухильників, ставши для них ідеологом. Як членів цієї групи Косіор назвав відомих українських комуністів: Річицького, Авдієнка, Сірка, Тура, Волоха, Ялового. Ці елементи під маскою большевицької українізації намагалися — як казав Косіор — „петлюризувати” державний апарат і зміцнити українську націоналістичну культуру. Про діяльність Скрипника говорив Постишев, що всяка спроба комуністів помирити пролетарський інтернаціоналізм з націоналізмом потягне їх до націоналістичної контрреволюції. Комуніст у такому випадку підпадає націоналізмові. Це доказав на собі Скрипник. За останніх років Скрипник зустрічав багнетом все всесоюзне, він намагався вбити клин до СРСР, провадив примусову українізацію школи і підтримував комуністів-націоналістів, захищаючи їх перед репресіями. Націоналістичний ухил на чолі зі Скрипником був прямим продовженням ухилу Шумського в 1927 р. І шумськизм і ухил Скрипника жилися тими самими коріннями й соками. І той і другий працювали на справу відірвання України від Радянського Союзу. Трудно навіть оцінити значіння розгрому націоналістичного ухилу Скрипника — казав Постишев. „Надзвичайно цікава система українських

націоналістів — продовжував Постишев — розставлення своїх кадрів. Наприклад сектор Наркомосу. Ще в 1927 р. керівником цього сектору був Матвій Яворський. Пішов Яворський, сів Озерський. Пішов Озерський, сів Коник, а всі-ж вони виявилися згодом членами УВО і навіть її керівниками. Або ось Уповнарком-заксправ. У 1924 році був Максимович, пішов Максимович, сів Петренко, пішов Петренко, сів Тур, знову усі члени УВО і навіть її керівництва. І так майже на всіх дільницях, захоплених ними, вони додержували цього організаційного принципу наступності своїх людей. Раз захопивши ту чи іншу відповідальну дільницю, вони її вже з своїх рук не випускали...”

Про джерела націоналістичних ферментів на Україні майже всі названі проводирі комунізму говорили одне і те саме, хоч і різними словами. Так наприклад Косіор говорив, що на Україні був вплив двох явищ. З одного боку націоналістична акція контрреволюційних організацій та з другого кристалізація націоналістичного ухилу в самій партії. Повторював це і Постишев, зазначаючи, що боротьба за ленінську національну політику на Україні провадилась у двох напрямках — перший, це був розгром отвертої контрреволюції, що працювала під проводом Коновальця, Лівницького, Шептицького, Скоропадського і т. і., а другий — це було відкриття і знищення націоналістичного ухилу Скрипника. У комісаріаті земельних справ впродовж кількох років діяла група контрреволюціонерів, члени якої мали становища членів колегії, завідувачів секцій, начальників відділів. Ці люди спеціально опанували Наркомзем, щоб зорганізувати саботаж сільського господарства. Так само було і в Наркомосі, де чимало посад займали петлюрівці. Те само було і в Академії Наук і на інших відтинках. Трохи інакше аналізував справу Балицький. 1933 року — говорив він — кулак ДПУ вдарив по двох напрямках — по-перше, по низових антирадянських групах, до яких входили куркульсько-петлюрівські елементи на селі, що організували саботаж та підривну роботу в сільському господарстві, і по друге — по провідних центрах націоналізму.

Постишев у своїй промові піддав глибшій аналізі політичне й національне становище на Україні. „Класова боротьба на Україні — казав він — була цілком інша від боротьби в інших республіках СРСР, вона мала свої особливості. Перша особливість полягає в тому, що на Україні класовий ворог маскує свою роботу проти соціалістичного будівництва націоналістичним прапором, шовіністичними гаслами. Друга особливість — це та, що український куркуль пройшов велику школу боротьби проти радянської влади, бо тут на Україні громадянська війна була особливо запеклою, бо тут політичний бандитизм орудував особливо довго. Третя особливість полягає в тому, що на Україні найбільше осіло уламків різних контрреволюційних організацій і партій, які тягнулись особливо сюди, в наслідок близькості України до західних кордонів. Четверта особливість — це та, що Україна є об'єктом зазіхань різних інтервенціоністичних штабів і перебуває під їх особливо пильним наглядом. І пята особливість полягає в тому, що ухильники в КП(б)У у загально партійних питаннях звичайно лучилися і лучаться з націоналістичними елементами в її лавах, з ухильниками в національному питанні”.

Слід також записати і політичний момент в оцінці національних ферментів комуністичними чинниками. Командант червоної армії на Україні Якір зазначив, що „треба зосередити увагу на західних кордонах, звідки пролізло надто багато різної наволочі, яка робила все, щоб розкласти цілий ряд наших організацій. Руку німецьких націонал-соціалістів і польських фашистів побачити в цій шкідницькій роботі не важко. Не можна забувати, що Україна і досі притягає особливу увагу капіталістичного Заходу. Якщо Балицький мав би більше часу, він міг би докладніше показати, як ниточки української контрреволюції тягнуть до Берліна, до Мюнхену і навіть до Польщі, якої уряд останнім часом так делікатно з нами розмовляє”.

Хронологічний хід подій в цьому переломовому чи — як висловився Любченко — „славному та незабутньому” 1933 році був такий: У грудні 1932 року стало

ясно, що ні плян хлібозаготівель на Україні, аж тричі вже зменшений, ні інші господарчі пляни виконані бути не можуть. 11 січня 1933 року на об'єднаному пленумі ЦК і ЦКК ВКП(б) Сталін виголосив велику промову про працю на селі, при чому підкреслив, що головна хиба партії в її боротьбі на селі це труднощі з хлібозаготівлями, головню і здебільша на Україні, де по колгоспах верховодять колишні петлюрівці, які вживають нової тактики — „тихої сапи”.

По нарадах Політбюро, ВКП і ЦК ВКП 24 січня 1933 року у своїй резолюції прийшов до висновку, що ЦК КП(б)У цілком незадовільно кермував хлібозаготівлями на Україні, цілком незадовільно кермував колгоспами на Україні та виявив „брак класової чуйности”. Особливо це виявилось по так званих „вирішальних областях України” — харківській, дніпропетровській і одеській. ЦК ВКП відрядив на Україну експедицію випробованих і досвідчених комуністів з Постишевим на чолі. Заведено численні зміни особливо в партійному проводі, від якого залежить діяльність урядових органів. Так, на секретаря ЦК КП(б)У і на першого секретаря столичного харківського обкому і міськпарткому вибрали Постишева замість Терехова. На секретаря дніпропетрівського обкому вибрали надісланого з Москви Хатаєвича замість попереднього Строгонова, на секретаря одеського обкому — Вегера (теж з Москви) замість попереднього Майорова. А тих „старих большевиків” Терехова, Строгонова і Майорова відправили до Москви. Треба зазначити, що спершу харківські комуністи не дуже охоче пішли назустріч московським директивам і треба було енергійних заходів Постишева, щоб харківська партійна організація висловила свою „радість” з приводу зміцнення провідних органів присилкою з Москви Постишева і його людей.

Водночас ЦК ВКП(б) повернув на Україну колишнього шефа місцевого ДПУ Балицького, який два роки вже виконував обов'язки заступника Менжинського у Москві. З його допомогою Постишеву пошастило впродовж двох місяців остаточно зламати спроби саботажу верхівки українських комуністів і лише в бе-

резні висланці з Москви мали змогу діяти цілком вільно і звернути свою увагу на Скрипника, звільненого вже з посади наркома освіти, і на його групу. Усунення українських комуністів, зокрема членів групи Скрипника, з партії і з посад набрало масового характеру. Сам Постишев заявив у листопаді 1933 року, що усунено з партії 26.400 націоналістів, петлюрівців і контрреволюціонерів. По центральних інституціях Харкова усунули дві з половиною тисячі петлюрівців. На 390 адміністративних районів України, усунено 237 секретарів районових партійних комітетів, 249 голов районових виконавчих комітетів, 158 голов районових контрольних комісій і 1300 членів комсомолу — всіх охоплених „заразою петлюрівщини”. Розміри чистки перевищили все, що бувало раніш на Україні. Атмосфера для українських комуністів ставала все тяжча. Серед таких обставин скінчив самогубством 13. травня письменник Хвильовий, а не минуло і двох місяців після цього, як також скінчив самогубством „старий большевик”, творець радянської конституції Скрипник.

Крім превенційних засобів і репресій застосовано також і низку позитивних заходів, що були новим етапом у національній радянській політиці. Значно поширено зміст декрету з року 1926 про рівноуправнення мов меншостей з українською мовою, що на практиці означало реставрацію російської мови в суспільному житті. Зменшено розміри українізації, особливо по робітничих районах. Появилась теза, що не можна накидати робітникам України українізації. Ця теза безумовно суперечить давній засаді радянської національної політики, що пролетаріят треба втягувати до будування української соціалістичної культури. В шкільництві заведено так званий шкільний плебісцит серед дітей, які самі мусять вирішувати, якою мовою повинні навчатися, і нарешті, як закінчення нового курсу, рішено перенести столицю української республіки з Харкова до Києва, тобто з промислового осередка до хліборобської частини України. Бо не лицувало якось знімати вивіску українізації з міста, де перебуває уряд республіки української. А після перенесення уряду до

Киева тезу рівноуправнення російської мови з українською можна вже буде, не соромлячись, ввести в життя по промислових осередках України.

Слід також згадати і про теоретичні іновачії в радянській національній політиці. До цього часу панівна була теза, що російський великодержавний шовінізм є небезпечніший для радянської держави, ніж місцевий український. Тепер цю тезу радикально змінено, бо визнано, що український націоналізм на території України небезпечніший ніж російський. Додаток до цієї тези, а саме, що у відношенні до цілого СРСР російський великодержавний шовінізм є, як і раніше, більшою небезпекою, не міняє значіння dokonаної зміни у підході комунізму до українського „шовінізму”. Прийняття цієї тези, як обов'язкової на Україні, повинно виправдувати гострі репресії, застосовані до націоналістичних елементів у комуністичній партії України.

Еластичність розуміння в національній радянській політиці, особливо в даному випадку, який націоналізм — російський чи український — небезпечніший для комунізму, яскраво виявилась у промові Сталіна на XVII зїзді партії. Він говорив: „у галузі національного питання у частини партії є плутанина в поглядах, що створює певну небезпеку. Слід зауважити, що пережитки капіталізму в свідомості людей багато живучіші в галузі національного питання, ніж у першій ліпшій іншій галузі. Вони живучіші, бо мають змогу добре маскуватися в національному костюмі. Багато хто думає, що прогріх Скрипника це одинокий випадок, виняток з правила. Прогріх Скрипника і його групи на Україні не виняток. Ухил до націоналізму відбиває намагання своєї національної буржуазії підірвати радянський лад і відновити капіталізм. Суперечаться про те, який ухил представляє собою головну небезпеку — ухил до великоросійського націоналізму чи до місцевого. При сучасних умовах це формальна, а тому і пуста суперечка. Нерозумно давати придатну для всіх часів і обставин готову рецепту про головну й цю головну небезпеку. Головною небезпекою є той ухил,

проти якого перестали боротися і якому дали таким чином розростися до розмірів державної небезпеки. На Україні ще зовсім недавно ухил в сторону українського націоналізму не був головною небезпекою, але коли перестали з ним боротися й дали розростися йому до того, що він злучився з інтервенціоністами, цей ухил став головною небезпекою. Питання про головну небезпеку вирішує марксистська аналіза стану справ у даний момент і пізнання тих помилок, що їх зроблено у цій ділянці. Таким чином розуміння більшої небезпеки того або іншого націоналізму залежить від політичної і господарської ситуації даного періоду".

Як-же зазначився ефект нового повороту в національній радянській політиці? Колишній народний комісар робітничо-селянської інспекції Сухомлін заявив на партійному зїзді, що по 4 обласних парторганізаціях (київська, одеська, вінницька і донецька) з загальної кількості членів 267.907 виключено з партії 51.713, тоб-то коло 20%. „Маємо досить високий відсоток виключених", сказав Сухомлін. У вінницькій окрузі довелось навіть виключати членів партійних комітетів. Значіння цих цифр стане ще ясніше, коли порівняємо кількість цих виключених за один рік з кількістю 6352 виключень з партії за останні три роки. Чи-ж досягли всі ці зовнішні ефекти діяльності Постишева своєї мети? Відповідь на це можна найти у харківському „Комуністі". Отже наприкінці вже цього „славного" 1933 року на партійних зборах „Всеукраїнського інституту марксизму і лєнізму" член президії Наумов виступив з контрреволюційною промовою, заявляючи, що український націоналізм не є головною небезпекою і взагалі не є небезпечний для комунізму. На зборах колективу державного українського видавництва приблизно такого самого-ж змісту промови виголосили Іван Ткачук і колишній редактор „Комуніста" Євген Касяненко. Обидва дуже критикували сучасне занедбання українізації. Такі виступи мали місце не тільки в Харкові, але й на периферії. Так наприклад у Сталіні, на зборах партійного активу фабрики імені Сталіна, керівник відділу культури і пропаганди місцевого пар-

тійного осередку, робітник Сливенко, зазначив, що останні розпорядки партії і влади в галузі національної політики компромітують комунізм в очах українських робітників та шкодять інтересам України. А в Донбасі, у великому робітничому місті Гришині, збори партійного активу, що склалися з самих робітників, ухвалили резолюцію про те, що головною небезпекою на Україні є таки великодержавний російський шовінізм.

Цікавий виступ відбувся на зборах партійного осередку наркомату юстиції, де раніш ведено енергійну чистку і звідки виключено низку українців, як Чеховича, Романюка, Ерстенюка та інших. На цих зборах член осередку Самійленко виголосив велику промову, в якій зазначив, що всі проблеми і справи, які торкаються України і КП(б)У, мусять вирішувати тільки самі українські комуністи, російські товариші не повинні тут мати голосу. Цю націоналістичну тезу підтримав другий урядовець наркомату і член партії Коваленко, а секретар осередку Цюков і всі присутні нічим не реагували на ці виступи, ніби солідаризуючися з ними.

Отже з наведених фактів бачимо, що і після репресій Постишева і заведення нових тенденцій до національної радянської політики — по суті нічого не змінилося. Ферменти на національному ґрунті не припиняються. Націоналістичний рух виявляється то на одному, то на іншому відтинку і повстає вражіння, що „незабутній” 1933 рік не вніс заспокоєння і стабілізації в національних відносинах на Україні. Та це виявилось і підчас дискусій на XII зїзді КП(б)У. Секретар партійного комітету в Маріуполі Пелевин заявив, що революційна чуйність у провідних партійних органах не була задовільна, про це свідчить те, що за останніх днів викрили в Маріуполі гніздо українського контрреволюційного націоналізму. Про це саме приблизно говорив і наступний промовець, секретар старобільського партійного комітету Воробйов, зазначаючи, що в окрузі отверто виступають петлюрівські контрреволюційні елементи, боротьба з якими мусить набирати особливого значіння. Отже бачимо, що від південних районів

України аж до північних тягнуться непомітні нитки національного руху, який не тільки не вигасає, а навпаки цілком виразно набирає сили.

Розповсюджене є твердження, що в СРСР, не дивлячись на важкі умови існування, твориться новий тип людини, вихованої за радянських умов, і тому наділеної новими рисами характеру. Безумовно, це зовсім не відповідає дійсності. Але, якщо говорити про Україну, то справді там утворився тип нового українця, свідомого своїх національних інтересів, тип людини, в якій національне почуття поволі поборює прищеплену їй комуністичну ідею, людини, загартованої у нових умовах щоденної боротьби за національну ідею, людини, що застосовує у цій боротьбі цілком нові засоби і методи, людини з цілком новою психологією, з цілком новими поглядами, яка має перед собою одну мету: повільне, але зате тим тривкіше визволення України.

Цю нову людину, виховану серед нової української генерації, називають на Україні і „націонал-большевиком” і „червоним фашистом”. У цих розуміннях ніби збігаються два світогляди: націоналістичний і комуністичний. Та ми вже чули песимістичну увагу Постишева, що комуніст, який намагається помирити комунізм з націоналізмом, завжди підпадає під вплив націоналізму. Ось і властиве джерело національних ферментів на Україні, ферментів перманентних, ферментів на довгий час. Бо національні елементи зникнути не можуть.

Реформа конституції в СРСР і національна проблема.

Проект нової конституції СРСР, оголошений 12. червня р. 1936 у радянській пресі та прийнятий 5. грудня 1936 з малими поправками на VIII-му надзвичайному з'їзді Рад у Москві, це безумовно новий етап в розвитку національних відносин на Радянщині. Цей документ містить в собі цілу низку постанов, що безпосередньо торкаються інтересів національних республік і їхнього державно-правного становища, а з другого боку цей проект відбиває в собі теперішні погляди на суть національної проблеми в СРСР. Перш за все слід зазначити, що проект цей повстав з ініціативи генерального секретаря ЦК ВКП(б), Сталіна, яку одобрив пленум ЦК 1. лютого року 1935. 6. лютого 1935 р. на VII. з'їзді Рад з великим рефератом „про зміни в радянській конституції” виступив голова ради народніх комісарів СРСР Молотов, розвиваючи принципи, які висунув Сталін. З'їзд затвердив той реферат і на підставі його спеціальної ухвали, Центральний Виконавчий Комітет СРСР 8. лютого 1936 вибрав окрему комісію з 30 осіб під головуванням Сталіна. У постанові з приводу цього підкреслено, що комісія ця має опрацювати проект деяких змін конституції СРСР. Отже праці конституційної комісії слід було розглядати, як спробу переглянути існуючу у СРСР конституцію, затверджену

6. липня 1923. і доповнену 20. травня 1925, 26. квітня 1927 і 17. березня 1931.

Але президія ЦВК СРСР у своїй постанові з 11. червня 1936 р. говорить вже не про деякі зміни в існуючій конституції, а про проект нової конституції. Зміст цієї резолюції такий:

„Вислухавши реферату голови конституційної комісії товарища Сталіна про проект Конституції СРСР, президія ЦВК СРСР постановляє:

1. одобрити проект Конституції СРСР, поданий конституційною комісією ЦВК СРСР;

2. скликати Всесоюзний Зїзд Рад для розгляду проекту Конституції СРСР;

3. речинець скликання Всесоюзного Зїзду Рад устійнити на день 25. листопада 1936 року;

4. оголосити проект Конституції СРСР для всенароднього обговорення.

Отже бачимо, що конституційна комісія зі Сталіном на чолі значно поширила своє завдання і замість того, щоб опрацювати проект деяких змін конституції, опрацювала проект зовсім нової конституції, який, хоч і має в собі чимало з попередньої конституції, проте все-ж це цілком новий проект. Це зрозуміло і zarazом симптоматично, коли пригадаємо, що впродовж останніх двох років СРСР переживав постійні зміни у внутрішній політиці, що вказували на гарячкове шукання виходу з політичних труднощів, залежних і від внутрішніх обставин і від міжнародної ситуації.

З погляду національної радянської політики треба відмітити у проекті нової конституції статті у другому, четвертому, шостому і сьомому розділах. Стаття XIII. у другому розділі встановлює структуру СРСР, як федерацію вільних республік, а саме: Союз Радянських Соціалістичних Республік це союзна держава, утворена на основі добровільного об'єднання рівноправних Радянських Соціалістичних Республік: Російської Радянської Федеративної Республіки, Української Радянської Соціалістичної Республіки, Білоруської Радянської Соціалістичної Республіки, Азербейджанської Радянської

Соціалістичної Республіки, Грузинської Радянської Соціалістичної Республіки, Вірменської Радянської Соціалістичної Республіки, Туркменської Радянської Соціалістичної Республіки, Узбекської Радянської Соціалістичної Республіки, Таджикиської Радянської Соціалістичної Республіки, Казакської Радянської Соціалістичної Республіки, Кіргизької Радянської Соціалістичної Республіки. До цього часу СРСР, як відомо, складалася тільки з семи республік, тепер-же кількість союзних республік збільшилась до 11. Сталося це тому, що ліквідовано Закавказьку Федерацію, яка складалася з трьох Республік — Азербейджанської, Грузинської і Вірменської. За проектом нової конституції кожна з цих трьох республік входить до складу СРСР, як самостійна договірна союзна республіка. З другого боку збільшено кількість самостійних республік на території Узбекської Республіки, через що і Радянський Туркестан і Кавказ розбилися на більшу кількість республік.

Тут треба зауважити, що і ліквідація Закавказької Федерації і утворення нових союзних республік на території колишнього Туркестану, це подекуди інновація у національній радянській політиці, інновація тим більше несподівана, що, починаючи від жовтневої революції аж до останніх часів, Сталін, спершу як нарком національних меншин, а потім як генеральний секретар ЦК ВКП, завжди обстоював думку про злуку народів Кавказу в одну федерацію, яка була-б складовою частиною СРСР. Цього принципу завжди послідовно додержувалися і радянський уряд і комуністична партія, розглядаючи його, як інтегральну частину радянської національної політики.

Проект нової конституції в статті XIII. відмовляється від цього принципу, ліквідуючи Закавказьку Федерацію. Це безумовно має велике значіння; автоматично Тифліс, що досі був столицею Кавказу, культурно-історичним і політичним центром його, втрачає своє значіння, переходячи на другорядне місце столиці одної з союзних республік. З другого боку кожна з трьох кавказьких республік буде мати безпосередній зв'язок з державним центром СРСР, Москвою, поминуючи

Тифліс. Мабуть і утворення на терені радянського Туркестану п'ятиох союзних республік є доказом певного занепокоєння з приводу панмусульманських настроїв, що охоплюють мусульманську людність СРСР. Цей державно-правний розподіл території радянського Туркестану мусить гальмувати панмусульманські тенденції і сприяти процесові державної асиміляції у Середній Азії.

Не треба також забувати, що оголошення нового проекту конституції дивним способом збіглося з урочистою декларацією представників політичної еміграції Грузії, Азербейджану і Північного Кавказу у справі політичної спільноти їхніх інтересів та про намір утворити на Кавказі вільну федерацію кавказьких країн.

Крім XIII. статті основне значіння має стаття XIV, що окреслює компетенції союзного уряду. До цих функцій належить: а) представництво Союзу у міжнародних зносинах, заключити і ратифікувати договори з іншими державами, б) питання війни і миру, в) приймати до складу СРСР нові республіки, г) контролю над виконанням конституції СРСР і безпека щодо узгодження конституції союзних республік з конституцією СРСР, д) затвердження зміни кордонів між союзними республіками, е) організація оборони СРСР і провід над усіма збройними силами СРСР, ж) зовнішня торгівля на основі державної монополії, з) охорона державних монополій, з) охорона державної безпеки, і) встановлення народньо-господарських плянів СРСР, к) затвердження єдиного державного бюджету СРСР, а також податків і взагалі прибутків, що надходять на утримання союзного, республіканських і місцевих бюджетів, д) управління банками, промисловими і сільсько-господарськими установами і підприємствами, а також торговельними підприємствами загальносоюзного значіння, м) управління транспортом і комунікаційними шляхами, н) керівництво грошовою і кредитною системою, о) організація державного обезпечування майна, п) укладення і надача позичок, р) встановлення основних засад землекористування, а так само користування надрами, лісами і водами, с) вста-

новлення основних засад у галузі освіти і охорони здоров'я, т) організація єдиної системи народньо-господарського обліку, у) встановлення основ законодавства про працю, ф) законодавство про судовий устрій і судову процедуру, кримінальний і цивільний кодекси, х) закони про союзне господарство, закони про права чужоземців, ц) видача загальносоюзних актів про амністію.

Як бачимо, стаття XIV. досить докладно й широко перелічує функції союзного уряду. Отже мимохідь повстає питання, які-ж функції залишає нова конституція для союзних республік? Знаходимо відповідь, правда досить неясну і проблематичну, у XV. статті, яка стверджує, що суверенітет окремих республік обмежений „лише” зазначеними у статті XIV. конституції СРСР точками. Поза цими межами кожна союзна республіка здійснює державну владу самостійно. СРСР охороняє „суверенні” права союзних республік.

Стаття XVI. конституції каже, що кожна союзна республіка має свою конституцію, яка бере під увагу особливості республіки, але мусить бути зовсім узгоджена з конституцією СРСР.

Підставове значіння має XX. стаття нової конституції, яка каже, що в разі розбіжності закону союзної республіки з законом загальносоюзним, діє загальносоюзний закон. Нарешті стаття XVII, цілком декларативна, визнає за кожною союзною республікою право вільного виходу з СРСР. Треба додати, що в цій статті цілком нема конкретних вказівок, в який саме спосіб і за якою процедурою може відбутися цей вихід.

III. розділ нової конституції містить в собі статті щодо формування вищих органів державної влади СРСР. Ці постанови цілком різняться від попередньої конституції. Як відомо, найвища влада на Радянщині тепер це так званий всесоюзний зїзд рад. Делегатів на цей зїзд вибирали зїзди рад окремих республік. Таким чином кожна союзна республіка делегувала певну групу своїх представників до всесоюзного зїзду рад, найвищої законодавчої влади в СРСР. Згідно з проектом нової конституції (ст. ст. XXX. і XXXIII) найвищим ор-

ганом державної влади є Верховна Рада СРСР, яка складається з двох палат: Ради Союзу й Ради Національностей. Раду Союзу складають вибрані на підставі пятиприкметникового права депутати (посли) — один посол на 300.000 населення. Рада-же національностей складається з депутатів, виділюваних з Верховних Рад союзних і автономних республік і з Рад депутатів трудящих автономних областей по десять депутатів від кожної союзної республіки, по 5 депутатів від кожної автономної республіки і по два депутати від кожної автономної області. Стаття XXXVII. стверджує рівноправність обох палат Верховної Ради СРСР. Стаття LVII. каже, що в разі незгоди між Радою Союзу і Радою Національностей питання передається на розв'язування мирової комісії, утвореної на паритетних засадах. Якщо мирова комісія не приходить до однозгідного рішення або якщо її рішення не задовольняє одної з палат, питання розглядається вдруге в палатах. При відсутності і однозгідного рішення двох палат, президія Верховної Ради СРСР розпускає Верховну Раду СРСР і призначає нові вибори.

Щодо виконавчої і розпорядчої влади СРСР і союзних республік, то такою залишається й надалі Рада народних комісарів. Народні комісари СРСР є як і раніше або загальносоюзні, або союзно-республіканські. Перші це ті, що відають дорученою їм галуззю державного управління на всій території СРСР або безпосередньо, або через призначувані від них органи (ст. LXXV.) Союзно-республіканські народні комісари відають дорученою їм галуззю державного управління через одноіменні народні комісаріати союзних республік. До першої категорії належать наркомати оборони, закордонних справ, зовнішньої торгівлі, шляхів, зв'язку, водного транспорту, важкої промисловости, до другої — харчевої промисловости, легкої промисловости, лісної промисловости, земельних справ, зернових і тваринницьких колгоспів, фінансів, внутрішньої торгівлі, справедливости, охорони здоров'я.

У союзних республіках існують союзно-республіканські наркомати, які відають дорученою їм галуззю

державного управління, підлягаючи як раді народніх комісарів союзної республіки, так і відповідному союзно-республіканському народньому комісаріатові СРСР, і республіканські народні комісаріати, які видають дорученою їм галуззю державного управління, підлягаючи безпосередньо раді народніх комісарів союзної республіки. До цієї категорії належать лише 4 наркомати, а саме освіти, місцевої промисловости, комунального господарства і соціального забезпечення.

Дуже симптоматично, що ніде в усіх 146 статтях нової сталінської конституції не можна зустріти слова „народ”. У І. статті СРСР зветься „соціалістична держава робітників і селян”, по інших статтях говориться про „трудящих міста і села”.

У 141. статті читаємо, що право виставляти кандидатів забезпечується за громадськими організаціями й товариствами трудящих: комуністичними партійними організаціями, професійними спілками, кооперативами, організаціями молоді, культурними товариствами. Стаття 134, говорячи про ради автономічних республік і про місцеві ради, вживає вислову „ради представників трудящих”. Отже „народ” як такий не займає ніякого місця в термінології конституції СРСР.

Цей факт стоїть в тісному звязку з загальним підходом комуністичної доктрини до національної проблеми. Нова конституція СРСР під цим оглядом дбайливо зберігає давні принципи радянської національної політики, що їх установив Ленін.

Проект нової конституції впроваджує також цілком нову конструкцію верховної влади і створює нове становище президента Верховної Ради (параграф 48). Дотеперішня конституція не мала цього становища — Всесоюзний Зїзд Рад вибирав Центральний Виконавчий Комітет, на чолі якого стояло 7 голів по числу союзних республік. Всі вони мали рівні права (Калінін — Р. С. Ф. Р. Р., Петровський — У. С. Р. Р., Червяков — Біл. С. Р. Р., Махарадзе — Закавк. Фед. С. Р. Р.) і т. д.

Нова конституція є дальшим кроком до уніфікації С. Р. С. Р. Стаття 48. передбачає вибір одного со-

юзного президента і 4 його заступників. Підчас VIII. Конгресу Рад справа ця викликала дискусію у редакційній комісії, яка прийняла поправку делегатів національних республік — замість 4 віцепрезидентів, має бути 11, відповідно до числа союзних республік. Поправка ця очевидно не змінює нічого у централістичній будові СРСР. Вимовний факт утворення нового уряду — одного спільного для всіх 11 республік президента, свідчить про державну уніфікацію і обмеження прав національних республік, особливо якщо взяти під увагу домінуючу роль Р. С. Ф. Р. Р. у державнім житті Союзу (на 2016 делегатів VIII. зїзду, було 1136 від Р. С. Ф. Р. Р.).

Концепція „людового фронту“ й українська проблема.

Постанови VII. конгресу Комінтерну з 20 серпня 1935 р. у справі об'єднання революційної акції проти фашизму і творення в капіталістичних державах так званих людових фронтів, є безумовно першорядною подією, якщо говорити про нові форми розвитку діяльності Комінтерну поза межами СРСР. Нове становище Комінтерну оформилось після довгих дискусій і нарад за вказівками Сталіна, який визначив на виконавця нових плянів болгарського комуніста Димітрова. Отже перехід до нової тактики Комінтерну викликав і зміну на становищі генерального секретаря виконкому Комінтерну: замість Мануїльського на це становище „вибрали“ Димітрова.

Нова тактика Комінтерну безумовно відобрає велику роль у дальшому розвитку національної радянської політики, як у середині СРСР, так і поза його межами. Сама ідея „людових фронтів“ послідовно вимагає співпраці комуністів з лівими політичними угрупованнями, які з погляду комуністичної доктрини мають буржуазний характер. Адже-ж комуністи навіть II. Інтернаціонал разом із соціалістичними партіями, що стоять на його платформі, вважають за угруповання буржуазне та супроти капіталістичного устрою компромісове. А „людові фронти“, як звучать комінтернів-

ські постанови, мусять охопити не тільки соціалістичні партії, але й інші ліві групи, що не входять до II Інтернаціоналу і фігурують на парламентарній мапі європейських держав праворуч від соціалізму.

Проте сама засада „людових фронтів” не є щось цілком нове в еластичній тактиці Комінтерну. Зараз же по жовтневій революції Ленін зазначав, що по кольоніальних і напів-кольоніальних країнах пролетарський пуританізм не повинен перешкаджати більш-менше тісній співпраці й координації у революційній боротьбі проти імперіялізму поміж комуністами і лівими буржуазними угрупованнями. Особливо яскраво цю тактику застосовано в Індії та в Китаю. Ленін виходив при цьому з засновку, що революційні змагання повалити імперіялістичну владу є завданням пролетаріату і частини буржуазії підбитих народів. Отже головним засобом зміцнити революційні рухи, що намагаються повалити імперіялістично-кольоніальний устрій капіталістичних держав, є мобілізація всіх революційних сил разом з угрупованнями, що стоять поза комуністичною ідеологією. І тільки дійшовши до першого етапу цієї боротьби та перемігши імперіялістичну владу, шляхи співників підуть по різних напрямках. Це буде вже другий етап „визволення” пролетаріату кольоніальних народів знід влади власної буржуазії. Тут уже не може бути скоординування і співпраці комуністів з буржуазними партіями, бо все вістря пролетарської акції мусить бути тоді спрямоване проти буржуазії, проти приватної власности, проти самих підвалин капіталістичної організації суспільности.

Така була тактика Комінтерну по кольоніальних країнах, де комуністичні емісарі навязували зв'язок з революційними відлами місцевої буржуазії, встановлюючи спільну тактику для комуністичних і революційно-буржуазних елементів в їхній боротьбі проти імперіялізму. Дуже симптоматично, що комуністичний лідер на Україні, близький співробітник Леніна, Юрій Пятаков, з доручення Леніна застосував цю тактику й на Україні підчас революційного періоду, тобто поміж березневою і жовтневою революцією 1917 року.

За вказівками Леніна проводирі комуністичної партії на Україні вступили до Центральної Ради, де Пятаков виголосив декларацію, зазначаючи, що комуністи підтримуватимуть боротьбу України проти Росії та проти московського імперіялізму і співпрацюватимуть з нею в цьому напрямку. Це був період боротьби України за свою суверенність проти ворожого цій ідеї тимчасового російського уряду, в якому разом з князем Львовим засідав лідер російських кадетів Мілюков і пізніший прем'єр Олександр Керенський. Комуністи виходили тут з засади, що Україна уявляє собою кольонію російського імперіялізму. Однак після жовтневої революції тактика комуністів щодо України радикально змінилася. Ленін гадав, що вже наступив другий епат „визволення” України, коли треба цілком триматися за сади класової боротьби пролетаріату.

Таким чином уже за перших часів своєї діяльності Комінтерн застосовував по кольоніальних країнах тактику спільних фронтів. Отже постанови VII. конгресу Комінтерну про творення „людових фронтів” є нові лише постільки, поскільки переносять тактику, застосовану до цієї пори по кольоніальних країнах, до головних держав капіталістичного світу. Ось тут саме сензаційний момент у розвитку діяльності Комінтерну. З другого боку цю нову тактику слід уважати за рішучу зміну у концепціях Сталіна. Бо досі Сталін та, зрозуміло, разом з ним і вся верхівка комуністичної партії і Комінтерну вважали, що по-перше слід розбудувати і зміцнити комуністичний устрій в СРСР, надати йому мілітарну міць, створити з цієї єдиної у світі пролетарської держави так би мовити відбивну для наступної світової революції. На цьому ґрунті й повстали, як відомо, у 1926 році гострі суперечки поміж Троцьким, що пропагував конечність негайно розпочати світову революцію, кажучи, що неможливо збудувати й утримати комуністичний устрій тільки в одній державі, оточеній капіталістичними країнами, — та Сталіном, що визнавав за можливе і доцільне будувати комунізм в одній державі, відкладаючи на деякий час революційну діяльність по капіталістичних державах.

Зазначені постанови конгресу про творення „людових фронтів" і мобілізацію революційних елементів у капіталістичних державах недвозначно свідчать про те, що Сталін вважає сучасний момент за слушний, щоб поживити діяльність Комінтерну у капіталістичних державах. Ця зміна у поглядах Сталіна свідчить про те, що ідею світової революції, яку радянський диктатор від року 1926 переховував у комінтернівських архівах, знову витягнули звідти.

Якщо перейти до діяльності Комінтерну у державах Середньої і Східньої Європи, то тут на перший план висувається українська проблема. Не треба забувати, що ще 1923 року, коли ідея світової революції стояла на першому плані у перспективах Комінтерну, то він на своєму п'ятому конгресі ухвалив спеціальну резолюцію, а саме, що українська проблема це одна з найважливіших проблем у Середній Європі. Революційного вирішення цієї проблеми вимагають інтереси пролетарської революції у Польщі, Румунії і Чехословаччині, а також по всіх сусідніх з ними країнах. 6-ий конгрес Комінтерну також розглядав цю справу й ухвалив з цього приводу довгезну резолюцію у 1927 році, підкреслюючи вагу української проблеми для революційної діяльності по середньо-європейських державах. Осуджуючи націоналістичні ухили в КП(б)У і КП(б)ЗУ, виконком Комінтерну виразно підкреслював революційне значіння української проблеми, даючи відповідні інструкції своїм секціям, тобто комуністичним партіям Польщі, Румунії й Чехословаччини. У тактиці Комінтерну в українській справі спостерігаємо послідовне намагання комуністичних чинників пролізти до українських осередків і переконати їх, що саме Радянська Україна є суверенною державою, в якій задовольнено всі національні потреби і яка мусить стати центром українських державних прагнень. Треба признати, що такі зусилля Комінтерну дають деякі наслідки: починають тоді виринати радянськості настрої. Серед того відламу частини української інтелігенції, який — коли навіть несвідомо — піддається підшептам Комінтерну, виникають навіть спеціальні політичні концепції

майбутнього устрою України та вирішення української проблеми з оперттям на СРСР. В українському політичному житті завжди грали найбільшу роль два постулати: державна суверенність і об'єднання українських земель в одній державі (соборність). Отже радянофільські українські кола, щоб виправдати свої зв'язки з комунізмом, висували на перший план засаду об'єднання українських земель в одній державі, а саме в Радянській Україні, чи фактично в СРСР, доказуючи, що для українського народу корисніше реалізувати постулат „соборности” ціною незалежності, ніж реалізація державної незалежності у частині українських земель без об'єднання українських земель в одній державі. Такий підхід, очевидно, знаходить велику підтримку по радянській стороні, де завжди підкреслюється, що Радянська Україна, це цілком незалежна держава, що вона по конституції завжди має право відмовитися від союзного договору і виступити з СРСР...

Творення радянофільських політичних течій серед українців у Східній Галичині цілком виникає з тактики Комінтерну, яку він застосовує до національно-визвольних рухів, наприклад в Індії чи в Китаї. Такі течії чи групи зовсім не є комуністичні з ідеологічного погляду, члени тих кол не є членами КПЗУ і взагалі не повинні належати до партійних комуністичних організацій. Таким чином Комінтерн вживав заходів, щоби втягнути в орбіту своїх впливів українські кола, які зовсім не тримаються комуністичної ідеології. Проте переслідування українських національних елементів у СРСР, численні політичні процеси з цього приводу, засуд присудами радянських трибуналів цілого ряду видатних українських діячів, масові розстріли і нарешті голод на Україні разом з самогубствами Хвильового і Скрипника, все це витворило було ситуацію, через яку діяльність Комінтерну серед українців у Польщі мусіла на якийсь час закламатись. Але Комінтерн не припиняв своєї діяльності на українському відтинку. У 1934 році Сталін у своїй промові на 16. З'їзді ВКП(б) торкнувся української проблеми, зазначаючи між іншим, що при оцінці засад радянської національної політики

не слід забувати, що Україна є і в складі СРСР, але є і в складі інших держав. Безумовно це був виразний натяк Сталіна на революційну роль української проблеми в Польщі, Чехословаччині і Румунії, якщо тільки Комінтернові пощастить зберігти свої впливи серед закордонних українців, застосовуючи свою давню тактику.

Національна проблема відіграла дуже велику роль на VII. конгресі Комінтерну. Докладно окреслюючи концепцію „людового фронту” Комінтерн спеціально зазначив у своїй великій резолюції з цього приводу, що національна проблема мусить мати велике значіння підчас творення „людового фронту” в окремих державах. В ніякому разі не можна легковажити засади незалежності і національні почуття широких народніх мас, а треба завжди застосовувати „леніно-сталінську” національну політику. Комуністи, засадничі противники буджуазного націоналізму, не можуть бути прихильниками національного нігілізму й легковаження собі долі власного народу.

Таким чином VII. конгрес Комінтерну ще раз підтвердив попередні засади радянської національної політики, підкреслюючи всю вагу національної проблеми в концепції „людового фронту”. Безумовно тут національна проблема сама по собі грає другорядну роль. Це ми бачимо у засадничій частині резолюції. Не зайве зазначити, говориться там, що робітнича класа, борючись проти всіляких визисків і національного гнету, є єдиним справжнім борцем за національну волю і незалежність.

З цього становища виникає і тактика Комінтерну на національному відтинку у капіталістичних державах. В IV. розділі, 2 точка резолюції VII. конгресу Комінтерну, находимо докладні інструкції, в який спосіб комуністи утворюючи „людові фронти” мають втягати до революційної діяльності радикальні відлами окремих національностей. Отже комуністи мусять пролазити до всіх масових фашистівських організацій, які мають монополію легальности у даній державі, використовуючи найменшу можливість легальної чи напівлегальної праці для протиставлення інтересів мас фаши-

стівській політиці. Ці інструкції, як найретельніше застосовано на українському відтинку. Комуністичні агенти пролазять до національно-українських організацій, там вони ведуть свою розкладову роботу і використовують національні гасла для зміцнення революційних рухів — ось тактика Комінтерну на українському фронті. Щоб втягнути до революційної діяльності радикальні українські угруповання, агенти Комінтерну утворили вже чимало організацій на цілком демократичних підставах і з цілком національним обличчям, пригадати хочби цілу серію видавництв такого характеру і з такими тенденціями. Діяльність Комінтерну в цьому напрямку не обмежилася тільки Східньою Галичиною чи Волинню, а пішла значно далі. Сліди цієї діяльності спостерігаємо навіть серед української політичної еміграції, серед якої настало деяке оживлення у зв'язку з проєктом скликання всеукраїнського національного конгресу. Українські соціалістичні угруповання на території Чехословаччини, в усякому разі одна їх частина станула на становищі „людового фронту”, гадаючи, що тільки з допомогою цієї концепції можна вирішити українську проблему. На їхню думку слід влитися до системи „людових фронтів”, боротися проти фашизму і домагатися задоволення українських національних постулатів у цій політичній системі.

Зручна пропаганда агентів Комінтерну безумовно добула деякий ефект, хоч може і тимчасовий. Бо все-таки ліві українські партії категорично відмовилися від численних пропозицій приєднатися до „людового фронту”.*)

*) ЦК КПЗУ у своїм поклику до УПСД, УПСР, „Просвіт”, „Лугів”, „Соколів” і до членів „УНДО” закликає створити спільний фронт для боротьби за широку територіальну автономію Західньої України, що принесе певну полєкшу українським масам, за автономний краєвий сойм, обраний на підставі демократичного п'ятиприкметникового виборчого права, за демократичну місцеву самоуправу, за виборність урядовців, за відповідальність їх перед населенням, за школу у рідній мові і на державний кошт, за український університет у Львові. Це платформа співпраці комуністів з кожною нефашистською партією. У платформі цій нема ніяких комуністичних гасел, бо саме таким чином комуністи хочуть втягнути українські національно-ліві угруповання до „людових фронтів”.

Радянська національна політика на Україні є таким переконливим і відстрашаючим прикладом для більшості української суспільности, що в широких масах українського народу перемогла свідомість того, що концепція „людового фронту” на українському відтинку є лише новою спробою у хитромудрій комуністичній тактиці поборювання українського національного організму і перетворення визвольних змагань українців у середньоевропейських державах на знаряддя пролетарської революції, а відомо, що гасло пролетарської революції у капіталістичних державах є лише маскою російського заборчого імперіялізму.

Пражський „панславізм“ і українська справа.

Як відомо, джерелом панславістичних течій у минулому столітті були Москва і Прага. Але коли російський панславізм репрезентував ідеологію експансії, що шукала потрібних місць назовні для імперіялістичного розвитку Росії, то пражський відтінок славянської концепції носив скоріше характер оборони перед наступом німецького елемента. Московська концепція, яку так влучно схарактеризував Пушкін виразом „славянські ручьї сольются в русском морѣ“, найшла собі добрий ґрунт серед чехів, які поклали так багато надій на допомогу могутнього російського велиття, щоб разом протиставитися германізаційним впливам і оборонити чехів від денаціоналізації.

Славянська ідея у московському виданні завжди спиралася на російському імперіялізмі і по суті висувала звичайні військові гасла до боїв за нову здобич, за здобуття нових теренів, нових країн, яких так бажала собі імперія Петра I. у процесі свого нічим негальмованого розвитку. Ця панславістична ідея була формальним узasadненням російської експансії на Балкани, повільного підпорядкування Москві славянських народів.

Трохи інший характер набрала ця ідея в Празі. Там вона радше повстала через брак віри у власний нарід, через національний дефетизм. Нема для чехів

(міркують чехи), для загроженого їхнього національного існування іншого порятунку, як славянська Росія. Тому саме чеський панславізм, що повстав з дефетизму, був завжди яскравим прикладом суто егоїстичних турбот чехів за своє власне майбутнє і цілковитої байдужности до трагічної долі інших славянських народів, жертв російського імперіялізму — поляків, українців, білорусинів.

З другого боку славянська Прага так ідеалізувала Росію, що коли за шестидесятих років минулого століття кількох чеських діячів завітало до неї, то повернувшись звідти вони казали, що росіяни видавались їм янголами.

Поважним дисонансом у цій славянській ідилії минулого століття були польські повстання і праця українського Братства св. Кирила і Methodія, що брало під увагу добро цілої славянщини. Це був протест проти гноблення Росією славянських народів. Конструктивним пляном цього Братства, на чолі якого стояв Шевченко і Костомарів, було утворити вільну конфедерацію славянських народів, які мали б свої самостійні, цілком рівноправні держави.

І дуже симптоматично, що ані польські повстання проти Росії ані визвольні змагання українців не зустрічали прихильного відгуку у колисці „славянської взаємности“, у Празі. Все, що може ослабити Росію, це для чехів негативне явище, все, що стає на перешкоді дальшому розвиткові могутньої російської імперії, є шкідливе — така була думка чеських прихильників славянської ідеї. Справді, деякі чеські дослідувачі з зацікавленням аналізують рух українського культурного відродження, реєструють ті, або інші факти з українського життя, проте ніколи вони не зійдуть з позиції єдності російського народу, за частину якого, може і трохи відмінну, вважають чехи й українців.

Завелики надії покладає чеська політична думка на могутність Росії, заміцний інстинкт національного егоїзму кермує нею, щоби сучасні чехи могли погодитися з фактом існування українського народу, цілком окремого від російського, народу, що має свої власні інші

культурні й політичні традиції, свою етнічну питомість, свої національні аспірації. Це значило б знищити свої власні ілюзії про російську могутність, про міць, що мусить уратувати їх, чехів, нарід, який не вірить у власні сили та піддається дефетизмові.

Світова війна дала чехам можливість зробити практичні висновки з їх проросійського становища. Цілі чеські полки з австро-угорського війська з музикою на чолі переходили на російський бік. З них повстали в Росії перші формації чеських легіонів. Головною базою їхнього формування була Україна. Водночас визначні чеські політики з професором Масариком на чолі підготовляли ґрунт для повстання чеської держави. Революція, що вибухла в лютому 1917 року, створила цілком нові умовини, до яких мусіли ноленс-воленс пристосуватись чеські легіони. Але й у цих нових обставинах чехи, як і раніше, сліпо вірили в російську могутність. Це виявилось тоді, коли Центральна Гада розпочала свої перші кроки над творенням самостійної української держави. Російський тимчасовий уряд видав тоді наказ чеським легіонам, що перебували на Україні, на південно-західньому фронті, зайняти Київ і під проводом тодішнього команданта київської військової округи, полковника Оберучева, здушити у зародку „повстання” українських сепаратистів. Чеські легіони злід Бердичева дійшли до Києва, але там їх оточило українське військо, змусивши підписати капітуляційну декларацію, в якій вони зобов'язалися не вмішуватись до боротьби України за своє визволення. Незабаром чеські легіони, на підставі умови, що її склав президент Масарик з командантом червоного війська, яке наступало на Україну, Муравйовим, перейшли з України до большевицької Росії. Так закінчився один з найцікавіших чеських епізодів на Україні, який яскраво ілюстрував випещену у Празі концепцію славянської взаємности, коли довелося застосувати її на ділі в одній з найбільших славянських країн, що боролася за своє визволення.

Треба зазначити, що чеська політика у тодішньому Києві була надзвичайно еластична. З одного боку

змушені вони були силою обставин признавати Україну, як цілком окрему від Росії і навіть бажати їй розвитку, з другого-ж чехи завжди залишали собі вихід до великої Росії, яка продовжувала жити в їхній думці і повинна була відродитись після здавлення революції. Отже коли розпочалося на південному сході колишньої Росії зосереджування російських монархістичних сил з генералом Денікіним на чолі, чеські провідні діячі зараз-же навязали звязки з цим осередком російської реакції.

Після перемоги комуністичної революції в Росії стара Росія, яку так ідеалізували чехи („росіяни то янголи“), ніби зовсім зійшла з історичної арени. Нова комуністична Росія у постаті СРСР, з її інтернаціоналізмом, з пропагандою світової революції, з запереченням славянської ідеї, з принциповим ширенням засади нищення суспільних устроїв, заміняючи їх на диктатуру пролетаріату, зрозуміло не могла стати партнером Чехії. Чеська політична думка, будучи примушена це з жалем ствердити, не переставала проте серед цих змінених обставин шукати, хоч би теоретично, того могутнього організму, який міг би замінити чехам колишню Росію. Підчас цього періоду відсутности Росії в Європі політична чеська думка ніби еволюціонує від славянської романтики до реалізму і не бажаючи визбутися останніх російських оман, навязує контакт з політичними еміграціями, російською і українською. Цей період широкої допомоги еміграціям, подиктований теплом гуманітаризму президента Масарика, безумовно належить до найконструктивніших моментів в історії українсько-чеських відносин. Повстають українські наукові установи, українська студентська молодь дістає матеріальну допомогу, чимало українських учених і письменників має змогу продовжувати свою працю. Росії нема. Майбутнє європейського Сходу дуже неясне. Може там повстане незалежна Україна? Чеський ревізіонізм щодо славянської ідеї стає щораз помітніший. Серед української суспільности виринають деякі надії на рішучу еволюцію чеської політичної думки, на признання нею нових фактів, що хоч і не вміщаються

у рямцях обмеженої давньої славянської доктрини, а проте можуть стати новим політичним чинником на Сході. Однак і тут чехи не могли цілком відмовитись від концепції Великої Росії. І так повстає у них новий проєкт утворити на еміграції соціалістичну унію „російських народів”.

Внутрішня еволюція СРСР в напрямку, що його не сподівались тільки дуже поверховні глядачі (маємо на думці нічим немаскований поворот до імперіялістичної російської концепції), викликала надзвичайне зацікавлення у Чехословаччині. У постаті СРСР можна було вже розпізнавати давню Росію, хоч і змінену внутрішніми трансформаціями. Наслідуючи традиційну російську політику, СРСР розпочинає переговори з Францією, а радянська дипломатія вживає всіх заходів, щоб промостити для СРСР, цієї давньої Росії, — шлях повороту до європейського концерту. Цей поворот до Європи відбувається з допомогою визначних французьких дипломатів, але без того тріумфу, на який надіялися в Москві. Проте факт доконаний, СРСР є — членом Ліги Націй, його представник має місце за женевським столом нарівні з представниками капіталістичних країн. Не могло це не відбитись у чеській уяві. Адже-ж СРСР це ніщо інше, як Росія, яка приступила до активної європейської політики. Довга перерва, коли Росія не брала участі в європейським житті, закінчилася. Росія повернулася, отже треба використати цей факт, підхопити нитку славянських традицій, загублену підчас комуністичної революції.

І розпочався процес політичного й культурного зближення поміж Чехією і СРСР. Подорож колишнього міністра закордонних справ, тепер президента Чехословаччини д-ра Е. Бенеша до СРСР стала гаслом до зміни відношення до Радянщини, дала нові підстави для ідеалізації цієї нової Росії, в якій інтернаціоналізм є тільки офіційний, бо вона зберегла всі риси російського месіянізму. Російський янгол-покровитель, про якого мріяли чехи в минулому столітті, з'явився знову. Вправді ніби трохи змінився зовнішній вигляд цього янгола — замість Аксакова — Бухарін, замість князя

Горчакова — Валах-Літвінов. Але-ж цей янгол бере під свою охорону Чехословаччину, хоче її боронити перед німецькою небезпекою і навіть уділяє поради, як саме слід піднести бойову здібність чеського війська, щоб пацифістичний дух Швейка перетворити на мілітаристичну відвагу радянського Чапаєва.

Разом з цим міняється в Чехії і відношення до української проблеми. Український незалежник стає ворогом, якого слід приборкати. Репресії чеської влади супроти української еміграції приймають інколи форми, непривичні й невидані навіть на большевицькій Україні. Виходить нпр. загальна заборона вживати терміну „український” на території Підкарпатської Русі. Вивішування жовто-блакитного прапора, офіційного прапора цієї країни, вважають за злочин проти чехословацької держави. Забороняють влаштовувати національні академії, які щороку відбувала українська еміграція. Виселяють з Чехословаччини поодиноких людей з української еміграції. А водночас інспірується концепцію українського національного відродження під червоним ярмом Сталіна. Знаменна промова з цього приводу доктора Бенеша, яку він виголосив підчас своєї подорожі до СРСР у червні 1935 року. Перебуваючи у Харкові, Бенеш оглянув пам'ятник Шевченка і сказав кореспондентові „Известий”: „це чудовий пам'ятник, який відбиває окремі етапи боротьби народу за своє визволення. Ми дуже добре знаємо Шевченка. Його твори перекладено чеською мовою. Шевченкова творчість нам дуже рідна, бо його твори нагадують нам боротьбу нашого народу за визволення”. А далі, перебуваючи вже в Києві та підсумовуючи свої враження з подорожі по Україні, през. Бенеш ще раз підкреслив аналогію у визвольній боротьбі Чехії і України, додавши, що почуває себе щасливим, перебуваючи „на визволеній Україні”.

Бачити українську проблему вирішеною у формі федеративного союзу поміж Україною та Росією з супрематією Росії, як єдиної великодержави й покровительки всіх славян — ось нинішнє становище чеської політичної думки. Sans Russie — pas l'Ukraine. Теза

дуже добра: вона-ж не проти могутности СРСР, а з другого боку в ній залишилася і „славянська взаємність“, признаючи до певної міри національну окремішність України.

Після відомих енуціяцій Сталіна й Молотова про ревізію радянської конституції, після заповіді ввести загальне виборче право в СРСР, знайдено ще новий аргумент, що повстання „радянської демократії“ відкриває нові можливості для національного розвитку українців у СРСР. Створено *ad hoc* нову українську організацію, що складається здебільша з українців з Галичини, які мають чехословацьке громадянство. Організація ця має стати осередком нової концепції „собирання“ українських земель під СРСР, а з цієї концепції недалеко й до ідеї „соборної“ України, правда без Підкарпатської Русі, без Буковини, без Басарабії, які є „інтегральними“ частинами мало-антантських держав.

Історія українсько-чеських відносин досить добре ілюструє ідею „славянської взаємности“. Але за останніх часів у цій справі діють надзвичайні речі: бо в який спосіб можна кваліфікувати намовлювання народу, що змагає до свого визволення, добровільно піддатися під червоне ярмо диктатури російського комунізму?!

На межі двох цивілізацій.

Один з найталановитіших польських публіцистів Ст. Лось, що написав чимало цікавих статей на українські теми, висловив недавно в одній з них дуже цікаву думку на тему будуччини радянського устрою і комуністичної ідеології. Радянська Росія — так писав граф Лось у „Новій Зорі” 7 лютого 1935 року — після опанування революції робить велику спробу виховати понад 150 мільоновий народ у новій ненаціоналістичній, піднаціональній, чи просто анаціональній культурі. Якщо-б з тією спробою пощастило, польсько-радянський кордон стане не тільки кордоном двох держав, стане чимось значно більшим: це буде межа двох цивілізацій — європейської і радянської, цивілізацій таких різних, що народи, виховані під їхніми впливами, не будуть в силі розуміти один одного, не дивлячись на спільність раси і мови.

У цьому підході до культурного процесу радянської Росії перш за все видно деяку логічну суперечність. Автор каже, що радянська Росія, чи може правильніше російський комунізм, який кермує Росією, робить велику спробу створити нову цивілізацію після опанування революції. Отже опанування революції, на думку автора, це саме початок творення нової такої відмінної від західної цивілізації культури. А тимчасом,

якщо під опануванням революції розуміти вичерпання її ідеології (а так це тільки і можна розуміти в даному випадку), то ясно, що цього моменту не можна вважати за початок нової ери і нової цивілізації. Адже саме революція у початковій своїй стадії після жовтневого перевороту була джерелом творення нових ідеологічних вартостей, тому, якщо на думку автора цю революцію вже опановано, то це треба скоріше вважати за кінець цих спроб творення нової цивілізації, ніж за її початок.

Але виринає питання по суті, чи правильно зробив п. Лось вміщаючи межу двох цивілізацій на польсько-радянському державному кордоні і чи не є це може геополітична помилка?

Давня російська культура, якої найбільший розквіт треба віднести до минулого століття, мала в собі всі елементи заперечення позитивних цінностей, мала елементи, так би мовити, універсалізму, що їх зустрічаємо і в так званій комуністичній культурі, тобто у тій новій цивілізації, яка твориться на ґрунті радянського режиму і про яку говорить у своїй статті п. Лось. Варта пригадати героїв російської літератури, починаючи від Євгенія Онегіна, через Печорина, Базарова і Рудіна, Обломова і Карамазова до анархізму Толстого і матеріялістичної релігії Леніна. Чи не кидається у вічі ідеологічне споріднення всіх цих героїв російської літератури з універсалізмом ідеї Леніна? Адже-ж так само, як Рудін і Базаров кидали абстрактні гасла про абсолютні вартости матеріялістичного елементу, переплітаючи їх з хоробливим ідеалізмом, що повів Рудіна на париські барикади, творці комунізму кидали гасла абсолютного визволення людини через соціальну революцію з її знаряддям — диктатурою пролетаріату. Де-ж та нова культура, про яку пише ґр. Лось? Зв'язок між учорашньою культурною Росією і сьогоднішньою є безсумнівний. І не випадково нинішні володарі Росії оточують таким глибоким пієтизмом пам'ять корифеїв російської літератури, Пушкіна, Тургенева та інших.

Цей зв'язок кидається у вічі, не тільки коли аналізуємо культурні цінности, але так само коли звернемось

і до політичних концепцій, в яких тепер пороблено може тільки... стилістичні зміни. Пригадаймо підвалини ідеології царської Росії. Були це „православ'є и самодержавіє". Перше, як атракційна ідея, що виправдувала експансію Росії в Азії і на Балканах (визволення православних народів зпід турецького ярма і поширення православної віри в Азії), друге — як підстава внутрішнього устрою, якого найвищий зверхник — це „помазанник Божий", тобто ніби представник абсолютного елемента. А що бачимо у нинішній Росії? Місце православ'я зайняла ідея визволення робітників і селян у капіталістичному світі. Ця ідея саме виправдує зовнішню експансію СРСР. А Сталін, той Сталін, якого за його життя в радянській публіцистиці звуть геніальним вождем цілого світу, найбільшою людською індивідуальністю, улюбленим і наймудрішим вождем комунізму, чи не є він таким самим представником абсолютного елемента, яким був за часів вчорашньої Росії цар?!

Тут доходимо до суті проблеми, яку порушив п. Лось. Де-ж саме межа двох культур і двох цивілізацій, таких різних і таких чужих?

Ст. Лось каже, що це буде польсько-радянський кордон. Занадто механічно ставиться він до цієї справи, перецінюючи значіння прикордонної сторожі в історії людської цивілізації. Якщо придивитися до культурних явищ нинішньої Росії, цієї радянської імперії, то можна переконатись, що 16-літній період існування цієї імперії повний завзятої боротьби за перемогу російської культури на Україні. Правда, збройна перемога червоної армії пересунула кордони радянської імперії на кілька тисяч кілометрів зпід Курска аж до Шепетівки, але не змогла знівелювати і знищити демаркаційної лінії поміж двома культурами, поміж двома світоглядами. Вже другого дня після перемоги радянської зброї, представник радянського уряду на Україні Затонський з великим неспокоєм стверджував цілковиту відмінність українського культурного руху, проти якого комунізм був безсилий. Питання в тому — казав Затонський — чи пощастить комунізмові опану-

вати український культурний процес і надати тим самим українській культурі комуністичний зміст, чи доведеться йому залишитися на боці, що означатиме цілковиту поразку. Затонський поставився поважно до українсько-російської проблеми, розуміючи цілком ясно, що йде ідеологічний бій по обох сторонах невидної барикади, по обох сторонах фактично знищеного російсько-українського кордону. Не випадково — продовжував Затонський — політичний бандитизм (так називали комуністи всіляку боротьбу проти радянщини), продовжує існувати на Україні значно довше ніж по інших частинах радянського Союзу. А цей „політичний бандитизм” і набирив сили з тієї відмінності двох культур, чи, як пише гр. Лось, „двох цивілізацій”, таких різних, що навіть славянське споріднення не мало змоги допомогти порозумітися цим двом народам.

І після ліквідації „політичного бандитизму” поставали все нові події, які яскраво свідчили про велику відпорну силу України проти експансії російської культури, яку переіменовували у Москві і на всесоюзну культуру, і на радянську культуру, на культуру пролетарської революції, на культуру комуністичного інтернаціоналу. У 1924 році повстає ціла серія знаменних ферментів серед самих комуністів з приводу української проблеми. Цим ферментам звичайно надавано назви від прізвиськ комуністичних єретиків, яких уся ересь полягала тільки в обороні культурної і політичної самостійності України. Отже відбуваються по черзі такі події: шумськізм, хвильовизм, волобуєвщина, яворщина і нарешті скрипниківщина. Від оборони своїх позицій активні українські елементи перейшли до наступу, загрожуючи навіть фортеці комунізму на Україні — Харкову. Маємо на думці тут Скрипника, співтворця федеральної радянської конституції і довголітнього інтерпретатора ленінської національної політики на українському відтинку.

Після смерті Скрипника, яка для Москви була дозволом на тривогу, боротьба не припинилася. На Україну прибув з цілою екіпою чільних комуністів Постишев, діставши завдання втихомирити Україну та зміцнити

вузли між Україною і Московщиною. Не можна сказати, щоб білянс цього завдання був дуже активний, бо по двох роках Постишев примушений був визнати, що „хоч і нанесли ми рішучий удар українській контрреволюції, але гнізда українського націоналізму, добре замаскувавшись і приховавшись, далі існують”. Отже боротьба не закінчилася перемогою Москви, ситуація не змінилася, а єдиний наслідок усіх застосованих репресій був той, що в січні 1935 року і Постишев і Косіор могли ствердити значно збільшену вмілість націоналістичних елементів зручно маскуватися, щоб провадити свою акцію.

Чи можна серед таких умовин говорити про ліквідацію українського національного руху, про що з таким переконанням каже п. Ст. Лось? Чи можна запевнювати, що ця ліквідація вже завершилась радикальним знищенням націоналістичних бактерій? Найгостріші репресії, навіть убивство визначних українських одиниць, чи не свідчить це все саме про неміч комунізму на Україні, який примушений гарячково хапатись таких заходів по 15-літньому періоді свого збройного панування на Україні? Український національний рух має занадто широке своє річище, має занадто міцні ідеологічні підстави, так суспільні, як і господарські, щоб його могли зліквідувати якісь тимчасові превенційні засоби.

Ст. Лось, оцінюючи сучасну ситуацію на Україні, робить таку саме помилку, як і так звані польські позитивісти після повстання з 1863 р., коли російський уряд також розпочав фізично винищувати провідні польські одиниці. Але тодішні польські жертви не були рівнозначні з ліквідацією польського визвольного руху. Комуністичні проводирі на Україні, Постишев, Косіор та інші в своїх промовах постійно підкреслюють надзвичайну еластичність метод боротьби українських елементів на різних відтинках суспільного життя. Ця еластичність і є найбільшою перешкодою для ліквідації українського національного руху. Якщо проаналізувати етапи цієї боротьби на Україні, яскраво можна побачити всю живучість національних елементів на Україні.

До року 1924 боротьба велася зброєю — повстання вибухали по всій Україні. Це про них говорив Затонський, називаючи їх політичним бандитизмом, що існував на Україні значно довше, ніж по інших частинах радянської федерації. По закінченні періоду збройної боротьби (не говоримо тут про період українсько-російської війни, що продовжувалась до року 1921) методи боротьби змінилися. Використовуючи відомий декрет про українізацію, українські елементи встигли опанувати цілу низку наукових, культурних і інших інституцій, а найголовніше шкільництво, в якому й виховано молоде радянське вже покоління. Водночас і в лавах комуністичної партії повстала націоналістична опозиція Шумського і Максимовича, що залишила великий слід, як у комуністичній партії України, так само і в комуністичній партії Західної України. Останню, як відомо, з цього приводу розв'язав Комінтерн, зорганізувавши нову на нових „правовірних” підставах. Цей опозиційний рух поширив політичну базу українського націоналізму, який перестав бути рухом елементів лише ворожих гаслам жовтневої революції і охопив радикальне крило української суспільности, з якого вербувалися українські комуністи. Таким чином національний елемент одержав цілковиту перемогу над комунізмом. Відгуки цієї перемоги находимо у новітній українській літературі. І не тільки у творах Хвильового, не тільки в його знаменному літературному маніфесті лунає ця перемога. Можна назвати чимало українських авторів молодшої генерації, вихованих серед умовин радянського режиму, яких твори цілком просякнені ідеєю боротьби двох культур, української і російської, ідеєю не тільки оборони самостійности України, але — і то найцікавіше — цілком новою концепцією українського імперіалізму, готового вже до наступу по всіх галузях, — і культури і економіки і політики. Цей період був може найважливіший у часах нової України, бо він скристалізував національні настрої й домагання, кинув гасло перейти від оборони до наступу і підштовхнув українську політичну думку до нового етапу. Все це збільшило, зміцнило відпорну силу України не лише в культурній

галузі, але і в політичній, а що найголовніше — в економічній. Колективізація сільського господарства, що її найрішучіше заведено на Україні, викинула масу селянства до міст, до промислових осередків. Впродовж тільки кількох років повстала природна українізація пролетаріату, що мала за наслідок небували політичні ферменти у Донбасі, в Луганську, Харкові, Одесі і т. і. „Українська зараза” у пролетарській Гренаді стала постійним явищем. Пролетаріят України, що ще донедавна був на 60% російський або зрусифікований, тепер, по процесі колективізації, націоналізувався. Повстала нова суспільна сила у постаті сотень тисяч спавперизованих селян, які стали пролетаріями й робітниками радянської промисловости, не тратючи рис селянської психології. Цим треба пояснювати, що властиво по промислових районах України за останніх років виявляють себе національні ферменти у найрізноманітніших формах. Шалене темпо господарських і суспільних реформ у СРСР створює все нові умовини, серед яких система боротьби змінюється, але суть її залишається та сама. Якщо-б об'єктивний обсерватор хотів накреслити лінію, яка символізувала-б динаміку українського національного руху в СРСР, то мусів би він цю лінію розпочати від села, яке стало осередком українського націоналізму по поразці українського війська року 1921, до промислових осередків через районні міста аж до червоного Харкова і Донбаса, що його ще недавно у Москві вважали твердинею комуністичної ідеології.

Яке-ж значіння можуть мати в таких обставинах і при такому поглибленні бази українського націоналізму, репресії, що ними гадають знищити український національний рух? Яке значіння може мати навіть фізичне знищення визначних одиниць, що репрезентують національні почування? Їхнє місце займуть інші, стихійна сила українського націоналізму, що спирається на широкі суспільні верстви, й надалі залишиться, як явище, що його існування не міг заперечити і сам Постишев у січні 1935 року, у Києві. Не можна передбачити, коли наступить рішучий момент. Гр. Лось каже,

що кінець матеріялістичної релігії не настане раніш 1960 року. Будучи значно скромніші не визначаємо цього речинця. Але твердимо, що розпалене залізо українського питання тепер куди болючіше припікає радянську імперію, ніж декілька років тому. Нема ніяких фактів, які свідчили-б про зменшення розмірів велетенської боротьби, яку провадить український нарід з Росією, боротьби, якої може не завжди назовні видно та яка проте все поглиблюється і викличе напевне найповажніші наслідки на Сході Європи.

Українці на службі комунізму.

Українців, що займали чи займають відповідальні становища на службі комунізму, можна поділити на три групи: Перша група — це ті українці з походження, що не брали ніякої участі в національному визвольному українському русі перед революцією 1917 року, цілком асимілюючись з російською революційною масою.

До цієї групи треба зараховувати м. і. Григорія Петровського, Кліма Ворошилова, Власа Чубаря, Дмитра Мануїльського, Володимира Затонського, Миколу Скрипника, Миколу Крестинського, Юрія Коцюбинського, Миколу Криленка, Павла Дибенка, Анатолія Луначарського, Опанаса Буценка, Всеволода Балицького.

До 2-ої групи слід зарахувати українців, які брали активну участь у визвольних змаганнях України, як члени українських революційних організацій, головню УПСР і УСДРГ, а потім як незалежники, боротьбисти, укапісти.

Ліве крило українських есерів, що вже з початку 1918 року було в опозиції до більшості ЦК, у травні того-ж року на чолі з Михайличенком, Заливчим і Шумським, організувало нову партію, але під старою назвою, додаючи додаткову — „боротьбистів”. Вже за часів гетьманщини боротьбисти входили в контакт

з більшовиками. У березні 1919 року на зїзді в Харкові партія прийняла назву „Українська партія соціалістів-революціонерів-комуністів-боротьбистів”. У тому самому часі й із УСДРП виділилась фракція незалежних, яка у березні 1919 переіменувала себе на УСДРП (незалежні). В літі 1919 обидві ці партії злились, прийнявши назву Української Комуністичної Партії („укапісти”).

Працюючи деякий час з КП(б)У укапісти наприкінці року 1919 висунули вимоги утворити окреме національне українське військо, самостійно й окремо кермувати господарством України та форсувати українізацію на Україні. А ще згодом звернулися до Комінтерну з заявою прийняти УКП до Комінтерну, як єдину комуністичну партію на Україні, що була-б самостійна і звязана з РКП(б) („Россійская Комун. Партія большевиків”) лише через Комінтерн, водночас розглядаючи КП(б)У, як чужу окупаційну силу. Комінтерн, як організація, в якій найбільший, чи може єдиний голос мають росіяни, — відмовив у цьому, „запропонувавши” укапістам розвязати партію і ввійти до КП(б)У. Після довгої дискусії з цього приводу УКП у березні року 1920 припинила своє існування і формально влилась до КП(б)У, хоч і після цього внутрі партії продовжувалися принципові тертя поміж більшовиками і колишніми укапістами.

Сюди належать: Шумський, (Михайличенка і Залівчого москалі розстріляли), Винниченко, Елан, Ковалів, Касяненко, братя Лакізи, Микола Шраг, Чечель, Христюк, Авдієнко, Сірко, Одинець, Річицький, Сліпанський, Полоз та інші.

Третю групу складали українці з Галичини, які, віруючи в самостійність радянської України, емігрували туди з Галичини або прибули на Україну з закордону.

Уважаємо за доцільне подати біографічні дані деяких з названих осіб.

Григорій Петровський народився 1877 року у Катеринославі в робітничій родині і сам почав працювати у катеринославських фабриках, беручи діяльну участь в революційному русі. 1912 р. його вибрали до IV-ої Державної Думи (15. XI. 1912), де він стояв на

чолі большевицького крила (6 осіб) с.-д. фракції. У 1914 році його за антидержавну діяльність заслали на Сибір, де він і перебував до лютневої революції. З року 1919 стає на чолі уряду УСРР, як беззмінний голова президії ВУЦВК, увесь час входячи до ЦК ВКП(б), а з року 1927 і до Політбюра, як кандидат до членів. Увесь час працював як російський революціонер, ані перед ані після революції не виявляючи ніякого національного обличчя. Якщо і доводилось йому виступати в обороні інтересів УСРР, то робив він це не як свідомий українець, а як добрий і ретельний генерал-губернатор, що обстоює інтереси дорученого йому генерал-губернаторства. Його син командує московською „пролетарською” дивізією — сучасною гвардією в СРСР.

К л и м В о р о ш и л о в (давніше Ворошило) народився 1881 р. у селянській родині на Катеринославщині, скінчив земську школу, з 1896 р. почав працювати у фабриках, з р. 1903 бере діяльну участь у революційному русі, як російський революціонер, декілька разів був під судом і йшов на Сибір. Року 1917 (по жовтневій революції) комісар Петрограда, р. 1918 командує 5 українською армією, потім іншими, року 1919 входить до уряду УСРР, член Реввійськради І. кінної армії, р. 1921 командант війська північно-кавказької округи, р. 1924 — командант війська московської військової округи, з 6. IX. 1925 (по смерті Фрунзе) нарком військових і морських справ, потім оборони СРСР, з р. 1926 член Політбюра ЦК ВКП(б).*)

В л а с Ч у б а р народився року 1891 у селянській родині на Катеринославщині, скінчив нижчу технічну школу, працював як фабричний робітник спершу у Краматорську, потім у Петербурзі, беручи діяльну участь в революційному русі, як російський революціонер. По жовтневій революції комісар головного гарматного управління, член ЦВК РСФСР, з липня р. 1923 по 1933 р. голова РНК (Ради Народніх Комісарів) УСРР, потім

*) Ворошилов піддержував Сталіна в його боротьбі з Троцьким у 1925—1926 рр. і цьому завдячує свою дальшу кар'єру.

його призначили заступником голови РНК СРСР. З р. 1927 кандидат до членів Політбюро ЦК ВКП(б).

Дмитро Мануїльський народився 1883 р. у священничій родині на Поділлі, від 1907 р. політичний емігрант у Франції, р. 1918 член російської совітської делегації для мирових переговорів з Україною. У 1920—1921 рр. нарком земельних справ на Україні, потім працює у виконкомі Комінтерну.

Володимир Затонський народився р. 1888 на Поділлі, після закінчення гімназії й університету у Києві, був лаборантом у київському політехнічному інституті. Один з організаторів проголошення УСРР і утворення її уряду, в якому був народнім секретарем освіти. У березні р. 1918 його вибрали на голову ЦВК УСРР, 1920 р. був головою ревкому Східньої Галичини, у 1923 р. знову наркомом освіти УСРР. З р. 1924 секретарем ЦК КП(б)У, з р. 1926 наркомом РСІ („Робіт-Сел. Інспекції“), з р. 1933 наркомом освіти, членом президії ЦВК СРСР, членом Академії Наук у Києві.

Микола Скрипник, син залізничного урядовця, народився року 1872, не скінчив петербурського технологічного інституту, з р. 1901 провадить революційну роботу, багато разів був під судом і на заслання, звідки втікав. Підчас жовтневої революції член військово-революційного комітету в Петрограді. По утворенні на Україні народнього секретаріату був народнім секретарем праці, потім торгівлі і промисловости, року 1918 він — голова ради народніх комісарів УСРР і нарком закордонних справ, з січня р. 1919 нарком держконтролю, р. 1920 нарком РСІ, 1921 нарком внутрішніх справ, р. 1922 нарком судівництва, р. 1926 нарком освіти, водночас голова ради національностей СРСР, член ЦК ВКП(б), р. 1933 призначений заступником голови РНК УСРР, 7. VII. закінчив життя самогубством, не погоджуючись виконати домагання Політбюро „покаятися” в націоналістичному ухили.

Юрко Коцюбинський народився р. 1897 у Чернигові у родині відомого письменника, народній секретар військових справ у першому народньому секретаріаті УСРР, потім посол УСРР у Відні, радник по-

сольства СРСР у Варшаві, працював у наркоматах освіти в УСРР і СРСР. В останньому часі арештований, обвинувачений в українському „сепаратизмі”.

Микола Крестинський народився 1883 р. у священницькій родині в м. Ніжині. 1918—1922 нарком фінансів РСФСР, потім до 1930 року посол СРСР у Берліні, з р. 1930 заступник наркома закордонних справ.

Анатоль Луначарський народився року 1867 в українській шляхотській родині на Полтавщині, до революції російський письменник, драматург, критик та історик західньо-європейських літератур, по жовтневій революції перший нарком освіти РСФСР, на якому становив до р. 1929 р. 1933 призначений послом СРСР до Іспанії, — помер, не доїхавши туди.

Микола Криленко народився р. 1885, 1917—1918 головний командант російського війська, потім нарком справедливості РСФСР, від 20. VII. 1936 нарком справедливості СРСР.

Всеволод Балицький народився року 1892 в українській шляхотській родині у Верхньодніпровську, не скінчив московського університету, покликаний 1915 року до війська, де провадив революційну роботу. По жовтневій революції член колегії наркомату внутрішніх справ, заступник голови всеукраїнської чека, з р. 1926 нарком внутрішніх справ і голова ДПУ УСРР, у 1931 р. переведений на становище заступника наркома внутрішніх справ СРСР і заступника голови ДПУ СРСР. 1933 р. вернувся на Україну на попереднє становище.

Опанас Буценко народився р. 1889 у селянській родині на Донеччині, працював у фабриках в Луганську, ведучи революційну роботу. По жовтневій революції ввійшов до першого комуністичного уряду України, з р. 1923 секретар ВЦВК, з р. 1930 на засланні за націоналістичний ухил.

Павло Дибенко народився 1889 року у селянській родині на Новомильщині, революція застала його у балтійській флоті, де провадив революційну роботу, по лютневій революції був головою „Центро-

балту" (Центрального Комітету балтійської флотії). По жовтневій революції до квітня 1918 року був народнім комісарем морських справ. У 1918 році провадив революційну роботу на Україні проти гетьмана, брав участь в російсько-українській війні, після завоювання Криму командував кримською армією і був наркомом військових та морських справ кримської республіки. У 1928 році був командантом середнеазійської військової округи, від 1934 — приволзької.

З 2-ої групи тільки Василь Еланський (літературні псевдоніми Блакитний, Валер Проноза), що народився 1892 року у священницькій родині на Чернігівщині, хоч і почав було впадати в немилість в окупантів, але помер 1925 року на своєму попередньому становищі першого редактора „Вістей”.

Правда, у більш-менш безпечному місці перебуває у літі того-ж року він переїхав до Москви, потім і на Вініниченко, який опинившись на еміграції стичну партію і видавав в її імені газету „Нову Добу”, в літі того-ж року він переїхав до Москви, потім і на Україну, де почав переговори про вступ до КП(б)У і до уряду УСРР. Його признали заступником голови РНК УСРР (головою був Раковський) і наркомом закордонних справ УСРР, а також вибрано до ЦК КП(б)У. Одержавши негативну відповідь на своє домагання ввійти до політбюро ЦК КП(б)У він, прибувши до Риги для участі у польсько-радянських переговорах, виїхав звідти до Франції, де й тепер живе. Він листувався з радянськими чинниками у звязку з друком його творів у Держвидавві. У 1933 році він надіслав листа до ЦК КП(у)У, заявляючи про свій цілковитий розрив і обвинувачуючи ЦК і уряд УСРР головню за передрук його творів без висилки йому гонорару. В останніх часах відомий з свого нового листа з приводу Всеукраїнського Конгресу. Виступ цей, може випадково, припав на час проголошення Комінтерном тактики „людового фонту”.

Треба відмітити також двох з цієї групи, яким пощастило не тільки зробити, як то кажуть, добру карієру, але і втриматися на ній покищо. Говоримо про Григорія Гринька і Панаса Любченка.

Перший з них був членом уряду УСРР з 1919 року по 1926 на посадах наркома освіти, голови держпляну, заступника голови РНК. Від 1926 по 1929 був заступником голови держпляну СРСР, у 1929 р. був заступником наркома земельних справ СРСР, а від 1930 — наркомом фінансів СРСР.

Любченко був членом київського губревкому, потім — головою чернігівського, головою правління „Сільського Господаря” (всеукраїнське об'єднання с. г. кооперації), секретарем ЦК КП(б)У і нарешті головою РНК УСРР.

Що до решти, то всі вони: Олександр Шумський, Анатоль Пісоцький (Річицький), брати Лакізи, Євген Касяненко, Микола Полоз, Микола Чечель, Микола Шраг, Павло Христюк, Андрій Сліпанський, Гаврило Одинець, Левко Ковалів та багато інших могли-б сказати словами Шумського: „Комінтерн сказав нам, укапістам, — „руки по швам”, і ми струнками лавами ввійшли до КП(б)У”. Надалі всі вони засіли ті або інші добрі посади, але згодом виявлялося, що всі вони заражені на націоналістичний український ухил, і не такими може струнками лавами, але всіх їх викинули з КП(б)У, засуджуючи кого на смерть, кого на заслання далеко поза межі України.

Хронологія взаємин більшевизму з Україною.

4. XII. 1917. Визнання УНР урядом РСФСР.

18. XII. 1917. Ультиматум уряду РСФСР урядові УНР.

21. XII. 1917. Перший Всеукраїнський зїзд рад робітничих, селянських і солдатських депутатів у Харкові, що склався з 60 членів фракції російських соціал-демократів-більшовиків на Всеукраїнському Зїзді Рад у Києві, проголосив Українську Соціалістичну Республіку у федеративному звязку з Радянською Росією, утворивши Центральний Виконавчий Комітет і народній секретаріат України.

6. I. 1918. Початок війни поміж Радянською Росією та Україною.

17. III. 1918. Другий Всеукраїнський Зїзд Рад у Катеринославі проголосив самостійність і незалежність Української Робітничо-Селянської Республіки, обравши ЦК з Затонським на чолі і народній секретаріат зі Скрипником на чолі.

15. IV. 1918. ЦВК радянської України у Таганрозі ухвалив: скасувати народній секретаріат, розпустити членів ЦВК, утворюючи замість цього „повстанську девятку”.

17. IV. 1918. у Таганрозі партійна нарада російських більшовиків комуністів ухвалила скласти на

Україні самостійну комуністичну партію, яка мала-б свій ЦК і була зв'язана з РКП(б) через III. Інтернаціонал.

20. IV. 1918. Початок мирних переговорів поміж РСФСР і УНР.

15. V. 1918. Робітниче-селянський уряд України, що повстав знову у Москві, провадить переговори з урядом РСФСР про тісніший зв'язок поміж обома урядами.

11. VII. 1918. Перший зїзд комуністичної партії України у Москві, на якому рішено боротися за революційне об'єднання України з Росією на підставі пролетарського централізму у межах Російської Радянської Соціалістичної Республіки, а КПІ(б)У вважати за обласну організацію РКП(б).

У серпні 1918. припинено мирові переговори поміж РСФСР і Україною.

У серпні 1918. року Центральний Військово-Революційний Комітет України проголосив „Рабоче крестьянское правительство України”.

У жовтні 1918. другий зїзд КП(б)У розв'язав це „правительство”.

1. грудня 1918. утворено „Тимчасове робітниче-селянське Правительство України”.

24. грудня 1918. РНК РСФРР у зв'язку з анулюванням берестейського мирного договору скасував свою попередню постанову про визнання самостійности України.

16. січня 1919. Початок війни поміж УНР і РСФРР.

16. березня 1919. III. Всеукраїнський Зїзд рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів затвердив конституцію УСРР, як незалежної і самостійної республіки.

18. V. 1919. ЦВК УСРР проголошує федеративний зв'язок поміж РСФРР і УСРР.

1. червня 1919 р. ЦВК РСФРР проголошує об'єднання радянських республік Росії, України, Білорусі, Латвії і Литви у формі військового союзу.

У квітні 1920 року IV. Зїзд Рад України проголошує, що УСРР, зберігаючи свою самостійну державну конституцію, є членом РСФРР.

В листопаді 1920. р. відбувся перший великий по-

літичний процес групи українських соціалістів-революціонерів з Петренком і Годубовичем на чолі. Всіх засуджено на довготермінові кари тяжкої в'язниці і примусову працю до 10 років.

29. XII. 1920. Уряд РСФРР і уряд УСРР склали поміж собою „робітничо-селянський договір” про військовий і господарський союз, визнаючи водночас незалежність і суверенність обох контрагентних республік.

18. III. 1921. Російська й Українська Соціалістичні Радянські Республіки, як суверенні, підписують мировий договір з Польщею у Ризі.

29. XII. 1922. Конференція уповноважених делегатів РСФРР, УСРР, БСРР і ЗСФРР склали договір про утворення СРСР.

17—25. IV. 1923. XII. З'їзд РКП(б), реферат Сталіна про національне питання, в якому Сталін підкреслив, що крім права народів на самовизначення, є ще право робітничої класи на змщення своєї влади і цьому праву мусить бути підпорядковане право на самовизначення.

6. VII. 1923. затверджено конституцію СРСР.

10. V. 1925. IX. Всеукраїнський з'їзд рад змінює конституцію УСРР, як незалежної договірної республіки, пристосовуючи її до утворення СРСР і зрікаючись суверенности на річ СРСР.

1925—1926. Виступи Шумського, Хвильового, Волобуєва: так зв. націоналістичний ухил.

25. V. 1927. Уряд СРСР видає цілком сцентралізоване „Положення о бюджетных правах СССР и союзных республик”.

5. VI. 1929. затверджено доповнення і зміни в конституції СРСР.

30. VII. 1929. ВРНГ СРСР затверджує „новые формы управления промышленностью”, на підставі яких запроваджується несесюзні об'єднання всіх трестів і касується трести українського промислу.

15. XI. 1929. утворено Наркомзем СРСР, якому підпорядковано НКЗ (Народний комісаріят земельних справ) УСРР.

В осені 1929 заведено колективізацію села.

Березень-квітень 1930. процес СВУ.

На весні 1930. року викрито „яворщину“ — опозиція в „Інституті марксизму і лєнінізму“.

Липень 1930. З наркомату шляхів СРСР виділено наркомат водного транспорту СРСР.

1. січня 1931. року скасовано наркомат внутрішніх справ УСРР.

3. серпня 1931. року постановою уряду СРСР утворено республіканський наркомат комунального господарства УСРС.

1931. року не виконано плану хлібозаготівель на Україні.

5. I. 1932. замість ВРНГ (Всесоюдної ради народного господарства) СРСР і УСРР утворено спільні наркомати важкої промисловости, лісової промисловости і легкої промисловости СРСР і наркомат легкої промисловости УСРР.

1. жовтня 1932. з наркомату земельних справ СРСР виділено наркомат зернових і тваринницьких радгоспів СРСР.

1932. року не виконано плану хлібозаготівель на Україні.

Січень 1933. ЦК ВКП(б) звертає увагу на „прорив“ на Україні, надсилаючи туди Постищева, Балицького та інші.

На весні 1933. року Постишев кермує засівною кампанією на Україні, рекувіруючи насіння, в наслідок чого населення залишається без хліба.

15. V. 1933. Самогубство Хвильового.

20. червня 1933. утворено загально-союзну прокуратуру, підпорядковуючи їй республіканські прокуратури.

23. VI. 1933. наркомат праці СРСР об'єднано з ВУРПС.

7. VII. 1933. Самогубство Скрипника.

15. III. 1934. утворено комісію радянської контролю при РНК (радї нар. ком.) СРСР, скасувавши наркомати РСІ (роб.-сел. інспекції) СРСР і УСРР.

10. VIII. 1934. замість наркоматів легкої промисловости СРСР і УСРР, утворено спільний наркомат легкої

промисловості СРСР і наркомат місцевої промисловості УСРР.

10. VII. 1934. утворено наркомат внутрішніх справ СРСР з включенням до нього функцій ДПУ, на Україні утворено наркомат внутрішніх справ з безпосереднім (обминаючи уряд УСРР) підпорядкуванням московському.

Тодіж при Верховному Суді СРСР утворено судово-наглядну колегію, якій надано право безпосередньо зміняти постанови і присуди верховних судів союзних республік.

17. VII. 1934. скасовано уповноважених НШС при РНК союзних республік.

23. VII. 1934. утворено союзний наркомат харчевої промисловості і наркомат внутрішньої торгівлі УСРР.

20. VIII. 1935. Конгрес Комінтерну ухвалив тезу про творення „людових фронтів”, підкреслюючи значіння тактики „людових фронтів” для національної політики комунізму.

11. VI. 1936. оголошено проєкт нової конституції СРСР.

20. VII. 1936. утворено наркомати справедливості і здоров'я СРСР, підпорядковуючи їм такі-ж наркомати УСРР.

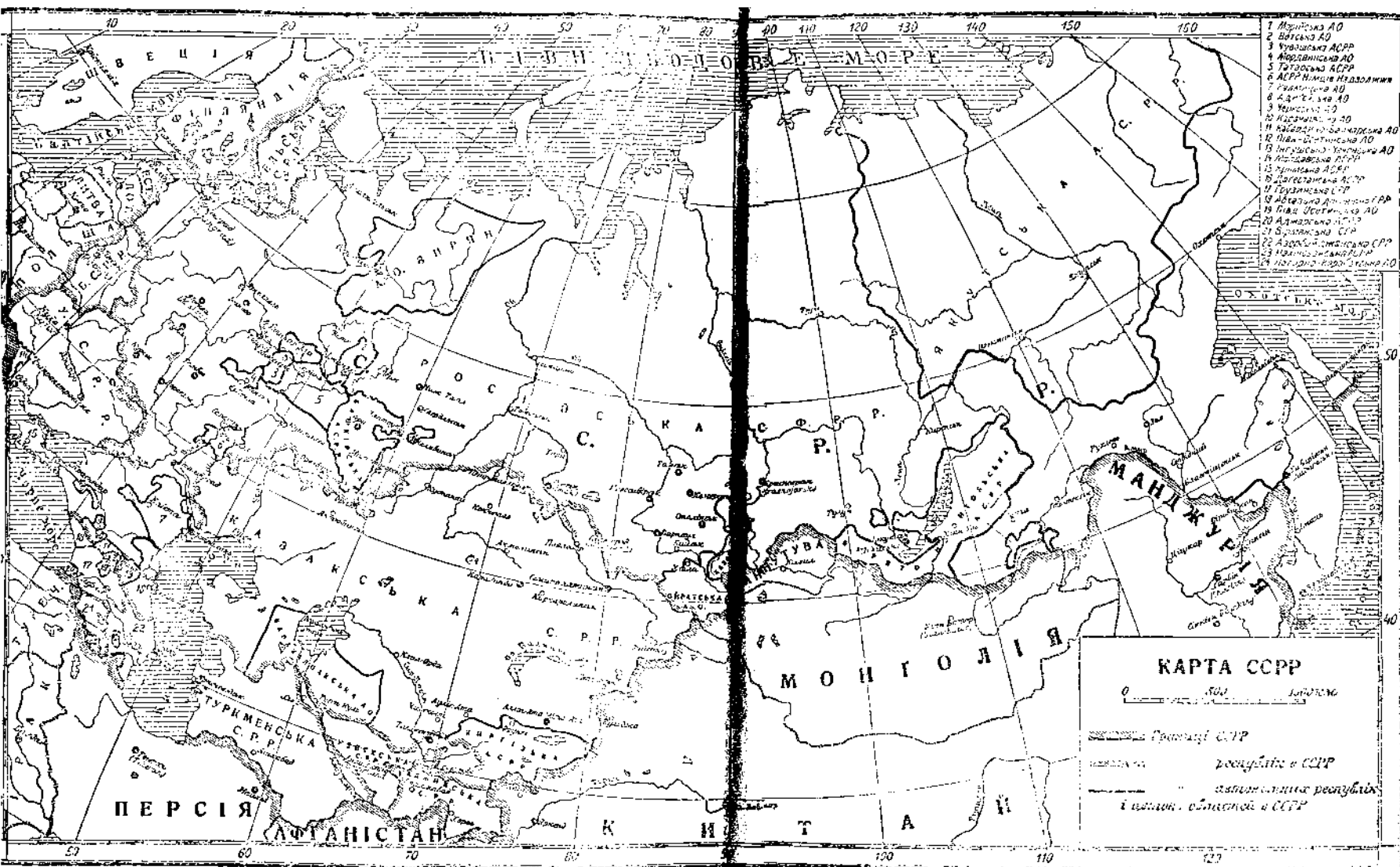
5. XII. 1936. VIII Надзвичайний Всесоюзний Зїзд Рад у Москві, прийняв нову „сталінську” конституцію СРСР.

ДРУКАРСЬКІ ПОХИБКИ:

Стор.:	Рядок:	Надруковано:	Має бути:
6	23 згорн	уступли	уступки
9	3 „	Леніна	Леніна
17	2 здолу	комуністичний	комуністичних
21	14 „	комуністичної	комуністичний
22	4 „	ву країнських	в українських
29	8 здолу	моменту	моменту
31	19 згорн	в заведенням	з заведенням
39	11 „	складається	складається
41	3 „	„Пролетарій“	„Пролетарій“
55	5 здолу	книжку	книжки
69	20 згорн	злогковажили	злогковажили
82	9 „	неслагодіє	неслагодіє
94	4 „	українська	українська
96	2 здолу	ворожнв	ворожих
99	17 „	процентому	процентову
116	6 „	пертійних	партійних
119	2 „	харківської	харківської
121	7 згорн	знарядда	знаряддя
136	8 „	національної	національної
163	6 здолу	Соціялістичних	Соціалістичних
171	18 згорн	повалили	повалити
172	14 „	епат	етап
175	18 „	бужжуазного	буржуазного
190	10 здолу	бддотьби	боротьби
191	6 „	ізне	ізне

З М І С Т :

1) Національна мозаїка СРСР	3
2) Національно-революційні рухи серед народів СРСР	8
3) Російська політична думка й українська проблема	13
4) Від жовтневого перевороту до першої „пятирічки“	24
5) Два погляди на національну проблему в комуністичній доктрині	34
6) Російська павільна меншина проти українізації	39
7) Перші ферменти в КП(б)У	43
8) Нові твори радянського панрусизму	55
9) Шумський і Максимович перед судом III. Інтернаціоналу	59
10) Комінтерн осуджує українську опозицію в КП(б)У і КПЗУ	63
11) Перша „пятирічка“ і комуністична „українізація“	68
12) „Спілка Визволення України“	72
13) Універсалізм Сталіна	109
14) Перші кроки Постишева на Україні	116
15) Війна за українське зблизжє	123
16) Стріл Скрипника	132
17) Постишев „працює“	136
18) Білянос акції Постишева	142
19) „Славний“ рік на Україні	150
20) Реформа конституції СРСР, і національна проблема	162
21) Концепція „людового фронту“ та українське визволення	170
22) Пражський „панславїзм“ та українська справа	178
23) На межі двох цивілізацій	185
24) Українці на службі комунізму	193
25) Політична хронологія	200

- 1 Мурманская АО
- 2 Якутская АССР
- 3 Чувашская АССР
- 4 Марийская АО
- 5 Татарская АССР
- 6 АССР Нижняя Поволжья
- 7 Ульяновская АО
- 8 Саратовская АО
- 9 Пензенская АО
- 10 Самарская АО
- 11 Казанская АО
- 12 Пермская АО
- 13 Кировская АССР
- 14 Вологодская АССР
- 15 Ярославская АССР
- 16 Ивановская АССР
- 17 Горьковская АССР
- 18 Нижегородская АССР
- 19 Оренбургская АССР
- 20 Челябинская АССР
- 21 Свердловская АССР
- 22 Башкирская АССР
- 23 Татарстанская АССР
- 24 Казахская АССР
- 25 Туркменская АССР
- 26 Узбекская АССР
- 27 Таджикская АССР
- 28 Киргизская АССР
- 29 Казахская АССР
- 30 Казахская АССР

